ઈશાનુભૂતિ
આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

ઈશાનુભૂતિ

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

આચાર્યશ્રી ૐકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ - 173

ઈશાનુભૂતિ

ભક્તિયોગના પરમ ઉદ્‌ગાતા
મહર્ષિ નારદ દ્વારા રચાયેલ 'ભક્તિસૂત્ર'નાં કેટલાંક સૂત્રો પર સંવેદના

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

ઈશાનુભૂતિ

ISBN - 978-93-92906-73-2

JSBN: OMKAR0046

પ્રથમ આવૃત્તિ : ઑગસ્ટ - 2023

નકલ : 2000 | મૂલ્ય : 500/-

પ્રકાશક : આચાર્યશ્રી ૐકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર, ગોપીપુરા, સુરત

પ્રાપ્તિસ્થાન

આચાર્યશ્રી ૐકારસૂરિ આરાધના ભવન
ગોપીપુરા, સુરત
(સેવંતીલાલ એ. મહેતા) મો. 98241 52727
E-mail : omkarsuri@rediffmail.com,
mehta_sevantilal@yahoo.co.in

આચાર્યશ્રી ૐકારસૂરિ આરાધના ભવન
પાલડી, અમદાવાદ
(સુરેશભાઈ કે. મહેતા)
ફોન : 26580053,
મો. 94293 55953

ઊર્જાતીર્થ (શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ)
ભીલડીયાજી (બ.કાં), ગુજરાત
ફોન : (02744) 233129

જીગર ધીરુભાઈ વડેચા
બાંદ્રા, મુંબઈ.
મો. 98205 75677

ઉમેશભાઈ ગાલા
માટુંગા,
મુંબઈ. ફોન : (022) 24149600

For Home Delivery : 98252 66988 **(સંયમ વોરા)** only whatsapp message
For Any Inquiry : 83478 96000 **(યશોભક્તિ)** only whatsapp message

મુદ્રક : **કિરીટ ગ્રાફિક્સ**
જી-૧ લાભ કોમ્પલેક્ષ, સત્તર તાલુકા સોસાયટી, નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪
M. - 9898490091, 9409342601

:: સૌજન્ય ::

પ્રભુમય અસ્તિત્વમાંથી
વહેલી નિર્મલ ગંગામાં...
શબ્દાનુપ્રેક્ષાથી ઈશાનુભૂતિ (પરમાત્માનુભૂતિ)
કરાવતી ભક્તિયાત્રા
મંગળમય હો...

ગુરુકૃપાકાંક્ષી પ્રભુપ્રેમી પરિવાર...

તારક છાયા

પરમતારક શ્રી **અન્તરીક્ષજી પાર્શ્વનાથ** ભગવાન

દિવ્ય આશિષ

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્‌વિજય **સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહશિરોમણિ મુનિપ્રવરશ્રી **વિનયવિજયજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્‌વિજય **ભદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવરશ્રી **જનકવિજયજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવરશ્રી **હ્રીંકારવિજયજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવરશ્રી **વિલાસવિજયજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્‌વિજય **ૐકારસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્‌વિજય **ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્‌વિજય **અરવિન્દસૂરીશ્વરજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર
પ્રવર્તક મુનિપ્રવરશ્રી **જંબૂવિજયજી** મહારાજા

પૂજ્યપાદ, આરાધનારત મુનિરાજશ્રી **જિનચન્દ્રવિજયજી** મહારાજા
(પિતાજી મહારાજ)

પૂ. સાધ્વીજી **કલ્પલતાશ્રીજી** મહારાજ (માતુશ્રી મહારાજ)

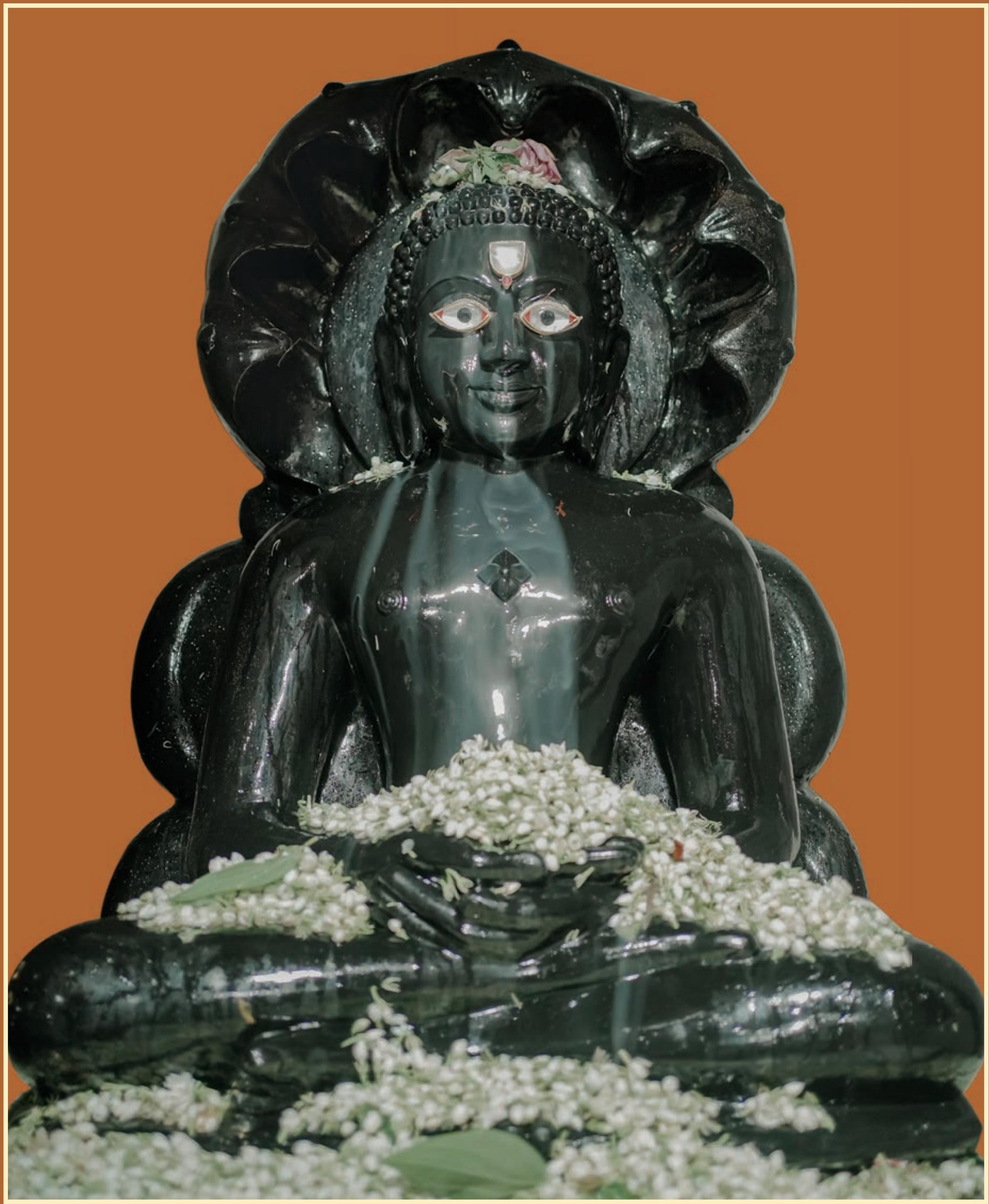

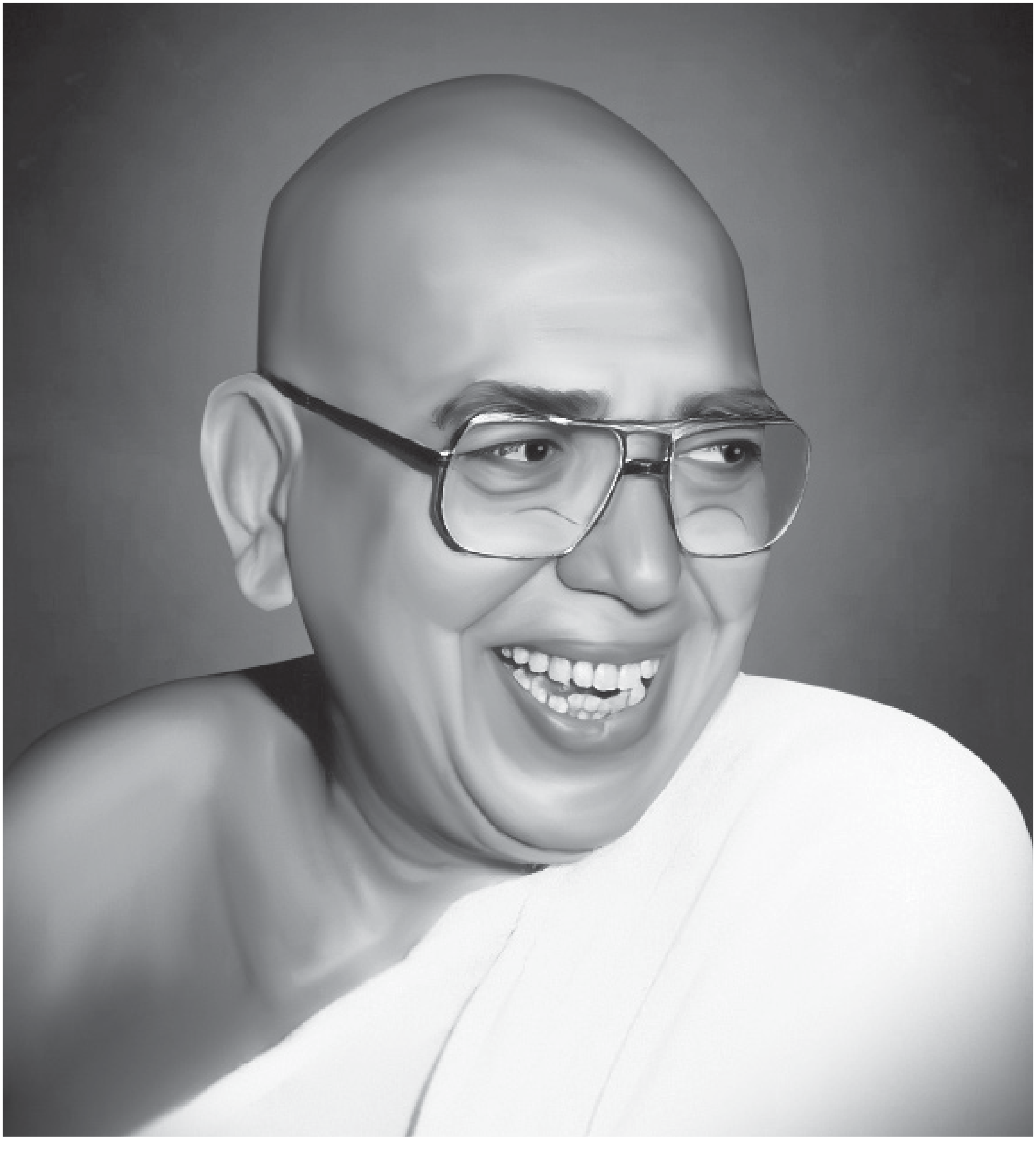

પૂજ્યપાદ, ગુરુદેવ પરમશાસનપ્રભાવક
આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્‌વિજય ૐકારસૂરીશ્વરજી
મહારાજાના જન્મશતાબ્દી વર્ષે

શ્રી સુરત નગરે

શ્રી વેસુ સમસ્ત શ્વે. મૂ. તપા. જૈન સંઘ, વેસુના ઉપક્રમે
શ્રી પુણ્યવંતી સાવત્થી નગરી,
આચાર્યશ્રી ૐકારસૂરિ આરાધના ભવન મધ્યે આયોજિત
ચાતુર્માસ (વિ.સં. ૨૦૭૯)માં વિમોચિત થયેલ પુસ્તક

‘ઈશાનુભૂતિ’

ચાતુર્માસની પાવન નિશ્રા

ભક્તિયોગાચાર્ય પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી **યશોવિજયસૂરિ** મ.સા.

શાસ્ત્રસંશોધક પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી **મુનિચન્દ્રસૂરિ** મ.સા.

સરસ્વતીલબ્ધપ્રસાદ પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી **રત્નસુંદરસૂરિ** મ.સા.

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી **પદ્મસુંદરસૂરિ** મ.સા.

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી **રાજપુણ્યસૂરિ** મ.સા.

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી **ભાગ્યેશવિજયસૂરિ** મ.સા.

પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી **યુગસુંદરસૂરિ** મ.સા.

આદિ ૬૦૦થી અધિક શ્રમણ-શ્રમણીવૃંદ

અનુક્રમણિકા

1.	ભક્તિ : પરમ રીતાપન, પરમ સભરતા	2
2.	ભક્તિ : 'તે'માં 'હું' નું ડૂબી જવું	8
3.	'મારો મોક્ષ છે આ જ ચાહત !'	16
4.	'બેચે તો બિક જાઉં !'	24
5.	'તમારા વિનાના અમે અમારા વિનાના...'	30
6.	'જીવિત કે મરણે નહિ ન્યૂનાધિકતા...'	38
7.	'મને વાંસળી બનાવો !'	46
8.	'અંસુઅન સીંચ સીંચ...'	54
9.	'નિજ અનુભવ રસ લાગે મીઠા...'	62
10.	ગુરુવ્યક્તિ, ગુરુચેતના, પરમચેતના	70
11.	'ગૂંગે કેરી સરકરા...'	80
12.	'નિરાધાર ભયે પાર !'	90
13.	'તબ મુખ દેખ્યો પિવ...'	98
14.	ભક્ત છે પ્રભુમય	108
15.	'પરમવિરહાસક્તિ...'	116
•	રચનાની ક્ષણોમાં	126

सा त्वस्मिन् परमप्रेमरूपा ॥ २ ॥
अमृतस्वरूपा च ॥ ३ ॥

ભક્તિ છે પ્રભુ પરનો પરમ પ્રેમ.
ભક્તિ છે અમૃત.

આધારસૂત્ર

ભક્તિ :
પરમ રીતાપન, પરમ સભરતા

1

મહાકવિ રુમીની કાવ્યપંક્તિઓ યાદ આવે :

ભક્તોનો એક જ પંથ છે;
સ્વને ઓગાળવાનો.

સ્વને ઓગાળ્યા વિના
પરમને પામવાનો કોઈ માર્ગ નથી.
તો, ઓગાળી નાખો તમને.

તમારું સઘળુંય સ્વત્વ
વિસર્જિત ન થાય ત્યાં સુધી
મંડી પડો...
શૂન્ય બની જાવ.

આવો અને જુઓ :
મેં તો પરમને મેળવેલ છે
મારી (વિભાવ) શૂન્યતામાં જ!

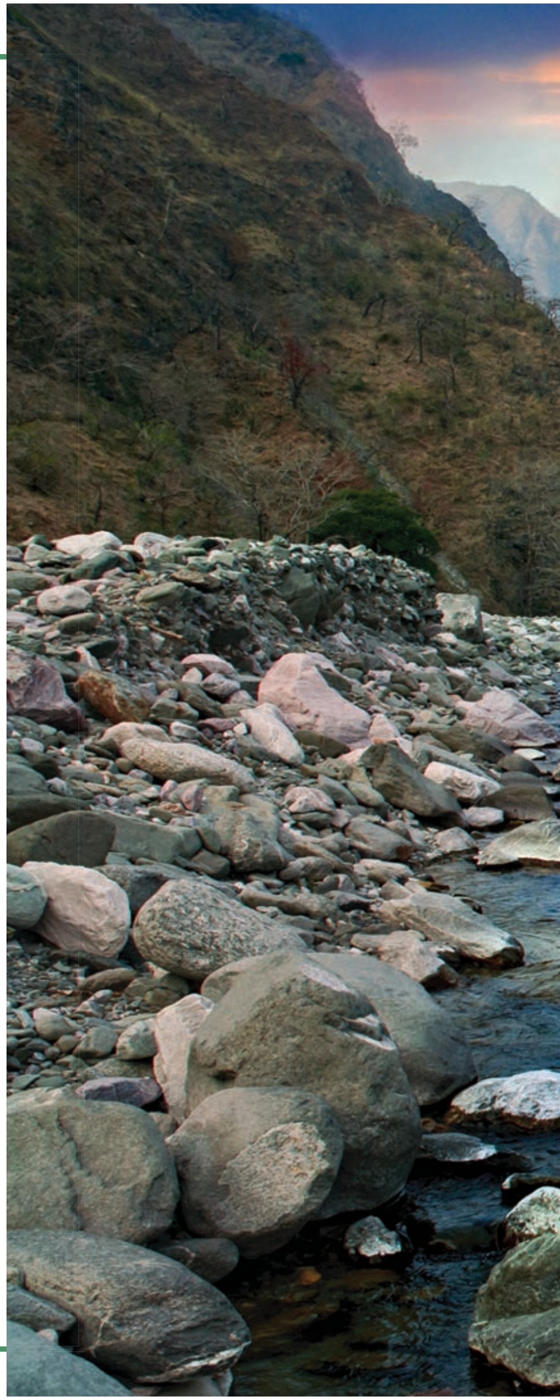

ભક્તિ પરમ શૂન્યતા, પરમ રીતાપન પણ છે. પરમ સભરતા પણ.

રુમી પરમ શૂન્યતાની વાત કરે છે. નારદ ઋષિ પરમ પ્રેમની વાત કરે છે.

'તે'ના વિષેનો પરમ પ્રેમ
એ જ છે ભક્તિ.
'सा त्वस्मिन् परमप्रेमरूपा...'
પ્રેમની પરાકાષ્ઠા.
પ્રેમની શિખરાનુભૂતિ...
'તે'ને જુઓ ને આંખો વહેતી હોય...
એ જ તો 'તે'નો અભિષેક થશે ને!
ડૂસકાં હશે એ ઉત્સવનું સંગીત.

ભક્તની ચેતનામાં છવાયો છે માત્ર પ્રભુ પરનો તીવ્ર અનુરાગ. અનેક પર વ્યક્તિત્વો અને પર પદાર્થોમાં ફેલાયેલ પ્રેમનું, પરમ ચેતનામાં, આત્યન્તિક રીતે સમાઈ જવું તે ભક્તિ.

•

પોતાને થયેલ આ પ્રેમની અનુભૂતિની અભિવ્યક્તિઓ પણ કેવી મઝાની આવી!

એક અભિવ્યક્તિ ચૈતન્યદેવની છે :

'નયનો છે ભીનાં અશ્રુધારે,
ને કંઠે પ્રગટે છે ડૂસકાં;
દેહ છે રોમાંચથી સભર....'[૧]

ભક્તિયોગના ઉદ્‌ગાતા રામવિજય મહારાજ એ અનુભૂતિને આવો શબ્દ દેહ આપે છે : 'સુણતાં જનમુખ પ્રભુની વાત, હરખે મારી સાતે ધાત...'

લોહી, માંસ, ચરબી અને હાડકાં સુધી ફેલાતો આ આનંદ! પૂરું અસ્તિત્વ જ આનંદમય બની ઊઠે આ ક્ષણોમાં.

•

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને તો કેમ ભૂલી શકાય?

'તારા સ્નેહ સાગરમાં સકલ
વાસનાનું વિસર્જન કરીશ;

તારા મિલનની અમૃત ધારામાં
બધા વિરહ-વિચ્છેદ વિસરી જઈશ....'

•

એવો અનુરાગ ભક્તનો, જે એના વ્યક્તિત્વને અસ્તિત્વમાં રૂપાન્તરિત કરે.

મીરાંના જીવનની એક ઘટના યાદ આવે.

સમીસાંજનો સમય.

મીરાં ગુરુના આશ્રમે ગઈ છે.

દ્વાર બંધ છે. મીરાંએ ટકોરા લગાવ્યાં. અંદરથી ગુરુનો અવાજ આવ્યો :

'કોણ છે?'

૧. नयनं गलदश्रूधारया, वदनं गद्‌गदरुद्धया गिरा ।
पुलकैर्निचितं वपुः कदा, तव नामग्रहणे भविष्यति ॥ – शिक्षाष्टक

'હું મીરાં. પ્રભુનાં ચરણોની દાસી.'

દ્વાર ખૂલ્યું. મીરાં અંદર ગઈ. ગુરુનાં ચરણોમાં સાષ્ટાંગ દંડવત થઈને ઝૂકી. બેઠી.

ગુરુએ પૂછ્યું : 'બેટા! તેં હમણાં કહ્યું : હું મીરાં. પ્રભુનાં ચરણોની દાસી. પણ, બેટા! આ બેઉ સાથે કેવી રીતે હોઈ શકે કે તું મીરાં પણ હોય અને પ્રભુનાં ચરણોની દાસી પણ હોય.'

મીરાંને ખ્યાલ નહિ આવ્યો કે ગુરુદેવ શું કહી રહ્યા છે. તેણીએ જાણવા ઈચ્છ્યું કે ગુરુદેવ આ વાતને સમજાવે.

ગુરુએ કહ્યું : 'વરસાદનું એક ફોરું. જળબિન્દુ. હવામાં તરતું એ પાણીનું ટીપું. દરિયાના જળરાશિ પર પડે તો શું થાય? એ ટીપું દરિયામાં વિલીન થઈ જાય. એની કોઈ અલગ ઓળખ/આઈડેન્ટિટી ન રહે. હવે એ જળબિન્દુ નથી. એ સમુદ્ર રૂપ જ છે.

એમ, તું ભક્ત છે, પ્રભુનાં ચરણોની દાસી છે; એનો મતલબ એ થયો કે પરમ ચૈતન્યના સમંદરમાં તારું ચૈતન્ય વિલીન થયું. તારી કોઈ અલગ આઈડેન્ટિટી ન રહી. તો, મીરાં કઈ રીતે તું હોઈ શકે? 'બુંદ સમાના સમુંદ મેં...' હવે સમુદ્ર જ છે. પરમ ચૈતન્ય જ છે. એક વિરાટ અસ્તિત્વ જ છે. વ્યક્તિત્વ નહિ.'

મીરાંને ખ્યાલ આવ્યો. મીરાંનું વ્યક્તિત્વ ઓગળ્યું. અત્યાર સુધીનાં ભજનોમાં છેડે આવતું : 'મીરાં કે ગિરિધર ગોપાલ.' હવે મીરાં નથી. ત્યાર પછીનાં ભજનોમાં માત્ર 'રાવરી દાસી' (પ્રભુની દાસી) આવે છે. મીરાંનું વ્યક્તિત્વ પરમ ચેતનાના અસ્તિત્વમાં રૂપાન્તરિત થયું.

•

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર યાદ આવે :

હે જીવન વલ્લભ!
હે સાધના દુર્લભ!

મારા મર્મની કથા, મારા અંતરની વ્યથા, કશું જ તમને નહિ કહું...

મેં જીવન અને મન તમને અર્પણ કરેલ છે,

તો તમે બધું સમજો છો.

હું તમને શું કહું?

•

'સાધના દુર્લભ...' વિશેષણ દ્વારા કવિ પ્રભુને કહે છે કે પ્રભુ! તમને મેં સાધના દ્વારા નહિ; મારાં આંસુ દ્વારા મેળવ્યા છે.

કેવાં આંસુ ભક્તે વહાવ્યાં છે? રવીન્દ્રનાથની જ કાવ્ય-પંક્તિઓ યાદ આવે :

"આ પ્રાણના બારણા પર હું વારંવાર હાથ પછાડું છું...

– 'પોતાને સંપૂર્ણતયા તમને ન આપી શક્યો' એ વ્યથા મનમાં સાલ્યા કરે છે."

•

'सा त्वस्मिन् परमप्रेमरूपा... अमृतस्वरूपा च...' ભક્તિ વ્યક્તિત્વને અસ્તિત્વમાં પલટે.

ભક્તિ : પરમ પ્રેમ.

ભક્તિ : પરમ અસ્તિત્વનો અનુભવ.

એ અનુભવની અભિવ્યક્તિ ઉપનિષદના ઋષિએ આ રીતે કરી :

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदम्,
पूर्णात् पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय,
पूर्णमेवावशिष्यते ॥

(પેલું પણ પૂર્ણ, આ પણ પૂર્ણ. પૂર્ણથી પૂર્ણ વધે છે. પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લો તોય પૂર્ણ બચે છે.)

•

'सा त्वस्मिन् परमप्रेमरूपा... अमृतस्वरूपा च...'

ભક્તિ : પરમ પ્રેમ.

ભક્તિ : અમૃત...

મૈત્રેયી યાદ આવે. યાજ્ઞવલ્ક્યે સંન્યાસ પૂર્વે બન્ને પત્નીઓને સંપત્તિ વહેંચી દેવાનું કહ્યું. તે વખતે મૈત્રેયી નામનાં પત્નીએ કહ્યું : 'येनाहं नामृता स्याम्, किमहं तेन कुर्याम्?' જેનાથી મને અમૃત તત્ત્વ ન મળે, તે સંપત્તિનું હું શું કરું? હું પણ સંન્યાસિની બનીશ. મારે અમૃત તત્ત્વ જોઈએ છે.

•

ભક્તિ : અમૃત તત્ત્વ.

એ અમૃત પીવાય... શો એનો કેફ! પૂજ્ય ચિદાનંદજી મહારાજની કેફિયત મઝાની છે : 'જિણે એ પિયાલા પિયા તિનકું, ઔર કેફ રતિ કૈસી!'

ભક્તિ : પરમ આનંદ.

'વીતરાગ સ્તોત્ર'માં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજી કહે છે :

'त्वन्मतामृतपानोत्थाः, इतः शमरसोर्मयः ।
पराणयन्ति मां नाथ! परमानन्दसम्पदम् ॥'

પ્રભુ! તારા પ્યારા પ્યારા શબ્દોના અમૃતને પીવાનો કેવો તો અદ્‌ભુત આનંદ! અંદર ઠંડક જ ઠંડક છે હવે ઉપશમભાવની.

ભક્તિનું અમૃત. સમત્વનો આનંદ.

•

ભક્તિના આનંદની વાત કરતાં એક ભક્ત કહે છે : વૃન્દાવનમાં છોડ, વેલડી કે ઔષધિ રૂપે જન્મવા મળે તોય હું બડભાગી બનું. પ્રભુની ભક્તિ માટે દોડાદોડ કરતી ગોપીઓની ચરણરજ મને મળે ને![૨] 'ભાગવત' ગ્રન્થમાં આવેલી આ વાત ભક્તિના આનંદને કેટલો તો વિસ્તારે છે!

• • •

૨. आसामहो! चरणरेणुजुषामहं स्याम्, वृन्दावने किमपि गुल्मलतौषधीनाम् ॥ – भागवत

यल्लब्ध्वा पुमान् सिद्धो भवति,
अमृतो भवति, तृप्तो भवति ॥ ४ ॥

ભક્તિને મેળવીને ભક્ત સિદ્ધ, અમૃત અને
તૃપ્ત બને છે.

આધારસૂત્ર

ભક્તિ :
‘તે’માં ‘હું’ નું ડૂબી જવું

2

મહાકવિ રુમીની એક પ્રાર્થના છે :

પ્રભુ !
અમે તો વાંસળી છીએ,
જેનું સમગ્ર સંગીત તારું છે...

અમે તો પર્વત છીએ,
જે તારા જ ધ્વનિને
પ્રતિધ્વનિત કરે છે.

પ્રભુ !
અમે તો શતરંજનાં મહોરાં છીએ,
જેમને તું પંક્તિમાં ગોઠવે છે
અને તારી ઈચ્છા પ્રમાણે
ચલાવે છે.

•

ભક્તિ એટલે 'તે'નું હોવું,

આપણા વૈભાવિક 'હું'નું ન હોવું.

'તે'માં 'હું'નું ડૂબી જવું.

ભક્તની ચેતનાનું પરમ ચૈતન્યમાં વિલીન થવું.

●

'यल्लब्ध्वा पुमान् सिद्धो भवति...'

એક સામાન્ય ચેતના પરમ ચૈતન્ય સાથે એકાકાર થાય એ કાંઈ જેવી તેવી સિદ્ધિ છે?

આ સિદ્ધિ માટેના યાત્રાપથની વાત 'હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા'માં કહેવાઈ છે. યાત્રાપથના ત્રણ પડાવ છે : પ્રબળ વૈરાગ્ય, ગુરુ સમર્પણ અને અનુભૂતિપૂર્વકનો દૃઢ નિશ્ચય.[1]

●

પહેલો પડાવ : પ્રબળ વૈરાગ્ય.

પ્રબળ વૈરાગ્ય. પરનું અપાકર્ષણ.

મહર્ષિ પતંજલિ યોગનાં આઠ અંગોમાં પાંચમા અંગરૂપે જેને સ્થાન આપે છે, તે પ્રત્યાહાર.

પરમના મિલનથી જે ચિત્તમાં આનંદ જ આનંદ છવાયો છે; એ ચિત્ત પર તરફ કઈ રીતે આકર્ષાઈ શકે?

અગણિત અતીતમાં પર તરફનું જે આકર્ષણ હતું, એનું કારણ એક જ મનાય : આપણી પાસે વિકલ્પ નહોતો.

આ જન્મે પરમનો આનંદ અનુભવાયો; હવે લાગે છે પર નિરર્થક.

●

ઝેન ગુરુ સુઝુકી રોશીનાં પ્રવચનોનું સંપાદન કરનાર શિષ્યે તેમને પૂછ્યું : "અહીં આવું સંભળાય છે : 'Things as it is...' મતલબ કે Things as they are... આ રીતે ફેરફાર કરી શકાશે ને?"

ગુરુએ કહ્યું : 'મારા મનમાં જે વિચાર છે, એને કહેનાર વાક્ય આ જ છે : Things as it is...'

ગુરુ અહીં બધાં પરને એક ખાનામાં - નિરર્થકતાના - મૂકવા ચાહે છે.

●

પ્રબળ વૈરાગ્ય.

કચ્છી સંત ડાડા મેકરણ યાદ આવે :

'બાફ નીકંધી બારણે, તો ઠામ પકંધો કીં?'

કુંભારે ઘડા વગેરે માટીનાં વાસણો બનાવ્યા. તેમને પકવવાં તે નીંભાડામાં મૂકે. એને પૂરેપૂરો બંધ કરી દે. નીચે આગ પેટાવે. જેની વરાળ માટીનાં કાચાં વાસણોને પાક્કાં બનાવે. પણ નીંભાડામાંથી ધુમાડો/વરાળ બહાર નીકળી જતી હોય (નીંભાડો બરાબર બંધ ન થયો હોય) તો વાસણો પાક્કાં બને?

---

१. सम्यग् विरक्तिर्ननु यस्य चित्ते, सम्यग् गुरुर्यस्य च तत्त्ववेत्ता । सदाऽनुभूत्या दृढनिश्चयो यस्तस्यैव सिद्धिर्नहि चापरस्य ॥ - हृदयप्रदीप षट्त्रिंशिका

ડાડા મેકરણ કહે છે કે તમારા વૈરાગ્યને તમારે પ્રબળ બનાવવો હોય તો કોઈ પણ પદાર્થ કે વ્યક્તિ પરનું આકર્ષણ તમારી પાસે ન જોઈએ.

પરનું આકર્ષણ એટલે ચેતનામાં પરનું વસી જવું. અથવા કહો કે ચેતનાનું પરમાં જવું.

પૂરી ચેતનાને પરમાશ્રિત બનાવવી એ જો આપણી ઈચ્છા છે, પ્રતિજ્ઞા છે; તો પરમાં ચેતના જાય તે કેમ ચાલશે?

પરમપાવન 'દશવૈકાલિક' સૂત્ર કહે છે : 'जे भवंति अणिस्सिया...' પ્રભુના પ્યારા, પ્યારા સાધકોની ચેતના પર-અનિશ્રિત છે. એમની ચેતના છે માત્ર પરમનિશ્રિત.

•

વૈરાગ્ય.

વિરક્તિ.

વિરક્તિ શબ્દના બે અર્થ થશે :

રાગ વગરની અવસ્થા અને વિશેષ રાગ.

વિરક્તિ : વિશેષ રાગ.

પ્રભુ પરનો / પ્રભુની આજ્ઞા પરનો વિશેષ રાગ. જેને ચોથું પંચસૂત્ર અભિવ્રજ્યા કહે છે.

અભિવ્રજ્યા : પરમાત્માનું પરમ સમ્મોહન. તમે એમના વિના એક ક્ષણ ન રહી શકો. પૂજ્ય આનંદઘનજી ભગવંત કહે છે : 'આનંદઘન બિન પ્રાણ ન રહે છિન, કોટિ જતન કર લીજે...'

પૂજ્ય મહોપાધ્યાય માનવિજય મહારાજ કહે છે : 'બિછુરત જાયે પ્રાણ...'

•

બીજો પડાવ છે સિદ્ધિ માટેના યાત્રાપથનો : સદ્‌ગુરુ સમર્પણ.

સમર્પણ : જ્યાં સદ્‌ગુરુ છે. તમે નથી. તમારી ઈચ્છાઓ નથી. ઈચ્છાઓની પાછળ રહેલ અહંકાર નથી.

અને ત્યારે જ, સદ્‌ગુરુની આજ્ઞાને અસ્તિત્વના સ્તર પર ઝીલી શકાય છે.

ગુરુ નાનક આસન પર બેઠેલ હતા. એક ભક્ત આવ્યો. વંદના કરીને તેણે કાર્યસેવા માટે વિનંતી કરી.

ગુરુ કહે છે : સામે ચોકમાં એક કુટિર બનાવવી છે; ધ્યાન માટે. ભક્ત એ કામમાં તરત જ લાગી પડે છે. માટી, પથ્થર, પાણી લાવે છે. પાયો પૂરી ભીંત ચણવાનું શરૂ કરે છે. આજ્ઞાપાલનનો આનંદ હતો, ધોમધખતા તડકામાં પણ એ કાર્ય કર્યા કરે છે. સાંજ સુધી એણે ચણ્યા કર્યું. છાતી જેટલી ઊંચી ભીંત ચણાઈ.

એ ગુરુ પાસે આવ્યો. ગુરુને એણે કહ્યું : ગુરુદેવ! આટલી ભીંત ચણાઈ છે.

એ ત્યાં બેઠો જ છે : ગુરુનાં ચરણોમાં. એક બીજો ભક્ત આવે છે. ગુરુને કાર્યસેવા આપવા વિનંતી કરે છે. ગુરુ કહે છે : પેલી ભીંત સામે દેખાય છે. એ તોડી નાખ!

એ ભક્ત ભીંત તોડવા માટે ગયો. પેલો ભક્ત એટલા જ આનંદથી ગુરુનાં ચરણોમાં બેઠો છે.

શું હતું આ?

ભક્તે ગુરુનાં ચરણોમાં નિવેદન કર્યું કે ગુરુદેવ! આટલી ભીંત ચણાઈ છે; ત્યારે એણે એ કાર્ય ગુરુનાં ચરણોમાં સમર્પિત કરેલું. હવે ગુરુ એ કાર્યનું શું કરે, એ એણે વિચારવાનું નહોતું.

આ સમર્પણ....

•

પવિત્ર કલ્પસૂત્રમાં હરિણેગમેષી દેવના જીવનની એક ઘટનાનું વર્ણન છે. ઈન્દ્રે દેવને આજ્ઞા કરી : દેવાનન્દા માતાની કુક્ષિમાં રહેલા પ્રભુવીરના ગર્ભને (દેહને) ત્રિશલા માતાની કુક્ષિમાં મૂકી આવો!

એ કાર્ય કર્યા પછી હરિણેગમેષી દેવ સીધા પોતાના વિમાનમાં જતા નથી. ઈન્દ્ર મહારાજા પાસે આવે છે, અને તેમણે કહેલ કાર્ય પોતે પૂર્ણ કર્યું છે એવું નિવેદન કરે છે.

આ નિવેદન એટલે કાર્યનું સમર્પણ.

•

સિદ્ધિના યાત્રાપથમાં સમર્પણનો આ પડાવ બહુ જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

શિષ્ય સમર્પિત બન્યો, તો તેને મોક્ષે લઈ જવાની જવાબદારી ગુરુતત્ત્વની છે. અને શિષ્ય સમર્પિત ન હોય તો, સમર્થ સદ્ગુરુના હાથ પણ બંધાયેલા છે!

આપણી મુક્તિ ન થઈ એની પાછળનું કારણ સદ્ગુરુઓ ન મળ્યા, તે નથી. આપણે અસમર્પિત રહ્યા એ કારણરૂપ છે.

અતીતની યાત્રામાં પૂજ્ય હેમચન્દ્રાચાર્ય કે હરિભદ્રાચાર્ય જેવા સદ્ગુરુઓ પણ આપણને મળેલા. પણ આપણે સમર્પિત ન થઈ શક્યા તેમને.

સમર્પણ... સિદ્ધિ આ રહી!

•

ત્રીજો પડાવ છે : અનુભૂતિપૂર્વકનો દૃઢ નિશ્ચય.

સ્વની અનુભૂતિને પામેલા મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ અનુભૂતિનો માર્ગ બતાવે છે :

સહજશક્તિ ઔર ભક્તિ સુગુરુ કી,
જો ચિત્ત જોગ જગાવે;
ગુણ પર્યાય દ્રવ્યસું અપને,
તો લય કેઈ લગાવે....

એક છે સહજશક્તિ. આત્મશક્તિ. જે ભીતર ઊતરવા માટેનું બહુ મોટું માધ્યમ છે. પણ એ સક્રિય બને છે ગુરુભક્તિથી. આ બેનું મિલન થતાં સ્વદ્રવ્ય, સ્વગુણ કે સ્વપર્યાયની લીનતા આવે છે.

સ્વાનુભૂતિ.

તમારા being ને તમે અનુભવો. કેટલું તો એ સરળ છે! જે જે લોકોએ સ્વાનુભૂતિ મેળવી, તે બધાનું નિવેદન એકસરખું આવ્યું : આટલું સરળ આ હતું! Was it so easy!

ધીરા ભગતે કહ્યું : 'તરણા ઓથે ડુંગર, ડુંગર કોઈ દેખે નહિ...'

•

સહજશક્તિ.

એક પ્રબળ ઝંખના : મારે મારા સ્વરૂપને અનુભવવું છે. હું હું ન હોઉં તો કેમ ચાલે?

આ ઝંખના ભીતર પડેલી જ છે. ગુરુકૃપા એની પર ઊતરે છે, અને એ બળવત્તર બને છે.

સાધકના હૃદયમાં રહેલી ગુરુભક્તિ ગુરુકૃપાનું અવતરણ એની ચેતનામાં કરાવે છે.

કબીરજીનું એક સરસ પદ યાદ આવે :

ગુરુ કૃપાલ કૃપા જબ કિન્હી,
હિરદે કમલ વિકાસા;
ભાગા ભય, દશોં દિશા જાગા,
આન્તર જ્યોતિ પરકાશા.....

'ગુરુ કૃપાલ કૃપા જબ કિન્હી...' કૃપાવતાર ગુરુદેવ સતત કૃપા વરસાવે જ. પણ અશબ્દમાં અર્થ અહીં એવો છે કે સદ્‌ગુરુની કૃપાને જ્યારે ઝીલી ત્યારે ભક્તનું હૃદયકમળ વિકસ્યું.

કૃપા ક્યાં ઝીલાય?

ભક્તની ભક્તિના પાત્રમાં.

એટલે 'ભક્તિ સુગુરુ કી...' ભક્તિના પાત્રમાં કૃપાનું અવતરણ.

•

સહજશક્તિ અને ગુરુકૃપાનું અદ્‌ભુત મિલન મેં મુનિપ્રવરશ્રી મોક્ષરત્નવિજયજીમાં જોયું હતું.

પૂજ્યપાદ શાસનપ્રભાવક આચાર્યભગવંત શ્રીમદ્ વિજય ગુણરત્નસૂરીશ્વરજી મહારાજાના તેઓ શિષ્ય હતા. પરમ વિરાગી, અત્યંત જ્ઞાની. જન્માન્તરીય ધારાનો પ્રબળ વૈરાગ્ય તેમના ચહેરા પર ઝળહળતો દેખાય.

એક પ્રબળ ઝંખના : સ્વને પામવાની. સદ્ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે એ માર્ગ પર ડગ પર ડગ તેઓ ભરી રહેલ.

તેમને જોતાં જ, પૂર્વકાળના કોઈ પરમ ઉદાસીન મહામુનિને જોતાં થાય તેવો આનંદ થતો.

રાજસ્થાનમાં દાદા પાર્શ્વનાથ તીર્થે તેમને મળવાનું થયેલું. મને તેમણે પૂછ્યું કે હવે તેઓ સ્વાધ્યાયમાં કઈ રીતે આગળ વધે. મેં જોયું કે પૂ. હરિભદ્રાચાર્યજી અને પૂ. ઉપાધ્યાયજીના ગ્રન્થોનો અભ્યાસ તેમને થઈ ગયેલ. 'સન્મતિતર્ક' આદિ ગ્રન્થો પણ વંચાઈ ગયેલ.

મેં કહ્યું : તમારે યોગોદ્વહન ઓછા થયા છે, પણ તમારા ગુરુદેવ અનુમતિ આપે તો ૪૫ આગમ સટીક વાંચી લો.

ફરી રાજસ્થાન જવાનું થયું ત્યારે તેમણે કહ્યું કે ગુરુદેવની અનુમતિ મળી ગયેલ અને ૪૫ આગમગ્રન્થો વંચાઈ ગયા છે.

સ્વાધ્યાય તો હતો જ તેમની પાસે. સ્વાનુભૂતિનો દિવ્ય આનંદ પણ તેમના મુખ પર દેખાતો હતો.

•

સિદ્ધિના યાત્રાપથનો આ ત્રીજો પડાવ :

અનુભૂતિપૂર્વકનો દૃઢ નિશ્ચય.

પ્રબળ વિરક્તિ, ગુરુસમર્પિતતા અને અનુભૂતિ પૂર્વકનો દૃઢ નિશ્ચય... સિદ્ધિ તમારા હાથમાં!

ભક્ત પાસે હોય છે આ સિદ્ધિ.

•

'अमृतो भवति....'

ભક્તિને મેળવીને ભક્ત અમૃત બને છે.

ભક્તિની પરાકાષ્ઠા ત્યારે આવે છે, જ્યારે ભક્તની ચેતના પરમ ચેતનામાં વિલીન બને છે.

અભેદાનુભૂતિના બે પ્રકાર છે : એક શાશ્વતીના લયની. જે આપણને સિદ્ધશિલા પર મળશે. બીજી થોડા સમય માટેની અભેદાનુભૂતિ.

આ અભેદાનુભૂતિની ક્ષણોમાં ભક્ત બને છે અમર. 'અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે....'

•

'तृप्तो भवति....'

ભક્તિને મેળવીને ભક્ત તૃપ્ત બને છે.

અગણિત જન્મોથી એક પ્યાસ લઈને આપણે ચાલ્યા આવ્યા છીએ. પરમપ્રિયના મિલનની પ્યાસ...

ભક્તિ દ્વારા પ્રભુ મળ્યા.

ભક્ત બન્યો તૃપ્ત.

• • •

यत्प्राप्य न किञ्चिद् वाञ्छति, न शोचति,
न द्वेष्टि, न रमते, नोत्साही भवति ॥ ५ ॥
यज्ज्ञात्वा मत्तो भवति, स्तब्धो भवति,
आत्मारामो भवति ॥ ६ ॥

- ભક્તિને મેળવીને ભક્ત કશું ઇચ્છતો નથી. નથી એ શોક કરતો. નથી એ દ્વેષ કરતો. એનું ચિત્ત બીજે ક્યાંય સ્થિર થતું નથી. એને બીજે કશેય આનંદ મળતો નથી.
- જે ભક્તિને જાણીને (અનુભવીને) ભક્ત આનંદમગ્ન બને છે. સ્તબ્ધ બને છે. આત્મરમણશીલ બને છે.

આધારસૂત્ર

‘મારો મોક્ષ છે આ જ ચાહત !’

3

એક સાવ ખાનગી વાત આજે કહું,
માત્ર મારી ને તારી વાત;
બીજા કોઈ ન જાણે, ન સમજે એ વાત,
હું તને ચાહું છું, મારા પ્રભુ !

એ ચાહત, જે તેં તો યુગોથી મને કરી,
જન્મોથી અકારણ વાત્સલ્ય તેં વરસાવ્યું;
પણ એ એકતરફી જ રહ્યું,
હું તો અજાણ બની રખડતી રહી...

આજે કોઈક ભીની ક્ષણે મેં તને જોયો,
તારું વાત્સલ્ય, તારી કરુણા જરાક માણી;
અને તું ગમ્યો, તને સહસા નમી જવાયું,
ને ત્યાં તો, તારી અનરાધાર ચાહત અનુભવાઈ...

અંતરની મસ્તીનો આ આહ્લાદ,
મીઠી મીઠી, ભીની ભીની સુખની લહેર;

કેવી અદ્‌ભુત, અપૂર્વ, દિવ્ય આ મહેક,
તારા અસીમ વાત્સલ્યમાં હું પૂરેપૂરી ભીંજાઈ...

મારો હું જરાક ભૂંસાયો ને, રોમે રોમે
સ્પન્દન બનીને તું છવાયો;
આ ચાહતને હજુ ખીલવા દો, મહેકવા દો,
કે મારો મોક્ષ છે આ જ ચાહત!

એક સાવ ખાનગી, ને તોય જાહેરની વાત,
હું તને ચાહું છું, મારા પ્રભુ!

●

ન્યૂજર્સી (અમેરિકા) રહેતાં સુશ્રાવિકા જિજ્ઞાબહેને મોકલેલ આ ગીત ભાવકના હૃદયને કેવી તો ધીમી ધીમી, પણ મનભાવન રીતે ખોલે છે.

કેન્દ્રવર્તી ધ્વનિ, ગીતનો, આ છે :

પહેલાં 'એ'ણે આપણને ચાહ્યા... યુગોથી એ ચાહતો જ રહ્યો, ચાહતો જ રહ્યો.

'એ'ની એ ચાહત.

કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી કહે છે તેમ તેનું અહેતુક વાત્સલ્ય... વરસતું જ ગયું, વરસતું જ ગયું...

અને છતાં, આપણે કોરા રહેલા. પરના અત્યંત આકર્ષણને એણે જ હળવેથી દૂર કર્યું. એની ચાહતનો સ્પર્શ એણે કરાવ્યો...

પ્રભુ! તારો બહુ જ, બહુ જ ઋણી છું.

'વસ્તુ અમોલક દી મેરે સદ્‌ગુરુ...' સદ્‌ગુરુ રૂપે જ તમે મને તમારા વાત્સલ્યને માણવા માટે સજ્જ કરેલો ને!

ખૂબ ખૂબ આપ્યું તમે...

●

પ્રભુ મળ્યા, એની ભક્તિ મળી; બધું મળી ગયું. હવે કંઈ જ જોઈતું નથી બીજું.

'यत्प्राप्य न किञ्चिद् वाञ्छति....'

ભક્તને ભક્તિ એવી તો પ્યારી લાગે છે કે એની સામે એને પોતાની મુક્તિ નાનકડી લાગે છે.

મહાકવિ ધનપાલ કહે છે :

'होही मोहुच्छेओ तुह सेवाए, धुवत्ति नंदामि ।
जं पुण न वंदिअव्वो, तत्थ तुमं तेण झिज्झामि ॥'

પ્રભુ! તારી સેવાથી મોહનો ક્ષય થશે અને સિદ્ધશિલા પર મારો વાસ થશે એનો મને આનંદ છે. પણ ત્યાં હું તારી સેવા નહિ કરી શકું, એનો મનમાં રંજ છે.

●

ભક્તિ મળ્યા પછી બીજું કંઈ જોઈતું નથી. નથી બીજે ક્યાંય એનું ચિત્ત સ્થિર થતું (न रमते....). ન ભક્તને બીજે ક્યાંય આનંદ આવે છે (नोत्साही भवति....).

ભક્તિ... પ્રભુની ભક્તિ પ્રભુનાં વચનો પરની ભક્તિમાં ફેરવાશે ત્યારે ભક્ત સર્વ જીવોનો મિત્ર બની જશે. દ્વેષની વાત તો રહી જ ક્યાં? (न द्वेष्टि...)

અને, આનંદરૂપા ભક્તિ મળી; શોકની, પીડાની વાત ક્યાં રહી? (न शोचति.)

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર એક પ્રાર્થનામાં કહે છે :

'પ્રભુ!
હું તારું દર્શન કરીને
ઘરે આવેલ હોઉં,
ખુરસી પર બેસીને ચા પીતો હોઉં
ત્યારે
કોઈ મારા ચહેરાને જુએ તો
તેને, તે વખતે, મારા ચહેરા પર,
પ્રભુ! તારા ચહેરાની છાપ/
પ્રતિબિંબ દેખાય.'

કારણ કે —

કવિએ પ્રભુને 'પીધા' હતા.

એક શરાબી પીઠામાંથી ચકાચક પીને નીકળેલ હોય અને તમે તેની લડખડાતી ચાલને જુઓ તો તમને ખ્યાલ આવી જ જાય કે બરોબર 'પી'ને નીકળ્યો છે!

શરાબથી બહારી ઉન્મત્તતા આવે. ભક્તિથી ભીતરી મસ્તી.

'यज्ज्ञात्वा मत्तो भवति...' ભક્તિને જાણી, કહો કે પીધી; મસ્તી જ મસ્તી! આનંદ જ આનંદ.

'સમાધિશતક' યાદ આવે :

'જગ જાણે ઉન્મત્ત આ,
આ જાણે જગ અંધ;
જ્ઞાનીકું જગમેં રહ્યો,
યું નહિ કોઈ સંબંધ...'

જૂનાડીસામાં, નાનપણમાં, મેં એક બહેનને જોયેલી. દુકાનોના ઓટલા પર બેઠેલી હોય. હોટેલવાળા ચા આપે તો પી લે. બાકી કશું જ ખાવાનું નહિ. લોકો એને પાગલ સમજતા હતા. એક યોગીએ પાછળથી કહેલું : 'એ પરમહંસ હતી!'

જગત જોડે બિલકુલ સંબંધ જેમણે તોડ્યો હોય તેવા જ્ઞાનિપુરુષોનાં કૃત્યો પર કેમેરા ફેરવી આ સ્નેપ 'સમાધિશતકે' આપ્યો :

'દેખે ભાખે ઔર કરે,
જ્ઞાની સબહિ અચંભ;
વ્યવહારે વ્યવહારસું,
નિશ્ચય મેં થિરથંભ....'

આત્માનુભૂતિમાં મગ્ન કોઈ મહાપુરુષ. એમના દર્શને કોઈ શ્રીમંત આવ્યો. આ જ્ઞાનીને શ્રીમંત જોડે શું લેવા-દેવા? 'આત્મજ્ઞાની હોય તો બેસી જા, મારી પાસે!'

પણ દુન્યવી લોકો એ મહાપુરુષને કહેશે : 'સાહેબજી, આવો મોટો માણસ આવે ને, ત્યારે હસીને એમની સામે જોવું જોઈએ. બે શબ્દો બોલવા જોઈએ. વાસક્ષેપ આપવો જોઈએ...' એ લોકોના કલ્યાણ માટે એ મહાપુરુષ એ રીતે કરી લે; પણ તેઓ તે સમયે પણ સ્વસ્થિત હોય છે.

'यज्ज्ञात्वा मत्तो भवति...' ભક્તિને જાણો (પીઓ) ને ભીતરથી એક રસઝરણું ચાલુ થઈ જાય.

આથી જ, મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજે ભક્તિની વ્યાખ્યા આપતાં કહ્યું : 'સાચી ભક્તિ રે ભાવન રસ કહ્યો....'

ભાવન રસ.

અનુભવાત્મક રસ.

એ ક્ષણોમાં તમે કોઈ અદ્‌ભુત રસના ઝરણામાં વહી રહ્યા છો.

•

'स्तब्धो भवति...'

સ્તબ્ધતા.

અવાક્ દશા.

ભક્તિની એવી અદ્‌ભુત ક્ષણોમાંથી પસાર થવાનું થયું કે કૉન્સ્યસ માઈન્ડ ખરી પડ્યું થોડીવાર માટે.

સ્તબ્ધતા મઝાની અવસ્થા છે. જ્યાં તમે છો, તમારું મન નથી. અને એથી, એ ક્ષણો ખૂબ કિંમતી છે. અપૂર્વ છે.

•

યોગાચાર્ય ગુર્જિએફે આવો એક પ્રયોગ કરેલ.

એક સાધક એમની પાસે આવ્યો. વંદન કરીને એણે વિનંતી કરી : મને સાધના-દીક્ષા આપો !

ગુરુએ જોયું કે સાધના લેવા માટેની સજ્જતા એની નીખરી નથી. કૉન્સ્યસ માઈન્ડ ખસે તો એને સાધના આપી શકાય.

એના કૉન્સ્યસ માઈન્ડને બાજુ પર લઈ જવા માટે ગુર્જિએફે કહ્યું : 'આ હૉલનો લાકડાનો બીમ સુથારો ગોઠવતા હતા. પણ તેમનો સમય થવાથી તેઓ જતા રહ્યા છે. તું જરા ઉપર ચઢ તો ! બીમને સરખો કરી લેવાય.'

પેલો ઉપર ચઢ્યો. ગુરુ એને નીચેથી કહે છે : 'થોડોક જમણી બાજુ બીમને ખસેડ.' એણે જમણી બાજુ ખસેડ્યો. ગુર્જિએફ કહે : 'અરે, વધુ જમણે ખસી ગયો. કેન્દ્રમાં ન રહ્યો.' એમ પાંચ-સાત મિનિટ ગુરુ બીમને ડાબે-જમણે કરાવતા રહ્યા. પેલો થાક્યો, નીરસ જેવી લાગતી આ પ્રક્રિયાથી.

સહેજ એને ઊંઘ / ઝપકી આવી ગઈ. ગુરુએ એને ઊંઘવા દીધો. પડે તેમ નહોતો એ જોઈ લીધેલું.

પાંચ મિનિટ પછી ગુરુએ બૂમ મારી : 'એય, શું કરે છે?' સાધકે આંખ ખોલી. એ ક્ષણ : જ્યારે એ જાગ્યો હતો, એનું મન સક્રિય બન્યું નહોતું. ગુરુએ એની આંખો પર પોતાની દૃષ્ટિ ઠેરવી. શક્તિપાત થઈ ગયો.

સાધક નીચે ઊતરીને કૃતજ્ઞતાના ભાવ સાથે ગુરુનાં ચરણોમાં ઝૂક્યો.

•

સ્તબ્ધતા.

હિમાલયનાં શિખરો પર પડતાં સૂર્યકિરણોને કારણે ક્ષણે ક્ષણે બદલાતી જતી રંગછટાને કે એવાં બીજાં કોઈ દૃશ્યો જોઈને સ્તબ્ધ / અવાક્ ઘણીવાર આપણે બન્યા છીએ.

ભક્ત પરરૂપને નહિ, પણ પરમરૂપને જોઈને સ્તબ્ધ બને છે : આવું અદ્‌ભુત રૂપ !

ભક્તકવિ સૂરદાસજી યાદ આવે. એમણે પ્રભુને કહ્યું : પ્રભુ! તારું આ અદ્‌ભુત રૂપ... અને એને જોવા માટે મારી પાસે માત્ર બે આંખો. પ્રભુ! તારી પાસે આટલું જ પ્રાર્થું છું : ‘લોચન રોમ રોમ પ્રતિ માંગું...’ મારે એક એક રૂંવાડે એક એક આંખ પ્રગટે. હું તમને જોયા જ કરું, જોયા જ કરું...

●

‘आत्मारामो भवति...’

ભક્તિનો અનુભવ... અને આત્મરમણશીલતા.

મઝાનો પ્રશ્ન એક તત્ત્વજ્ઞે કરેલ : તમે પરમાં રમણશીલ કઈ રીતે હોઇ શકો? પરમાં તમારી ચેતનાને તમે મૂકો છો. પણ એ તમારી ચેતના પર પદાર્થો કે પર વ્યક્તિઓ સાથે કેવી રીતે ભળી શકે?

પરમાં કદાચ રહી શકાય. સંયોગ સંબંધ હોઈ શકે. રમણતા કઈ રીતે હોઇ શકે? તાદાત્મ્ય સંબંધ કેવી રીતે સ્થપાઈ શકે? જે પર છે, તેની સાથે તમે એકમેક કઈ રીતે હોઇ શકો?

‘સમયસાર’ ગ્રન્થમાં શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્યજી કહે છે : ‘कोहे कोहो...’ ક્રોધ છે... તો એ ક્રોધમાં છે. મારે એની જોડે શું? હું મારામાં છું. હું ક્રોધમાં નથી.

આ જ લયમાં ‘અષ્ટપ્રવચનમાતાની સજ્ઝાય’માં દેવચંદ્રજી મહારાજ કહે છે : ‘મોહ ઉદયે અમોહી એહવા, શુદ્ધ નિજ સાધ્ય લયલીન રે...’ મોહનો ઉદય હોય, પણ સાધક અમોહી હોય. સાધક પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લીન છે. મોહનો ઉદય મનમાં કે ચિત્તમાં.

સાધક પાસે એક મઝાની કળા છે. સત્તામાં રહેલ મોહ આદિ ઉદયમાં આવે... એ ક્ષણોમાં સાધક પોતાની ચેતનાને સ્વરૂપમાં ઝબોળી દે છે. ચેતના સ્વસત્તાધીન બની.

●

આત્મરમણતા...

સાધક એને અનુભવી શકે. પણ કહી ન શકે. જરૂર, શબ્દોમાં એને ન કહી શકાય; પણ, શ્રીપાળરાસ કહે છે તેમ, અનુભૂતિવાન મહાપુરુષના મુખ પર વિલસતા આનંદને જોઈને આત્મરમણતાના આનંદનું અનુમાન થઈ શકે.[૧]

અનુમાન તો સામાન્ય બાબત છે. સ્પૃહા, તીવ્ર ઝંખના એવા આનંદને મેળવવાની થાય.

અને એ ઝંખના આનંદમાં રૂપાન્તરિત થાય.

●

અનુભૂતિસંપન્ન સદ્‌ગુરુના દર્શને થતી અનુભૂતિને એક સાધિકાએ આ શબ્દોમાં ઢાળી છે :

આ આત્મીય મસ્તી, આ નિજાનંદી અનુભૂતિ,
મારી સાવ સમીપ તોય એ એકલ, અસંગી,
હું જોતી જ રહી : કોણ છે આ દિવ્યજ્યોતિ?
ગુરુદેવ! આપને જોયા, આપને જોતી જ રહી,

૧. જિન હી પાયા, તિન હી છિપાયા, એહી એક જ ચિટ્ઠો; અનુભવ મેરુ છિપે કેમ મોટો?... – મહો. યશોવિજયજી

એ સ્મિત, એ કરુણા, એ નિષ્કારણ નિર્મળ સ્નેહ.

પૂછ્યું જાતને : એ મને ચાહે છે? પણ શા માટે?

આપની વાત્સલ્ય ભીની આંખો મને ભીંજવતી રહી,

પીતી રહી આપને, તૃપ્તિ અનુભવતી રહી,

ખબર પણ ન પડી કે ક્યારે હું ઓગળતી ગઈ

અને સ્વયં હું પ્રગટતી રહી...

સ્વાનુભૂતિ સંપન્ન સદ્‌ગુરુના સાન્નિધ્યમાં તમે હો એટલું જ તમારી બાજુ જોઈએ. બાકીનું બધું સદ્‌ગુરુ સંભાળી લેશે.

કવિ રાજેશ વ્યાસના શબ્દોમાં આ ઘટનાને અનુભવીએ :

સદ્‌ગુરુનું સાન્નિધ્ય પૂરતું,
કશું બીજું ના ખપનું....

ઊઠે, બેસે, હરે ફરે કે,
મૌન રહે કે બોલે;
અનેક રૂપે અનેક રીતે,
કેવળ એ ઢંઢોળે...

પલક માત્રમાં પછી પરખીએ
શું સાચું? શું સપનું?

રાજી થઈને સતત રાખવી,
વીંધાવા તૈયારી;
ત્વરા તીવ્રતા તીર સમી,
દે લખ ચોર્યાશી તારી...

ને ઝોળી છલકાવે એવી,
તુચ્છ બને સુખ જગનું...

सा न कामयमाना, निरोधरूपत्वात् ॥ ७ ॥

ભક્તિ ભૌતિક કામનાઓથી સભર નથી.

કારણ કે ભક્તિ એટલે જ તમામ કામનાઓનો વિચ્છેદ.

આધારસૂત્ર

'બેચે તો બિક જાઉં !'

4

એઈલીન કેડીનું સરસ પુસ્તક છે : 'ઓપનિંગ ડોર્સ વિધિન.' હૃદયના તારને રણઝણાવી નાખે તેવી સરસ પ્રાર્થનાઓથી સભર આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં લેખિકા લખે છે કે આ પુસ્તક મેં નથી લખ્યું. પરમ ચૈતન્યે એ લખાવરાવ્યું છે.

લેખિકા સ્કૉટલૅન્ડના પ્રવાસે ગયેલાં. ત્યાં ઉત્તર ભણીના ભૂમિભાગની વસાહતમાં તેઓ ગયેલાં, જ્યાં ઈલેક્ટ્રીસિટીથી ચાલતાં કોઈ યંત્રો / સાધનો લોકો વાપરતાં નથી.

એક રાત્રે લેખિકા સૂતેલાં. અને ઈશ્વરીય સંદેશ/ પરાવાણી અવતરિત થવા લાગી : અદ્ભુત પ્રાર્થનાઓ. પણ લખવી શી રીતે? ત્યાં હતું અંધારું. ફાનસ પણ નહોતું. દૂરના કોઈ મકાનની બહાર એક દીવો હતો. એ દીવાના પ્રકાશમાં એમણે એ શબ્દો કાગળ પર 'ઉતાર્યા'. ને તેથી જ એમણે પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું કે આ પુસ્તક મેં નથી લખ્યું. પરમ ચેતનાએ તેને લખાવરાવ્યું છે.

પ્રાર્થના...

જ્યારે ભક્તનું હૃદય પ્રભુમય બની ગયું હોય છે...

પરમ ચેતનાનો આછોસો સ્પર્શ પણ ભક્તને પૂરો, પૂરો બદલી દે છે.

એ સ્પર્શ વિસ્તરતો જાય, વિસ્તરતો જાય અને ભક્તનું હૃદય પ્રભુમય બની જાય.

બધી જ કામનાઓ ગઈ....

●

કામના...ઈચ્છા... એ સંજ્ઞાપ્રભાવિત મનની પેદાશ છે. કામના વ્યક્તિને રતિ ને અરતિના ઝૂલે ઝુલાવે છે...

પ્રાર્થના છે હૃદયનું સંગીત. જ્યાં છે માત્ર આનંદ...

●

આ પૃષ્ઠભૂ પર સૂત્ર આવે છે :

सा न कामयमाना, निरोधरूपत्वात् ॥ ભક્તિ ભૌતિક કામનાઓથી સભર નથી. કારણ કે ભક્તિ એટલે જ તમામ કામનાઓનો વિચ્છેદ.

ભક્તિ.

પરમાત્મા પ્રત્યેનો પરમ અનુરાગ. આ અનુરાગ એવો પ્રબળ હોય છે કે એમાં બીજા કોઈ જ પદાર્થો કે વ્યક્તિઓ પરનો અનુરાગ ટકી શકતો નથી. અને એ બધાં પર અનુરાગ જ નથી, તો એ બધાંને પામવાની ઈચ્છા કેમ થશે?

શાંડિલ્ય ઋષિ, ભક્તિની વ્યાખ્યા આ રીતે મૂકે છે : सा परा अनुरक्तिः ईश्वरे ॥ ભક્તિ એટલે પરમાત્મા પ્રત્યેનો પરમ અનુરાગ. નારદઋષિ ભક્તિને પરમાત્મા પ્રત્યેનો પરમ પ્રેમ કહે છે.

વાત એક જ છે. પણ અનુરાગ શબ્દની એક વિશેષતા છે, જે આપણને થોડાક ઊંડાણમાં લઈ જાય છે.

આ વિશેષતાને સાધનામનીષી પૂજ્યપાદ પંન્યાસપ્રવરશ્રી ભદ્રંકરવિજય મહારાજે ખોલી છે. તેમણે બે શબ્દો આપ્યા : અનુરાગ, અનુગ્રહ. ભક્તની બાજુએ પ્રભુ તરફ અનુરાગ છે. ભક્ત તરફના પ્રભુના પ્રસાદને અનુગ્રહ કહેવાય છે. ['અનુ' એટલે પાછળ. ભક્તે અનુરાગ કર્યો; તે પછી પ્રભુએ તેનો જે સ્વીકાર (ગ્રહણ) કર્યો તે અનુગ્રહ. કૃપાને વરસાવી પ્રભુએ તે અનુગ્રહ.]

અહીં પ્રશ્ન એ થાય કે અનુરાગ શબ્દમાં પણ 'અનુ' છે. એટલે, પ્રભુએ પ્રસાદ વરસાવ્યો, પછી ભક્તે ભક્તિ કરી, એવો અર્થ પણ થાય ને!

આ તો વર્તુળ થયું.

'વીતરાગ સ્તોત્ર'માં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજી આ જ વર્તુળની વાત કરે છે :

'मत्प्रसत्तेस्त्वत्प्रसाद-
स्त्वत्प्रसादादियं पुनः ।
इत्यन्योन्याश्रयं भिन्धि,
प्रसीद भगवन्! मयि ॥'

મારી ભક્તિથી તારી કૃપાનું અવતરણ મારામાં થાય અને કૃપાના એ અવતરણથી ભક્તિ વધે... પ્રભુ! આ અન્યોન્યાશ્રય (એકબીજાનું એકબીજા પર આધાર રાખવાનું)

મને ગમતો નથી. કારણ કે એમાં શરૂઆત મારે કરવાની છે. મારી ભક્તિ પાંગળી હશે, તો તારી કૃપાનું અવતરણ કેવું હશે? એ કરતાં તું એકતરફી વરસી જા ને, પ્રભુ!

'सा न कामयमाना, निरोधरूपत्वात्...' ભક્તિમાં કામનાઓને પેલે પાર જવાની વાત છે.

પરમાર્હત કુમારપાળ મહારાજાની 'આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા' યાદ આવે :

कदा त्वदाज्ञाकरणाप्ततत्त्व-
स्त्यक्त्वा ममत्वादिभवैककन्दम् ।
आत्मैकसारो निरपेक्षवृत्ति-
र्मोक्षेऽप्यनिच्छो भविताऽस्मि नाथ! ॥

એવી એક ભૂમિકાની (યથાખ્યાત ચારિત્રની) ઝંખના કુમારપાળ રાજાને છે, જ્યાં મોક્ષની પણ ઈચ્છા ન હોય!

એ ભૂમિકાએ પહોંચવા માટેનાં ચાર ચરણો પણ તેમણે પ્રાર્થ્યાં છે : પ્રભુની આજ્ઞાના પાલનના આનંદમાં ઝૂમીને આપ્તતત્ત્વ દશાની પ્રાપ્તિ, સંસારના મૂળ સમાન મમત્વ (રાગ) આદિનો ઉચ્છેદ, સ્વાનુભૂતિ અને નિરપેક્ષવૃત્તિતા.

પ્રારંભનું જ ચરણ કેવું તો મઝાનું છે! પ્રભુની આજ્ઞાના આનંદમાં ઝૂમીને આપ્તતત્ત્વતાને મેળવવી.

બે શબ્દો છે : જ્ઞાતતત્ત્વતા અને આપ્તતત્ત્વતા. આજ્ઞાપાલન દ્વારા આનંદ મળે તેમ જાણવું, તે જ્ઞાતતત્ત્વતા. આજ્ઞાપાલનના આનંદને માણવો, એમાં ઝૂમવું તે આપ્તતત્ત્વતા.

નંદિષેણ મુનિએ 'અજિતશાંતિ' સ્તોત્રના છેડે પ્રાર્થના કરી છે : 'मम य दिसउ संजमे नंदिं...' પ્રભુ! રત્નત્રયી તેં આપી. હવે એ રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિનો આનંદ પણ તું આપ!

સાધનાનો આનંદ...

આપણા યુગના શ્રેષ્ઠ સાધક ઋષભદાસજીએ સાધનાના આનંદની કેફિયત વર્ણવતાં કહેલું : એક ખમાસમણ દઉં છું અને એટલો આનંદ આવે છે કે આનંદને હૃદયનું નાજુક તંત્ર સહન કરી શકશે કે કેમ એની વિમાસણ થાય છે.

હમણાં એક ઉપધાનના સાધકે કહેલું : ગુરુદેવ! દેરાસરે જવા માટે ચાલવાનું શરૂ કરું છું. પ્રભુના અપાર ઉપકારોની સ્મૃતિ આંખમાં ઝળઝળિયાં લાવે છે. અને ત્યારે આંખોની એ ભીનાશને કારણે ઓછું દેખાય ત્યારે ઈર્યા સમિતિ કેમ પળાશે એની વિમાસણ થાય છે.

ભક્તના હૃદયની એક વિશેષતા છે. અને તે છે સંકલ્પ પર પ્રાર્થનાનો ઢોળ ચડાવવાની. 'હું આપ્તતત્ત્વ બનીશ' એવો સંકલ્પ, એની પાસે, આ રૂપમાં જ મળશે : પ્રભુ! ક્યારે તારી આજ્ઞાના પાલનના આનંદમાં ઝૂમીને હું આપ્તતત્ત્વ બનીશ? મતલબ કે, તું મને એવો ક્યારે બનાવીશ? ભક્ત અસહાય છે. એ કહે છે કે હું તો કંઈ જ નહિ કરી શકું. તારે જ બધું કરવાનું છે.

સંત હરિદાસ બ્રજભાષાના એક પદમાં કહે છે : 'તિનકા બુયારી કે બસ...' એક તણખલું સાવરણીને આધીન હોય છે, એમ પ્રભુ! હું તારે આધીન છું.

ભક્ત ગૌરાંગ એક ડગ આગળ વધે છે : તણખલું તો ક્યારેક હવાને વશ પણ થઈ જાય છે. હું માત્ર તને આધીન છું. 'तृणादपि सुनीचेन भवितव्यम्.' 'તૃણથી પણ નીચો હું!'

•

પ્રાર્થનાનું બીજું ચરણ : મમત્વ આદિનો ત્યાગ. આપ્તતત્ત્વતા શું કરે? પર પ્રત્યેના મારાપણાનો છેદ ઉડાડે.

પ્રભુ મારા, પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન એ જ મારું જીવનધન... આ માન્યતા / આ અનુભૂતિ આવી. પરને રહેવાની જગ્યા જ ક્યાં રહી?

આ પ્રભુમયતા સ્વમયતામાં ફેરવાય છે. પ્રભુનું નિર્મળ સ્વરૂપ જેવું છે; સત્તારૂપે, મારું સ્વરૂપ પણ તેવું જ છે.

આ સ્વાનુભૂતિ. (ત્રીજું ચરણ.)

અને, પર પ્રત્યેનું વળગણ બહુ જ ઓછું થયું, તો પરની અપેક્ષા ક્યાંથી હશે? સ્વાનુભૂતિયુક્ત સાધક નિરપેક્ષ બન્યો. (ચોથું ચરણ.)

આ નિરપેક્ષ દશાનો ફેલાવ કેવો! 'મોક્ષને પામવાની પણ ઈચ્છા મને ન હો!'

કેટલી મઝાની પ્રાર્થના!

કામનાઓનો છેદ ઉડાડનારી પ્રાર્થના!

•

કવિ ઉશનસ્ યાદ આવે :

મને કોઈ પણ ઈચ્છાનું વળગણ ન હો!
આ પણ ઈચ્છા છે;
એ પણ ન હો!

•

ભક્ત બધું જ પ્રભુ પર છોડી દે છે, કવિવર રવીન્દ્રનાથ કહે છે :

'बाँचान बाँची, मारेन मरि....' તું બચાવે તો બચું; તું મારે તો મરી જાઉં...

મીરાં યાદ આવે :

'જો પહનાવે સો હિ પહનું, જો દે સોઈ ખાઉં;
જિત બૈઠાવે, તિત હી બૈઠું, બેચે તો બિક જાઉં!...'

'તે જે પહેરાવે તે પહેરું, તે જે આપે તે ખાઉં; તે રાખે તેમ રહું, ને તે વેચે તો વેચાઈ જાઉં....'

• • •

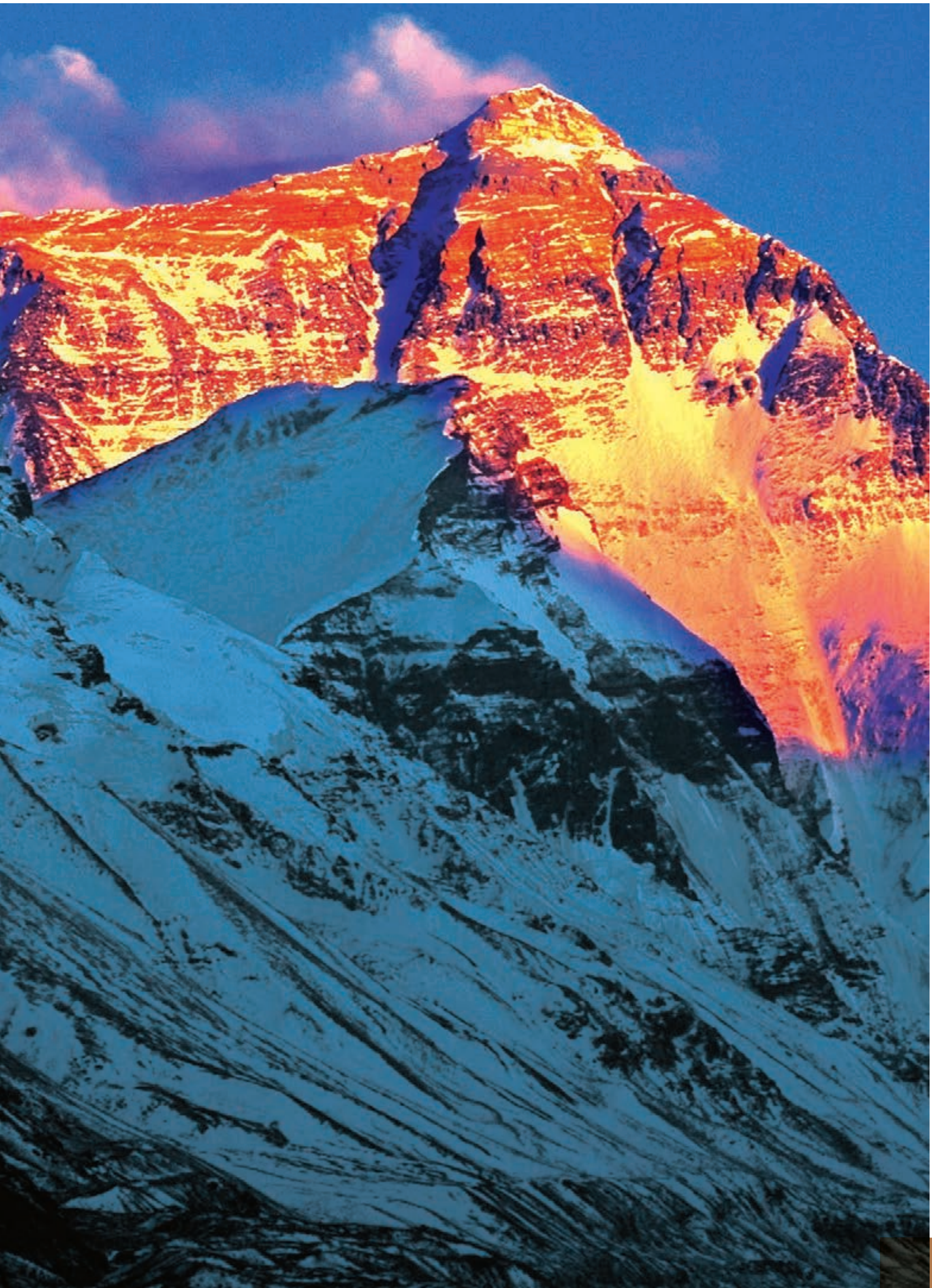

तस्मिन् अनन्यता तद्विरोधिषु उदासीनता च ॥ ९ ॥
अन्याश्रयाणां त्यागः अनन्यता ॥ १० ॥

- 'તે'ને વિષે એકાકાર દશા....
  અને અપરમ તત્ત્વોને વિષે ઉદાસીન દશા
  (એ છે ભક્તિ).
- અન્ય તમામ આશ્રયોનો ત્યાગ તે અનન્યતા,
  તે એકાકાર દશા.

આધારસૂત્ર

5

'તમારા વિનાના અમે અમારા વિનાના...'

સંત સૂરદાસજી એક પદમાં કહે છે :

'મેરો મન અનત કહાં ઊડ જાવે?
જૈસે પંખી જહાજ સે ઊડી,
ફિર જહાજ પે આવે....'

પ્રભુ! મારું મન તને છોડીને બીજે ક્યાં જાય? તું જ તો છે જીવનનો આધાર.

વેણીભાઈ પુરોહિત યાદ આવે :

'તમારા વિનાના અમે અમારા વિનાના...'

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ કહે છે : 'જિઉ કે જિઉ હમારા...' તું છે પ્રાણોનો પણ પ્રાણ! પ્રાણાધાર.

•

પ્રભુ સિવાય કોઈ આધાર નથી રહ્યો (अन्याश्रयाणां त्यागः अनन्यता), એ બતાવવા માટે એક સટીક ઉદાહરણ આપ્યું. 'જૈસે પંખી જહાજ સે ઊડી, ફિર જહાજ પે આવે...' જૂના

સમયમાં જ્યારે, દિશાસૂચક યંત્રો ન હતાં ત્યારે, વહાણનો કપ્તાન વહાણમાં થોડાંક કબૂતર પાંજરામાં રાખતો. એમને ખવડાવે, પીવડાવે...

ક્યારેક એવું બને કે વાદળાંથી ઢંકાયેલ આકાશ છે. દિશા સૂઝતી નથી. જહાજને કઈ બાજુ હંકારવું એ ખ્યાલ કપ્તાનને આવતો નથી. બે દિવસ, ત્રણ દિવસ... વહાણ ફર્યા કરે છે. હવે તો મીઠું પાણી પણ ખતમ થવા આવ્યું છે. અનાજ પણ ખૂટવાં આવ્યું છે.

એ સમયે માત્ર ઈચ્છા એ હોય કે ક્યાંક કોઈ બેટ આવે તો સારું. મીઠું પાણી ભરીએ. ફળો ખાઈએ પણ બેટ કઈ બાજુ હશે, શું ખબર પડે? ચારે બાજુ પાણી જ પાણી દેખાય છે.

ત્યારે કપ્તાન પાંજરામાં રહેલ કબૂતરોને છોડે છે. કબૂતરો ઊંચે ઊડે છે. એમને ક્યાંય પણ બેટ દેખાય તો એ એ બાજુ જાય. પાછા ન આવે. કપ્તાન વહાણને એ તરફ લઈ જાય.

પણ, ચારે બાજુ પાણી જ પાણી હોય, કિલોમીટરો સુધી ક્યાંય બેટ ન દેખાતો હોય તો કબૂતરો ફરી પાછા વહાણ પર આવે.

કારણ કે બીજો કોઈ જ આધાર તેમને ન મળ્યો....

સૂરદાસજી આ વાતને કહેતાં કહે છે :

'મેરો મન અનત (અન્યત્ર / બીજે) કહાં ઊડ જાવે?
જૈસે પંખી જહાજ સે ઊડી, ફિર જહાજ પે આવે...'

•

'तस्मिन् अनन्यता....' પરમ ચૈતન્યને વિષે એકાકારતા.

શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે :

'मय्येव मन आधत्स्व, मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव, अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥'

અર્જુન! તું તારા મન અને બુદ્ધિને મારા તરફ સ્થિર કર. અને જો તું તેમ કરીશ તો તું મારામાં જ રહીશ. તું પ્રભુમય ચૈતન્ય હોઈશ.

આપવાના મન અને બુદ્ધિ.

પામવાની પ્રભુમયતા.

•

અનન્યતા. ભક્તની ચેતના પ્રભુમયી બની. આ અભેદાનુભૂતિ... પરમ ચેતનામાં આપણી ચેતનાનું વિગલન.

પરમ ચેતના સાથેની અભેદાનુભૂતિ તમામ આત્માઓ સાથેની અભેદાનુભૂતિમાં પરિણમે છે. 'त्वयि मयि चान्यत्रैको विष्णुः'.

પરમ પાવન સ્થાનાંગ સૂત્રનું એક સૂત્ર છે : 'एगे आया...' છઠ્ઠા ગુણસ્થાનક સુધી પહોંચેલ સાધક માટે એનો અર્થ થશે : ચૈતન્યની એકરૂપતા. 'મને સુખ-દુઃખની લાગણીઓ ઘેરી વળે છે, તે જ રીતે અન્ય આત્માઓનું સંવેદનતંત્ર છે; માટે હું કોઈને પીડા ન આપું; સુખ આપવાના પ્રયત્નો કરું.' ચૈતન્યની એકરૂપતાની આ સમજ અનુભૂતિમાં ફેરવાય છે : 'एगे आया...'

સાતમા ગુણસ્થાનકે પહોંચેલ સાધકને માત્ર પોતાની ભીતર જ જવાનું છે. એથી એ જ સૂત્રનો અર્થ, એના માટે,

થશે : આત્મતત્ત્વ એક જ છે. અને મારે એ આત્મતત્ત્વનો / મારા સ્વરૂપનો અનુભવ જ માત્ર કરવો છે. 'હું કર્મોથી અને રાગ-દ્વેષ આદિથી રહિત નિર્મલ ચેતના છું.'

●

આ બે અવસ્થાઓ ભીતરના વિકાસને અનુરૂપ છે.

અગણિત જન્મોથી કઠોર ભાવોમાં રાચતો આત્મા સંવેદનહીન બન્યો હતો. એની સંવેદનાને સ્થાપિત કરવા માટે કોમળભાવ જરૂરી હતો.

પણ, એ કોમળભાવ સાપેક્ષ સાધના હતી. કઠોરભાવ બિલકુલ ગયો. હવે કોમળભાવની જરૂર નથી.

તેથી, બીજી અવસ્થામાં સાધક ભીતરની ઊંડી યાત્રાએ ઊપડી જાય છે.

●

'तस्मिन् अनन्यता..'

ઉપરની બેઉ અવસ્થા પરમ ચૈતન્ય સાથેની અનન્યતાનો અનુભવ હતો.

પહેલી અવસ્થામાં જ્યારે સકલ આત્માઓ પ્રત્યેનો સ્નેહ પ્રગટ્યો, એ પ્રભુ-આજ્ઞા સાથેની અનન્યતા હતી. બીજી અવસ્થામાં સ્વરૂપ દશાનો ઘેરો અનુભવ શરૂ થયો; એ, અપેક્ષાએ, પરમ ચૈતન્યનો જ અનુભવ હતો.

પરમ ચૈતન્ય એટલે નિર્મલ ચૈતન્ય. એનો સઘન અનુભવ સાતમે ગુણસ્થાનકે રહેલ સાધક કરે છે.

'અધ્યાત્મસાર' ગ્રન્થમાં (યોગાધિકારમાં) મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે આ અવસ્થાના અનુભવની હૃદયંગમ પ્રસ્તુતિ કરી છે.

આ અવસ્થાને જ્ઞાનયોગ કહેવામાં આવે છે. આ અવસ્થામાં સહેજ પણ પર જોડેની પ્રતિબદ્ધતા / સમ્બદ્ધતા હોતી નથી. સરસ કારણ આપ્યું : 'एकात्मवेदनात्.' આત્મસ્વરૂપની અનુભૂતિની એ ક્ષણો... અપાર આનંદ એ ક્ષણોનો. સાધક પરમાં જાય જ કઈ રીતે?[૧]

સ્વયંસંપૂર્ણતાનો અનુભવ... પરની દુનિયા જ છૂટી ગઈ!

આ દશા મળ્યા પૂર્વે, અગણિત જન્મો સુધી, પરપ્રભાવિતતા રહી. કારણકે તેની પાસે કોઈ વિકલ્પ/ option જ નહોતો.

મન પણ ચંચળ હતું. એટલે પર પદાર્થો / વ્યક્તિઓની બદલાહટ ચાલી રહી.

આ દશા મળી. પરની દુનિયા અલવિદા થઈ ગઈ.

●

પરની દુનિયાની પ્રભાવિતતા ગઈ.

સાધક ન તો કોઈથી પ્રભાવિત હોય છે, ન એ કોઈને પ્રભાવિત કરવાની ઈચ્છા રાખે છે.

હવે શરીર માટે જરૂરી રોટલી-દાળનો ઉપયોગ થશે, પણ એનું મન, ઉપયોગ ત્યાં નહિ હોય.

---

૧. न परप्रतिबन्धोऽस्मिन्, अल्पोऽप्येकात्मवेदनात् ॥ १५/६

એ દશામાં રહેલ મુનિવર વહોરવા જશે કે વાપરવાની ક્રિયા એમનું શરીર કરતું હશે : તેઓ એ ક્રિયાના સંગમાં નથી એ વખતે; એ સમયે પણ તેઓ સ્વના જ સંગમાં છે અને તેથી ધ્યાન / આત્માનુભૂતિ સતત તેમની ચાલ્યા કરે છે.[૨]

આખરે, તમારે તમારા ઉપયોગને ક્યાં રાખવો છે, એ તમારે નક્કી કરવું જોઈએ.

ઉપયોગ સાધકનો માત્ર શુદ્ધમાં જ રહી શકે. પણ સંજ્ઞાઓના પ્રાબલ્યથી, અગણિત જન્મોમાં, ઉપયોગ યોગની સાથે ગૂંથાઈ ગયો.

જે ઉપયોગે યોગો પર નિયંત્રણ રાખવાનું હતું, તે ઉપયોગ યોગોની સાથે ભળી ગયો.

સંજ્ઞાઓને કારણે મનોયોગમાં અશુભ વિચારો આવ્યા... ઉપયોગ તેની સાથે ભળેલ હોઈ ઉપયોગ પણ અશુદ્ધ થઈ ગયો.

●

આપણી કક્ષાએ ઉપયોગ યોગોને શુભ રાખવા મથે. અને શુભની નિરંતર ધારા ચાલી; તો વચ્ચે શુદ્ધમાં જઈ અવાશે.

યોગ અશુભમાં / રાગ-દ્વેષમાં ગયો; ઉપયોગ તરત તેને એમાંથી બહાર કાઢે. અને શુભમાં પ્રવૃત્ત કરે.

●

જ્ઞાનયોગની કક્ષાએ તો જ્ઞાની સાધક શુદ્ધમાં જ રહેશે.

ધ્યાનના કારણે, રતિ અને અરતિનો પ્રવેશ પણ, સાધકમાં થતો નથી; ત્યાં હોય છે નિશ્ચલ સમુદ્ર સ્વનો... ન ભરતી રતિભાવની. ન ઓટ અરતિ ભાવની. ત્યાં છે શાન્ત, નિશ્ચલ આત્મસમુદ્ર.[૩,૪]

આ ભીતરની અવસ્થા એ જ સ્વયંસંપૂર્ણતા.

●

‘तस्मिन् अनन्यता...’ અહીં ‘तस्मिन्’ પદની બે વ્યાખ્યા થશે : તેને વિષે, એટલે કે સ્વરૂપને વિષે એકાકારતા. બીજો અર્થ છે : ‘તે’ને વિષે, પરમાત્માને વિષે એકાકારતા.

●

પ્રભુ કહે છે : બેટા ! તું સ્વયંસંપૂર્ણ છે. તારે બીજા કશાની જરૂરિયાત નથી.

હા, આપણને કશાની / કોઈની જરૂરિયાત નથી.

સાધકને શરીર છે, તો શરીર માટે રોટલી-દાળ જોઈશે.

આમ, સાધકની જરૂરિયાતો બહુ ઓછી છે. સામાન્ય વ્યક્તિને ઘણી બધી જરૂરિયાતો છે; જેનો સંબંધ એની અહંતૃપ્તિ જોડે છે. બે રૂમ, હૉલનો ફ્લેટ છે. એને માટે પૂરતો છે. પણ એ ઈચ્છે છે કે ૪-૫ રૂમનો મોટો, ફર્નિશ્ડ, લક્ઝુરિયસ ફ્લેટ પોતાનો હોય...

---

૨. देहनिर्वाहमात्रार्था, याऽपि भिक्षाटनादिका । क्रिया, सा ज्ञानिनोऽसङ्गान्नैव ध्यानविघातिनी ॥ १५/११

३. अवकाशो निषिद्धोऽस्मिन्, अरत्यानंदयोरपि । ध्यानावष्टम्भतः, क्वास्तु तत्क्रियाणां विकल्पनम् ॥ १५/१०

४. पूर्णानन्दस्तु भगवान्, स्तिमितोदधिसन्निभः ॥ (ज्ञानसार १/३)

આ જરૂરિયાતને એના શરીર જોડે કોઈ સંબંધ નથી. આમાં અહંતૃપ્તિની જ વાત છે.

સાધક અહંતૃપ્તિની વાતને બાજુ પર રાખીને જ જીવે છે. એટલે એને સ્વયંસંપૂર્ણતાની વાત બરોબર સમજાય છે.

'तस्मिन् अनन्यता तद्विरोधिषु उदासीनता च ॥'

પર તત્ત્વોને વિષે ઉદાસીનદશા સાધકને, ભક્તને હોય છે.

સાધના માટે અવરોધક પરિબળ કંઈક હોય તો પણ તેનો સાધક અદ્વેષપણે ત્યાગ કરશે.

એક ઘટના યાદ આવે.

મુનિવૃન્દનું ચાતુર્માસ એક નાના શહેરમાં. સરસ રીતે પ્રવચન, સ્વાધ્યાય આદિ ચાલી રહેલ છે. તેમાં, નવરાત્રી

આવી. પહેલી જ રાત. લાઉડ સ્પીકરો ચારે બાજુથી ગર્જતાં હતાં. સ્વાધ્યાય, ધ્યાનમાં ખલેલ પડી. છતાં, મુનિવરોના ચહેરા પર અશાન્તિ નથી.

બીજા દિવસે સંઘના અગ્રણીઓને તેમણે પૂછ્યું કે ચાતુર્માસ-પ્રવેશ પહેલાં જે સોસાયટીમાં થોડા દિવસ રહેલા, ત્યાં નવરાત્રીનો અવાજ ખરો? જવાબ મળ્યોઃ ના, જી. એ બાજુ બિલકુલ અવાજ ન આવે. એ બાજુ ગરબામંડળીઓ નથી.

અગ્રણી મુનિવરે કહ્યું : તો અમે દિવસે અહીં રહીએ. અને સાંજે સોસાયટીના ઉપાશ્રયે જઈએ તો ત્યાં રાત્રે સ્વાધ્યાય, ધ્યાન સારું થાય.

સંઘની તો અનુમતિ હોય જ. મુનિવરોએ ૮ દિવસ એ રીતે સાંજે સોસાયટીમાં જઈ સવારે શહેરના ઉપાશ્રયે આવવાનું રાખ્યું.

પણ, પહેલી રાત્રે સાધનામાં અવરોધ થયો; એ અવરોધ કરનાર પર સહેજ પણ તિરસ્કાર ન થયો.

'तद्विरोधिषु उदासीनता च...' પર તત્ત્વ, સાધનામાં અવરોધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરી શકાય; પણ અદ્વેષપૂર્ણ રીતે.

•

'तस्मिन् अनन्यता...'

અનન્યતાને સ્પષ્ટ કરવા માટે તેના પછીનું સૂત્ર આવ્યું : 'अन्याश्रयाणां त्यागः अनन्यता...' પરમ / સ્વ સિવાયના તમામ આશ્રયોનો ત્યાગ તે અનન્યતા.

ભક્તનું મન પરમાત્મા સિવાય ક્યાંય નહિ રહે. સાધકની ચેતના / ઉપયોગ માત્ર સ્વમાં જ રહેશે.

•

પરબતકુમારનું એક ગીત યાદ આવે :

તમે તમારું જાણો....

અમે જગતની વાતો ઉપર, મૂકી દીધો છે પાણો....

ભલે આંગણે વહેતી ગંગા, નથી આચમન કરવું;

ઈચ્છા-હોડી કાંઠે મૂકી, નથી સાગરે તરવું;

સુખની તમને હોય તમન્ના, મજાની ચાદર તાણો...

આ ઘર ભટક્યા, ઓ ઘર ભટક્યા, તોય તરસનાં ગાડાં;

જે સપનાંને બાળી નાંખ્યાં, એ આવે છે આડાં;

મન મરકટને પડતું મૂકી, ભીતર રસને માણો....

• • •

आत्मरत्यविरोधेनेति शाण्डिल्यः ॥ १८ ॥

- શાંડિલ્ય ઋષિ કહે છે કે આત્માનન્દને અનુકૂલ, એ તરફ લઈ જાય તેવી પ્રીતિ, તે ભક્તિ.

આધારસૂત્ર

‘જીવિત કે મરણે નહિ ન્યૂનાધિકતા...’

6

જર્મન કવિ રિલ્કેની એક પ્રાર્થના છે :

‘Put out my eyes, and I can see you still.’ હરીન્દ્ર દવેએ એનો રસળતી ગુજરાતીમાં અનુવાદ આપ્યો : ‘ઠારી દે આ દીપ નયનના, તવ દર્શનને કાજ, જો કાચ નથી આ ખપના...’

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે એક ભિન્ન પણ સરસ લય પકડ્યો : ‘નયને નયન રેખો.’ (મારી આંખમાં તું આંખ પરોવ !)

કવિ કહે છે કે પ્રભુ ! મારું સંજ્ઞાવાસિત આ મન. એને ગમતું કોઈ રૂપ દેખાઈ જશે અને મારી આંખ એ બાજુ તકાઈ જશે તો...? પ્રભુ ! મારી આ નિર્બળતાને ધ્યાનમાં રાખી તમે જ મારી આંખમાં આંખ પરોવી રાખો ! એ આંખોમાંથી વહેતા પ્રેમનું સમ્મોહન મારી આંખોને ક્યાંય જવા નહિ દે. એ માત્ર તારા તરફ જ મંડાયેલી રહેશે.

હું 'એ'ને જોઉં, સતત જોયા કરું..., એય ભક્તનો હૃદયોદ્ગાર છે. 'એ' મને સતત જુએ... એ પણ ભક્તહૃદયની ઉક્તિ છે.

ભક્તો ભક્તિને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે અભિવ્યક્ત કરે છે.

શાંડિલ્ય ઋષિની ભક્તિની અભિવ્યક્તિ આ પ્રમાણે છે : આત્મરતિને અનુકૂલ જે પ્રીતિ તે ભક્તિ.

એક મનોરતિ. એક આત્મરતિ. સામાન્ય વ્યક્તિના ક્રિયાકલાપોનું લક્ષ્ય એક જ હોય છે : મનોરતિ. મનને ગમે તેમ કરવું. મન રાગ-દ્વેષ-અહંકાર આદિથી પ્રભાવિત છે.

એક સટીક પ્રશ્ન અહીં થાય : ગમે તેટલી સંપત્તિ મળવા છતાં માણસ તૃપ્ત કેમ નથી બનતો? જવાબ તરત સ્ફુરે : અહંકારથી પ્રભાવિત મન, આખરે, કઈ રીતે તૃપ્ત બની શકે?

અહંકારથી ઈચ્છાઓ બળવત્તર બને છે. પ્રભુએ કહ્યું : ઈચ્છાઓ આકાશ જેવી અનંત છે.[૧]

•

આત્મરતિની દુનિયામાં આત્મતૃપ્તિ અને આત્મસંતુષ્ટિ આવે છે. મનોરતિની દુનિયામાં અતૃપ્તિ જ અતૃપ્તિ છે.

ભગવદ્ગીતામાં આ ત્રણ ચરણો આવ્યાં છે : આત્મરતિ, આત્મતૃપ્તિ, આત્મસંતુષ્ટિ.[૨]

•

આત્મરતિ.

ચોથા ગુણઠાણાની આ દશા કહી શકાય. જ્યાં સ્વરૂપ દશાની આંશિક અનુભૂતિ થઈ છે.

અગણિત જન્મોની પરરતિની ધારા તૂટી. પરમાંથી સુખ મળે છે એવી ભ્રમણા તૂટી. અંધારઘેરી રાત પૂરી થઈ. ભીતરનો સૂરજ ઊગી ગયો.

સરસ પ્રસ્તુતિ પૂજ્ય રામવિજય મહારાજની છે : 'અધ્યાતમ રવિ ઉગ્યો મુજ ઘટ, મોહ તિમિર હર્યું જુગતે...'

•

આત્મરતિ દશા.

તમે એને શબ્દોમાં કઈ રીતે મૂકી શકો?

રતિ-અરતિનું ચક્કર અગણિતવાર કાપ્યું; કંઈ જ અર્થ ન સર્યો. પણ આ આત્મરતિ દશાનો આનંદ! પરજન્ય રતિ સંયોગજન્ય હતી. આત્મરતિ દશામાં મળતો આનંદ અસંયોગજન્ય છે.

ધ્યાનમાં / ધ્યાનના ઊંડાણમાં તમે હો ત્યારે આ અસંયોગજન્ય આનંદનો અનુભવ તમે કરી શકો. ત્યાં ન વિચાર છે. ન શબ્દ છે. માત્ર તમે છો.

અસંયોગજન્ય આનંદ એટલે હોવાપણાનો આનંદ. તમારું હોવું એ જ એટલું તો વૈભવશીલ છે કે તેમાં બીજાનો પ્રવેશ અનપેક્ષિત છે.

માત્ર તમારું હોવું.

---

૧. 'इच्छाओ आगाससमा अणंतिया...'

૨. यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः । आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ – गीता.

Being.

અસ્તિત્વ.

એકવાર આનંદ જો હોવાપણાનો મણાયો, તો કર્તૃત્વ છૂટ્યું ! પરરતિ ગઈ.

•

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજી મહારાજ તો ધ્યાનના ઊંડાણમાં ગયેલ સાધકને મોક્ષના સુખની (આંશિક) અનુભૂતિ માણનારના રૂપમાં જુએ છે.[૩]

•

આત્મતૃપ્ત.

પાંચમે અને છઠ્ઠે ગુણઠાણે ઉદાસીન દશા મળી. ઉદાસીન દશાની અનુભૂતિ : વાસ્તવિક તૃપ્તિની અનુભૂતિ.

ઉદાસીન સાધક પર્યાયોને માત્ર જુએ છે. આત્મદ્રવ્યમાં, અનુભૂતિના સ્તરે, એ આગળ વધતો જાય છે.

ભયંકર રોગનો પર્યાય કે મૃત્યુનો પર્યાય પણ સામે દેખાતો હોય; એની ઉદાસીન દશામાં કોઈ ફરક પડતો નથી.

'અપૂર્વ અવસર'માં શ્રીમદ્‌જી સાધકની આ ઉદાસીન દશાને વર્ણવે છે :

બહુ ઉપસર્ગકર્તા પ્રત્યે ક્રોધ નહિ,
વંદે ચક્રી તથાપિ ન મળે માન જો;
દેહ જાય પણ માયા થાય ન રોમમાં,
લોભ નહીં, છો પ્રબળ સિદ્ધિ નિદાન જો.... ॥૮॥

ઉપસર્ગો કરનાર પ્રતિ ક્રોધ નહિ; વંદનકર્તાને જોઈને અહંકાર નહિ. દેહ જાય તોય રૂંવાડું પણ ફરકતું નથી. અને મોક્ષની ઈચ્છા હોવા છતાં એ આસક્તિ રૂપ નથી.

એ ઉદાસીનતાની પરાકાષ્ઠા :

શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,
માન અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો;
જીવિત કે મરણે નહિ ન્યૂનાધિકતા,
ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો... ॥૧૦॥

કેવી આ દશા !

જીવન અને મૃત્યુ એ બે પર્યાયોમાં પણ ઉદાસીન દશામાં વર્તતા સાધકને કોઈ ફરક પડતો નથી.

અને, યથાખ્યાત ચારિત્રની દશામાં મોક્ષની ઈચ્છા પણ નીકળી જાય છે.

યોગશતક યાદ આવે :

ચંદન જેવા છે મુનિ. ચંદનને ઘસો, બાળો તો પણ એ સુગંધ જ પ્રસરાવે; તેમ મુનિના દેહ પર ગમે તેવા ઉપસર્ગો કોઈ કરે; મુનિ માત્ર સમભાવમાં જ રહે છે.[૪]

•

આત્મસંતુષ્ટિ.

સાતમા ગુણઠાણાની આ વાત છે. અહીં ઉપયોગ માત્ર સ્વમાં છે. ગોચરી વાપરવાની કે વહોરવાની ક્રિયા પણ આ દશામાં રહેલ સાધકના ધ્યાનના પ્રવાહને રોકતી નથી.

---

૩. यो जाग्रदवस्थायां, स्वस्थः सुप्त इव तिष्ठति लयस्थः । श्वासोच्छ्वास-विहीनः, स हीयते न खलु मुक्तिजुषः ॥ १२-४७ ॥

૪. वासीचंदणकप्पो, समसुहदुक्खो मुणी मुणेअव्वो ।

કારણ?

'અધ્યાત્મસાર' કારણ આપે છે : असङ्गात्. શરીરને રોટલી-દાળનો સંગ થાય છે. મનને થતો નથી. ગમો, અણગમો કરનાર તો મન છે ને? એ તો ભીતર ઊતરી ગયું છે.

આ એક બહુ મઝાની સાધના આવી. જેને તમે પણ કરી શકો. સાતમા ગુણઠાણામાં રહેલ મુનિનો ઉપયોગ સ્વમાં / શુદ્ધમાં છે. તમે શુભમાં રાખી શકો. શરીર ખાવાની ક્રિયા કરતું હોય ત્યારે મનને સ્તવનની કોઈ પંક્તિમાં મૂકી શકાય.

•

આત્મસંતુષ્ટિ.

યોગો, અત્યાર સુધી, પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અશુભમાં ફર્યા કરતા હતા. ઉપયોગનું નિયંત્રણ એ પર નહોતું.

હવે ઉપયોગ શુદ્ધ છે. તેથી યોગો સંયમના હેતુથી જ પ્રવર્તના કરે છે. વિહાર કરવાનો છે, તો કાયયોગનું પ્રવર્તન થાય છે.

એટલે કે, શુદ્ધ ગુપ્તિ તરફ જવાનું વધુ થાય છે. વિહાર કર્યો, કાયયોગનું પ્રવર્તન થયું; પણ પછી ધ્યાનમાં રહેવું છે, ત્યારે કાયગુપ્તિ શુદ્ધની થશે.

ધ્યાનદશા વધુ સમય ચાલતી હોવાથી મનોગુપ્તિ પણ શુદ્ધની જ રહેશે.

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજી યોગશાસ્ત્રમાં કહે છે :

ઉદાસીન દશામાં ડૂબેલ,

કાયયોગની પ્રવૃત્તિઓથી ઉપર ઊઠેલ

સાધક

પરમ આનંદમાં મગ્ન છે.

એ વિચાર શા માટે કરે?
એવો સાધક મનને ક્યાંય
જોડતો નથી.[૫]

●

'અપૂર્વ અવસર' યાદ આવે :
સંયમના હેતુથી યોગ પ્રવર્તના,
સ્વરૂપલક્ષે જિનઆજ્ઞા આધીન જો;
તે પણ ક્ષણ ક્ષણ ઘટતી જાતી સ્થિતિમાં,
અંતે થાયે નિજસ્વરૂપમાં લીન જો... ॥ ૫ ॥

યોગોનું પ્રવર્તન સંયમના હેતુથી જ છે. પણ એય ધીરે ધીરે ઘટતું જવાનું છે. અયોગી બની આત્મા નિજસ્વરૂપમાં લીન થશે.

●

'आत्मरत्यविरोधेनेति शाण्डिल्यः ।' શાંડિલ્ય ઋષિ કહે છે કે આત્માનન્દને અનુકૂલ જે પ્રીતિ, તે ભક્તિ.

ભક્તિની ધારામાં આગળ વધતો ભક્ત પ્રભુની વીતરાગ દશા આદિને જોઈને તેની આંશિક દશા મેળવવા યતે છે. પ્રભુકૃપાએ મેળવે છે. અને, ભીતરી આનંદની તેની દુનિયા ખૂલતી જાય છે.

● ● ●

૫. औदासीन्यनिमग्नः प्रयत्नपरिवर्जितः सततमात्मा । भावितपरमानन्दः, क्वचिदपि न मनो नियोजयति ॥

नारदस्तु तदर्पिताखिलाचारता ।
तद्विस्मरणे परमव्याकुलतेति ॥ १९ ॥

નારદ ઋષિની દૃષ્ટિએ ભક્તિની લાક્ષણિકતા આ છે :

‘તે’ને બધા આચારો સમર્પિત કરવા....

‘તે’ના વિસ્મરણમાં પરમ વ્યાકુલતા થવી....

આધારસૂત્ર

'મને વાંસળી બનાવો !' 7

સંત વિનોબાજી છેલ્લા દિવસોમાં પોતાના માટે 'હું' શબ્દનો પ્રયોગ નહોતા કરતા. લોકો તેમને પ્રેમથી 'બાબા' (સંત) કહીને બોલાવતા હતા. તો, તેઓ પ્રવચનમાં કહેતા : 'आज सुबह बाबाने ऐसा सोचा था...'

પહેલા પુરુષને ત્રીજા પુરુષમાં લઈ જવામાં આવ્યો. 'હું'નો બોધ સમાપ્ત થયેલો.

આ લયમાં સૂત્ર શરૂ થાય છે : 'नारदस्तु तदर्पिताखिलाचारता, तद्विस्मरणे परमव्याकुलतेति ॥' નારદ ઋષિ એમ નથી કહેતા કે મારી દૃષ્ટિએ ભક્તિનું સ્વરૂપ આવું છે. 'હું' ઊડ્યો, તો 'મારું' ક્યાંથી આવે?

'नारदस्तु...' નારદ ભક્તિનું સ્વરૂપ આ રીતે કહે છે...

મહર્ષિ ભક્તિનું સ્વરૂપ પ્રસ્તુત કરશે એ તો મધુરું મધુરું હશે જ. પણ આ 'नारदस्तु...' પણ કેટલું મધુરું છે! નારદ કહે છે. નારદ ઋષિ પણ નહિ.

અને, આવું વ્યક્તિત્વ જ પેલી દુનિયાની/પ્રભુની દુનિયાની વાત કરી શકે ને!

•

ભક્તિનું સ્વરૂપ દ્વૈવિધ્યવાળું છે. સમર્પણશીલતા અને સ્મરણશીલતાથી ભરપૂર. સમર્પણશીલતા : પ્રભુને બધાં જ કાર્યો સમર્પિત કરી દેવાં. સ્મરણશીલતા : પ્રભુના વિસ્મરણમાં અત્યંત વ્યાકુળતા અનુભવવી.

•

'तदर्पिताखिलाचारता'. તેને - પ્રભુને બધાં જ કાર્યો સમર્પી દેવાં.

એક ઘટના યાદ આવે.

મિત્રવર આચાર્યશ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મહારાજને વિચાર આવ્યો કે 'હૃદયપ્રદીપષટ્ત્રિંશિકા' ગ્રન્થ પર તેઓ, હું અને આચાર્યશ્રી રત્નસુંદરસૂરિજી સ્વાધ્યાય કરે.

બધાએ તેમના વિચારો વધાવ્યા. 'અસ્તિત્વનું પરોઢ' શીર્ષકથી એ લખાણો ગ્રન્થસ્થ પણ થયાં.

એ વખતના એક અનુભવને મેં પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મહારાજ જોડે શૅર કરેલો. મેં કહ્યું : અનુભવ તો એવો જ થાય છે કે 'એ' જ લખાવે છે. હું તો માત્ર લહિયો - પ્રતિલિપિ કરનાર છું. કૃતિકાર તો 'એ' જ છે. તેથી, કૃતિના સર્જક તરીકે - મુખપૃષ્ઠ પર મારું નામ આવે છે, તે ખૂંચે છે.

•

'એ'ને બધું સોંપી દેવું. જોકે, બધું 'એ'નું જ તો છે!

એક પણ શુભ વિચાર 'એ'ણે જ તો આપ્યો છે. એક પણ શુભ કાર્ય 'એ'ણે જ તો કરાવ્યું છે.

આ સંદર્ભમાં, પૂર્વે દુનિયાને આપેલ આ શબ્દ અદ્ભુત છે : નિમિત્ત. પ્રભુ તમને નિમિત્ત બનાવે.

એ કાર્ય એ સમયે થવાનું જ હતું, પ્રભુએ તમારા દ્વારા એ કાર્ય કરાવ્યું; તમને નિમિત્ત પ્રભુએ બનાવ્યા.

હવે 'એ'ણે જ કરાવ્યું છે; તો 'એ'ને સમર્પિત કઈ રીતે કરવું? પ્રાર્થનામાં સરસ ઉત્તર ભક્તે આપ્યો છે : 'त्वदीयं वस्तु गोविन्द! तुभ्यमेव समर्पये...' ભક્તકવિ દલપતભાઈના શબ્દોમાં આ પ્રાર્થનાને માણીએ : 'તારું દીધેલું તુજને અર્પણ, એમાં નથી કાંઈ મારું...'

•

સમર્પણ.

પોતાનું બધું જ 'એ'ને સમર્પી દેવું.

કવિ નિરંજનભાઈની એક કવિતા યાદ આવે. કાગળનાં ફૂલોને ઉદ્દેશીને એમણે ગીત શરૂ કર્યું છે :

'તમારે રંગો છે,
અને આકારો છે,
કળાકારે દીધો તુમ સમીપ આનંદ કણ છે.
અને બાગોમાંનાં કુસુમ થકી લાંબું જીવન છે...'

પછી એક પ્રશ્ન પૂછે છે કવિ :

'ન જાણો નિંદું છું,
પરંતુ પૂછું છું...

તમારા હૈયાના ગહન મહિંયે એવું વસતું,
દિનાન્તે આજે તો નિજ સકલ અર્પી ઝરી જવું?'

•

કઠોપનિષદ્‌માં ઋષિ કહે છે :

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यः, न मेधया, न बहुना श्रुतेन... (પ્રવચન વડે, મેધા વડે કે ઘણા સ્વાધ્યાય વડે પણ આત્મા મળતો નથી.)

તો ક્યારે મળે આત્મા?

કોને મળે?

ઉત્તર મઝાનો આવ્યો : यमेवैष वृणुते, तेन लभ्यः... પ્રભુ એના માટે જેને પસંદ કરે છે, તેના વડે જ આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે.

•

'એ' તમને પસંદ કરે...

નિમિત્ત બનવામાં કેટલો તો આનંદ છલકાય.

કવિ કહે છે :

તમે શ્યામ થઈને ફૂંકો,
મને વાંસળી બનાવો!
પછી આભ થઈને વ્યાપો,
મને વાદળી બનાવો...
તમે આંખમાં વસો છો,
તમે શ્વાસમાં શ્વસો છો;
તમે કેડી કેડી ચાલો,
મને ચાખડી બનાવો...

•

'એ' જે બનાવે, તે બનવામાં આનંદ છે. વાદળી બનવાનોય આનંદ છે અને ચાખડી બનવાનો પણ આનંદ છે.

•

જાણીતા ચિન્તક શશીકાન્તભાઈ મહેતા અમેરિકા પ્રવચનો આપવા ગયેલા. છાતીમાં દુખાવો ઉપડ્યો. એન્જિયોગ્રાફી થઈ. નિષ્ણાતોએ હૃદયની બાયપાસ સર્જરી માટે સલાહ આપી.

એ દિવસોમાં હાર્ટની બાયપાસ સર્જરી જોખમી ગણાતી. શશીકાન્તભાઈ હૉસ્પિટલમાં એડ્‌મિટ થયા. જ્યારે તેમને ઑપરેશન થિયેટરમાં લઈ જવાતા હતા, ત્યારે તેમણે પ્રભુને કહ્યું : If I die, I'll come to you.

ઑપરેશન સફળ થયું. શશીકાન્તભાઈએ પ્રભુનો આભાર માન્યો. હળવી શૈલિમાં આ ઘટનાની વાત કરતાં તેઓ કહેતા : પ્રભુનેય થયું હશે કે આ વાતોડિયો ઉપર આવશે, તો મારા કાન દુખાડશે. એના કરતાં એ નીચે જ ભલે રહ્યો!

એ શશીકાન્તભાઈ ઘણીવાર કહેતા : હું તો 'એ'નું વાજિંત્ર છું.

•

પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ યોગશતક ટીકામાં લખે છેઃ विधीयते । (રચાય છે.)

સમર્પણની કેવી પરાકાષ્ઠા અહીં આવી ! હું ગ્રન્થ રચું છું એમ તો નહિ જ. મારા વડે ગ્રન્થ રચાય છે એમ પણ નહિ; 'રચાય છે'...

ક્રિયા છે. કર્તા ગેરહાજર છે. ગ્રન્થરચના થઈ રહી છે. કોણ રચનાકાર છે એ વાત પડદા પાછળ છુપાઈ ગઈ છે.

શુભ કાર્યો માટેનો આ માપદંડ કેવો મઝાનો છે ! હિંદીમાં કહેવત છે : 'નેકી કર... ઔર કૂએ મેં ડાલ !' સારું કામ કર. પણ પછી એને કૂવામાં ફેંકી દે...

આપણે કર્તા તરીકે રહ્યા ત્યારે નિમિત્ત રૂપે હોવાની મજાની ઘટના હાથમાંથી છૂટી ગઈ. એ આનંદ ગયો. અહંકારની પીડા લમણે ઝીંકાઈ.

•

ભક્તિ સમર્પણાત્મિકા પણ. સ્મરણાત્મિકા પણ. 'तद्विस्मरणे परमव्याकुलतेति ।' 'તે'ના વિસ્મરણમાં પરમ વ્યાકુલતા.

નેમિજિન પૂજાની પંક્તિઓ યાદ આવે :

નેમ ! તું પ્રાણાધાર...
બિસરું જો પ્રભુ ! એક ઘડી તો,
પ્રાણ રહે ન હમાર...
નેમ ! તું પ્રાણાધાર...

•

પ્રભુની ભક્તિ/સ્મરણમાં લીન એક સંત. અત્યંત નિઃસ્પૃહ. ન કોઈ આશ્રમ એમણે સ્થાપ્યો. ન એકાદ શિષ્યની સ્પૃહા.

એક સમ્રાટ એ સંતનો ભક્ત. એકવાર સમ્રાટના આમંત્રણથી સમ્રાટની રાજધાનીમાં ગુરુને જવાનું થયું. ભવ્ય સ્વાગતયાત્રા. વિશાળ શામિયાણામાં પ્રવચન. રાજ્યના અતિથિગૃહમાં ઉતારો.

બપોરે સમ્રાટ સદ્‌ગુરુનાં ચરણોમાં બેઠેલ. એમણે પૂછ્યું : ગુરુદેવ ! આપ મને ક્યારેય યાદ કરતા હતા ? હું તો આપને નિરન્તર યાદ કરું છું.

સંતે કહ્યું : રાજન્ ! કો'ક નિર્બળ ક્ષણે મને તારી યાદ આવતી. ક્યારેક એમ થાય કે મારું વય વધતું ચાલ્યું છે. કાલે પગ નહિ ચાલે. ત્યારે હું ક્યાં રહીશ ? એ ક્ષણોમાં તારું સ્મરણ થાય કે એક સમ્રાટ મારો ભક્ત છે. તેના અતિથિગૃહમાં પૂરી જિંદગી વિતાવીશ, પાછળની, તો વાંધો નહિ આવે... પણ, આ સ્મરણ પછી પ્રભુની આગળ હું પોશ પોશ આંસુએ રડતો કે પ્રભુ ! અન્યનું સ્મરણ આટલી ક્ષણો ચાલ્યું, એનો મતલબ તો એ જ થયો કે હું એટલો સમય તારા સ્મરણમાં નહોતો. પ્રભુ ! તારા સ્મરણ વિનાની, તારી અનુભૂતિ વિનાની એક ક્ષણ એ મારા માટે જીવન નથી.

•

માતા કુંતીની પ્રસિદ્ધ પ્રાર્થના યાદ આવે : પ્રભુ ! અમને વિપત્તિઓ આપજો. જેથી તમારું સ્મરણ પ્રગાઢ બની રહે. એ વિપત્તિની ક્ષણો અમારા માટે વરદાન બની રહેશે... 'विपदो नः सन्तु शश्वत्.' હકીકતમાં તો, ભક્ત માટે 'એ'નું વિસ્મરણ એ જ વિપત્તિ છે. 'विपद्विस्मरणं विष्णोः'.

•

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની મઝાની પંક્તિઓ છે :

मोहबंध छिन्न करो कठिन आघाते,
अश्रूसलिलधौत हृदये थाको दिवसयामी ॥

(કઠોર આઘાતથી કાપી નાખ મોહના બન્ધનને, અશ્રુરૂપી જળથી ધોવાયેલ હૃદયમાં દિવસ-રાત તું રહે!)

સ્મરણ..

સ્મરણ છે પ્રદક્ષિણા-પથ..

ગર્ભગૃહમાં બિરાજે છે તું.

હું સતત તારી આસપાસ ફર્યા કરું છું.

કેન્દ્રમાં છો તમે.

પરિઘમાં હું.

કવિવર ટાગોર પ્રભુને આ જ પ્રાર્થના કરે છે :

પ્રભુ!

મારું મસ્તક તમારી ચરણરજમાં

નમાવી દો...

મારો બધો અહંકાર અશ્રુજળમાં

ડુબાડી દો...

હું ક્ષણે ક્ષણે

પોતાની આસપાસ જ ફરીને

ભટકી મરું છું...

મને ઢાંકી દઈને

તમે મારા હૃદયકમલમાં

ઊભા રહો!

મારો બધો અહંકાર અશ્રુજળમાં ડુબાડી દો...

सा तु कर्मज्ञानयोगेभ्योऽप्यधिकतरा ॥ २५ ॥

फलरूपत्वात् ॥ २६ ॥

ईश्वरस्याप्यभिमानद्वेषित्वाद्
दैन्यप्रियत्वाच्च ॥ २७ ॥

- ભક્તિ કર્મ, જ્ઞાન, યોગથી પણ ચઢિયાતી છે.
- ફળ રૂપ હોવાથી.
- ઈશ્વરને અભિમાન નથી ગમતું. ભક્તની દીનતા (હૃદયની ભીનાશ) ગમે છે.

આધારસૂત્ર

‘અંસુઅન સીંચ સીંચ...’

8

કુન્દનિકા કાપડિયાની એક સરસ પ્રાર્થના :

મારી પ્રાર્થનાના શબ્દો જ્યારે શમી જાય,
અને તેનો ધ્વનિ
પણ આકાશમાં લય પામે,
ત્યારે મારા ભાવનાં સ્પન્દનો
હૃદયમાં ઝંકૃત થયા કરશે...

એ ભાવની લહેરો પણ
તમારે ચરણે ઢળી, ઊછળી
ઓસરી જાય
ત્યારે મારા પ્રાણના ગભીર તટે
તમારો સ્પર્શ રહેશે...

ભાવનાં આ વહેણ
ભાવસ્થૈર્યની પ્રશાન્તભૂમિમાં
પહોંચે
ત્યારે તમારી સાથે

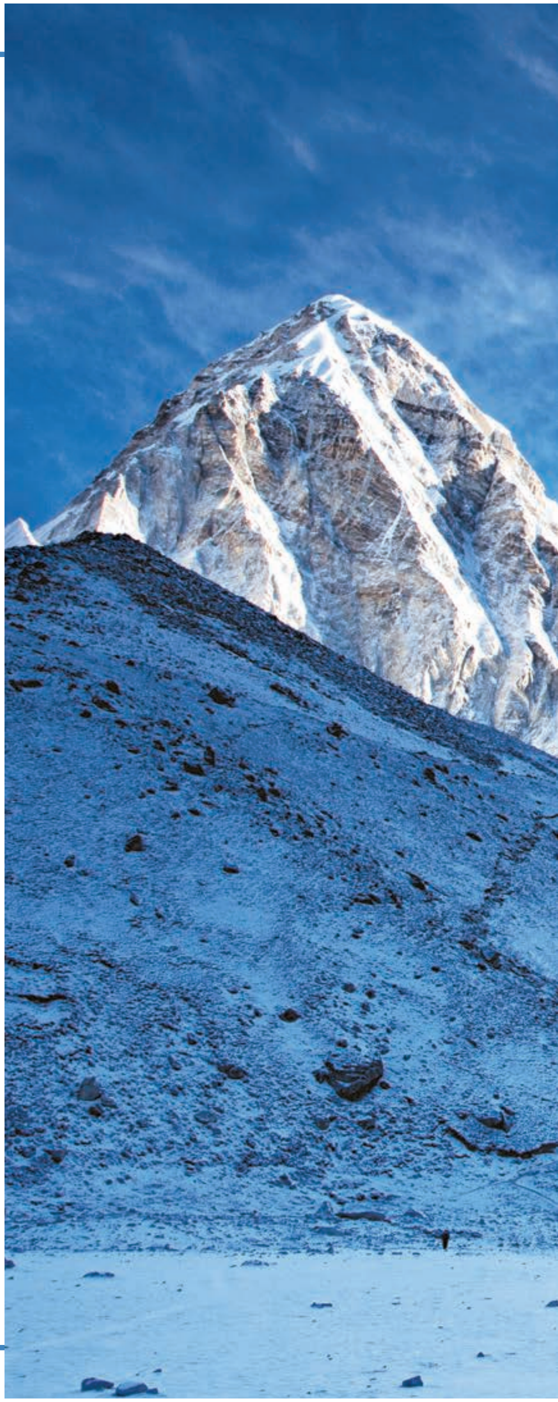

મારું અસ્તિત્વ

ભાવઐક્યને પામી રહેશે.

•

ભક્તિની આ તાકાત. પ્રભુ સાથે એ અભેદાનુભૂતિ કરાવે. અને એ સન્દર્ભે એ બહુ જ મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

એની એ મહત્તા બતાવવા માટે સૂત્ર આવ્યું : 'सा तु कर्मज्ञानयोगेभ्योऽप्यधिकतरा...'

કર્મ, જ્ઞાન, યોગ કરતાં ભક્તિ વિશેષ છે.

શુભ કાર્યો થશે, શાસ્ત્રો વંચાશે, અષ્ટાંગ યોગ થશે; પણ અહંકાર સૂક્ષ્મ રૂપે રહી જાય તેવું બની શકે. કર્મવીર બન્યાનો અહંકાર, જ્ઞાની છું એવો અહંકાર; યોગની ટોચ પર પહોંચ્યો છું તેનો અહંકાર...

ભક્તિમાં આ વાત નથી. તમે વિભાવશૂન્ય ન બનો ત્યાં સુધી ભક્ત બની શકતા નથી.

ભક્ત રૂપે હોવું એ પોતે જ પોતાનામાં એક વિશિષ્ટ ઘટના છે. ભક્ત પાસે કશું નથી; છતાં એ દીન, હીન નથી. પોતાનું કશું જ ન હોવાનો મતલબ છે સમર્પણ. 'બધું એનું છે, પણ એ મારો છે ને!' વાહ! આ તો અદ્‌ભુત ગણિત!

મીરાં કહે છે :

'ચોપટ ખેલું પિવ સે, તન મન જોર લગાય;

હારી તો પિવ કી ભઈ રે, જીતી તો પિવ મોર!'

પરમાત્મા સાથે શતરંજની બાજી ખેલાઈ રહી છે. એમાં હાર પણ થાય, જીત પણ થાય. મીરાં કહે છે : મારે તો બેઉ હાથમાં લાડવા છે! હું હારીશ તો 'એ'ની થઈ જઈશ. જીતીશ તો 'એ' મારો થશે.

'એ'ની દાસી થવાનો આનંદ નાનો-સૂનો નથી. પણ ભક્ત સિવાય કોઈને હારવાના આનંદનો ખ્યાલ નહિ આવે!

'એ'નાં ચરણોમાં બેસવાનો આનંદ... મીરાંએ એ અનુભવ્યો છે, અને એટલે જ એનું જીવનવ્રત છે : 'ચરનન લિપટ રહૂંગી!'

•

ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદનો પ્રારંભ કેવો મધુરો છે! 'इशावास्यमिदं सर्वम् ।' પૂરું જગત ઈશથી આવાસિત છે. બ્રહ્માંડનું એક નાનકડું કણ એવું નથી, જેના પર 'એ'ના હસ્તાક્ષર ન હોય.

આવાસિતનો અર્થ સંપૂર્ણતયા વાસિત, સ્વીકારિત.

અને જે 'એ'નું હોય, તે મધુરું જ હોય ને! 'मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।'

પ્રભુ જીવનમાં ઊતરે એટલે ભક્તનું પૂરું જીવન પ્રસાદ રૂપ બને છે.

કર્મ, જ્ઞાન, યોગ : પ્રયાસ.

ભક્તિ : પ્રસાદ.

•

ભક્તિમાં, હૃદયની ભીનાશમાં એક સજ્જતા/ રીસેપ્ટિવીટિ છે કે એ પ્રભુના પ્રસાદને ઝીલી શકે.

પ્રભુનો પ્રસાદ સતત વરસી રહ્યો છે. એને ઝીલવા માટે આ રીસેપ્ટિવીટિ જોઈશે.

'લોગસ્સ૦' સૂત્રમાં શ્રેષ્ઠ પ્રાર્થના છે : 'तित्थयरा मे पसीयंतु...' તીર્થંકર ભગવંતોનો પ્રસાદ મારા પર ઊતરો! હકીકતમાં, પ્રસાદ તો વરસી જ રહ્યો છે. હું એને ઝીલી શકતો નથી. તું ઝિલાવ! આ સૂર છે પ્રાર્થનાનો.

'એ' વરસે.

'એ' ઝિલાવે. ઝિલાવરાવે.

•

સેંકડો / હજારો જન્મો પહેલાં, આપણા જીવનમાં આ ઘટના ઘટી હોઈ શકે. આપણે બિલકુલ કોરી સ્લેટ જેવા. 'પરમાત્મા' શબ્દ એ જીવનમાં સાંભળેલ નહિ.

એક સદ્ભાગ્ય રહ્યું આપણું કે એક મહાન સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં બેસવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું. સદ્ગુરુએ પરમાત્માના મોહક ઐશ્વર્યની વાત કરી. સ્તબ્ધ બની જવાયું : આવું ઐશ્વર્ય, આવું રૂપ, આવા ગુણો... 'ઈશમહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્' સાંભળતાં જ હૃદયમાં એક પ્રાર્થનાનો લય જાગ્યો : પ્રભુ! તું મને ન મળે?

પ્રભુએ / પરમચેતનાએ આપણને પસંદ કર્યા. પણ શરૂઆતનું કાર્ય ગુરુચેતનાનું હતું. તેથી તેમણે સદ્ગુરુ-ચેતનાને આપણો હવાલો સોંપ્યો.

ગુરુચેતનાએ આપણને ખાલી કરવાના હતા. તેથી સદ્ગુરુએ પ્રેમથી સમજાવ્યું : બેટા! નિમિત્ત, નિમિત્ત શું કરે છે? તારું ઉપાદાન અશુદ્ધ છે. તેથી તું ક્રોધ, અહંકાર આદિની ધારામાં જાય છે.

કોઈએ ગાળ દીધી કે અપમાન કર્યું તો શું થયું? તું માને છે : મને કીધું. પણ શરીર એ તું છે જ ક્યાં? તું છે નિર્મળ ચૈતન્ય. 'હું'ને બદલી નાખ!

ગુરુદેવની વાત આપણને ગમી. પણ જ્યાં અશુભ નિમિત્તોની દુનિયામાં ગયા, ત્યાં નિમિત્તોની ચપેટમાં આવી જવાયું.

હજારો જન્મો વીત્યા. ગુરુચેતના કાર્ય કર્યા કરે છે : કહો કે પ્રભુચેતના ગુરુચેતના દ્વારા કૃપા ઝિલાવવાનું કામ કરી રહી છે.

હું ઘણીવાર હસતાં, હસતાં કહેતો હોઉં છું : ગુરુચેતનાને ખૂબ રાહ જોવડાવી. હવે કેટલી રાહ જોવડાવવાની છે?

ગુરુચેતના આપણા હૃદયના પાત્રને સ્વચ્છ કરે. તેમાં પરમચેતનાની વર્ષાનાં બુંદ આવતાં જ રહે. પાત્ર આપણું પરિપૂર્ણ!

પ્રભુ સદ્ગુરુ દ્વારા કૃપા ઝિલાવરાવે.

•

ભક્તને જલસો છે.

એક પ્રવચનમાં મેં કહેલું : પ્રભુ અને સદ્ગુરુની કૃપા... સાધનામાર્ગે યાત્રા શરૂ! બધું એ કરે.

એક ભક્તે પૂછ્યું : અમારે શું કરવાનું?

હું હળવા મૂડમાં હતો. મેં કહ્યું : પ્રભુકૃપા અને સદ્‌ગુરુ કૃપાનું ઝરણું તો નિરન્તર ચાલી રહ્યું છે. પણ બુદ્ધિ અને અહંકારના પથ્થરો વડે આપણે એ ઝરણાને આગળ વધતું અટકાવ્યું છે. હવે એ પ્રવાહમાં આગળ વધીએ... વહીએ...

•

આ જ લયમાં સૂત્ર આવ્યું : 'फलरूपत्वात् ।' ભક્તિના પ્રવાહમાં માત્ર વહેવાનું છે. અને પરમાત્માને પામવાના છે. પ્રયાસ અહીં નથી. અહીં છે પ્રસાદ. સીધું જ ફળ!

ભીની આંખો,

ભીનું હૃદય,

પ્રભુ આ રહ્યા!

•

પ્રભુકૃપા ઝીલવાનો એક વધુ સરળ માર્ગ પણ છે. અને તે છે 'એ'ના તરફનો એવો પ્રેમ, જે 'એ'ને ગમતું જ કરવા માટે ભક્તને પ્રેરે. 'એ'ને ન ગમતું હોય તે થાય જ નહિ.

કવિ ઉશનસ્ કહે છે : 'પ્રભુ! તમને અણગમતું ના કરીએ, એ જ અમારી પ્રીતિ...' તને ન ગમતું ન કરીએ. તને ગમતું કરીએ. જો કે, એ પણ તું જ કરાવશે ને!

વાતને બીજા શબ્દોમાં મૂકીએ તો, પ્રભુને આપણે કેવા હોઈએ તે ગમે? બે વાત લઈને સૂત્ર આવે છે : આપણામાં અહંકાર હોય તે એને ન ગમે. આપણામાં દૈન્ય હોય તે એને ગમે. 'ईश्वरस्याप्यभिमान–द्वेषित्वाद् दैन्यप्रियत्वाच्च ॥'

•

અહંકાર આપણામાં હોય તે એને ન ગમે. અને એને ન ગમે તે મને કેમ ગમે?

ભક્તિનું એક મજાનું ગણિત : અહંકારથી ભરેલ મન પ્રભુને આપો ને પ્રભુને આખા ને આખા પામો.

કચરો આપી ને સોનું મેળવવાનું; કોણ તૈયાર ન હોય?

•

સૂત્ર આગળ વધે છે : 'दैन्यप्रियत्वाच्च...' પ્રભુને દીનતા ગમે છે. થોડા સમય પૂર્વે દેવચન્દ્રજી ભગવંતનાં સ્તવનોનો સ્વાધ્યાય ચાલતો હતો. ચોવીસમું સ્તવન રટતો હતો. પંક્તિ આવી : 'દયાનિધિ! દીન પર દયા કીજે...'

વિચાર થયો : હું તો પ્રભુનું બાળ છું. હું દીન શી રીતે? કોઈ પણ 'મા'ને પોતાનું બાળક દીન-હીન હોય તે ગમે? એ જ વખતે નારદ ઋષિના આ ભક્તિસૂત્ર પર પણ સ્વાધ્યાય ચાલતો હતો. એમાં પણ આ સૂત્ર આવ્યું : 'दैन्यप्रियत्वाच्च...'

ઉત્તર પ્રભુ દ્વારા જ મળ્યો : દીનતાનો અર્થ અહીં ભીનાશ તરીકે અભિપ્રેત છે. ભક્તની ભીનાશ અને પ્રભુનું ભક્તની ચેતનામાં અવતરણ.

મીરાંને કો'કે પૂછેલું : બેટા! તું નાનકડી દીકરી. તને પ્રભુ શી રીતે મળ્યા? મીરાંએ કહ્યું : 'અંસુઅન સીંચ સીંચ પ્રેમ-બેલી બોઈ....' આંસુના ઘડે ઘડા ઠાલવ્યા છે, ત્યારે પ્રભુ મને મળ્યા છે.

આનંદઘનજી ભગવંત સવારે ઊઠતા ત્યારે તેમનો સંથારો, લિટરલી, નિચોવી શકાય એટલો ભીનો રહેતો. એ એક એક આંસુમાં હતી પ્રભુને ભેટવાની તમન્ના.

•

આંસુ તો ઘણાં વહાવ્યાં આપણે, પણ એમાં પ્રભુ માટેનાં આંસુ કેટલાં?

કવિ એલિયટની એક કવિતાની પંક્તિઓ યાદ આવે :

Much is your building,

but not the house of God;

Much is your reading,

but not the word of God...

(ઘરો ઘણાં છે તારાં,

પણ મંદિરો કેટલાં બાંધ્યાં તેં?

તેં વાંચ્યું ઘણું,

પણ પ્રભુના શબ્દો કેટલા?)

तस्याः साधनानि गायन्त्याचार्याः ॥ ३४ ॥

तत्तु विषयत्यागात् सङ्गत्यागाच्च ॥ ३५ ॥

- ભક્તિનાં સાધનોને આચાર્યો ગાય છે. (કહે છે.)
- વિષય ત્યાગ અને સંગ ત્યાગથી ભક્તિ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

આધારસૂત્ર

'નિજ અનુભવ રસ લાગે મીઠા...' 9

અસ્તિત્વથી ઊઠતા ગાનને સમાધિથી પણ શ્રેષ્ઠ લેખવામાં આવેલ છે.

પરંપરામાં એક શ્લોક છે :

जपकोटिसमं ध्यानं, ध्यानकोटिसमो लयः ।
लयकोटिसमं गानं, गानात् परतरं नहि ॥

[જપની પરાકાષ્ઠા તે ધ્યાન. ધ્યાનની પરાકાષ્ઠા : લય (સમાધિ). લયની પરાકાષ્ઠા છે ગાન. ગાન પછી કંઈ જ નહિ.]

ગાનની આટલી વિશેષતા કેમ? લય / સમાધિમાં એક વ્યક્તિ પોતાની ભીતર ઊતરી જાય છે. જ્યારે કોઈ ઋષિ ગાન કરે છે ત્યારે, તેના શબ્દો સેંકડો સાધકોને ભીતર ડુબાડી શકે છે.

એટલે જ, આપણે ત્યાં વેદ આદિની ઋચાઓનું પઠન નહોતું થતું, ગાન થતું હતું. સમવેત સ્વરે અનેક સાધકો દ્વારા થતા મંત્રગાનને સાંભળ્યું છે. એ શ્રવણ પોતે પોતાનામાં જ

વિશિષ્ટ હોય છે. ત્યાં અર્થનું મહત્ત્વ નથી હોતું. એક ઝંકૃતિ... જે તમને કશુંક અનિર્વચનીય આપી જાય.

અમદાવાદની વેદ ઇન્સ્ટિટ્યુટે એક સરસ વાત અમલમાં મૂકી. ગુરુના મુખેથી (પુસ્તક દ્વારા નહિ) જ જેમણે વેદોની ઋચાઓને લીધી હોય એવા વેદપાઠીઓને એકત્ર કરી તેમનાં વેદનાં ઉચ્ચારણનું રેકોર્ડિંગ કરી લીધું. જેથી ધ્વનિ અકબંધ રહે.

આગમ ગ્રન્થોનું લેખન વર્ષો સુધી ન કરવામાં આવ્યું, તેનું એક કારણ આ જ હતું. ગ્રન્થો લખાતાં ધ્વનિ ક્યાંક તો પૂર્ણતયા નહિ જ રહે.

ઋષિ શબ્દના ઋનું ઉચ્ચારણ રિ કે રુ આપણે કરીએ છીએ અત્યારે. જો ખરેખર 'રિ' કે 'રુ' જ ઉચ્ચારણ કરવું હોય તો 'ર'ની બારાખડીમાં બેઉ અક્ષરો હતા જ. સ્વરમાં ઋ શા માટે? લાગે કે રિ અને રુની નજીક પણ એક વિશિષ્ટ ધ્વનિ એનો છે; જે અત્યારે આપણી પાસે નથી.

ધ્વનિ બહુ જ મહત્ત્વની વાત છે. ધ્વનિ ઘણાં બધાં કામ કરે છે. સાધનાને એક દૃઢ આધાર આપવાનું કામ ધ્વનિ કરે છે. તેમ મનને નિર્વિકલ્પ બનાવવાનું કામ પણ એ કરે છે.

'ૐ'ના લયબદ્ધ ઉચ્ચારણમાં તમે આ અનુભવ કરી શકો. મન નિર્વિકલ્પ બને અને એથી, એ એકદમ શાન્ત બનેલ છે, એવું તમે અનુભવી શકો છો.

•

'ૐ' નું ગાન...

એની પણ એક વિશિષ્ટ રીત છે : 'ઓ'...ને તમે લંબાવો. અને 'મ્'ને ધીરે ધીરે સૂક્ષ્મ બનાવતા જાવ... એ ગાન ધીરે ધીરે ભીતર પરિણમતું જશે. સાધકનું અસ્તિત્વ એ ગાનમાં ડૂબેલ હશે.

•

સંપદા / વિરામસ્થાનની વાત પણ આ માટે જ છે. એને - સંપદાને અર્થ જોડે પણ સંબંધ છે, ધ્વન્યાત્મકતા જોડે પણ. ગાથાસૂત્રમાં એક એક ચરણે તમે અટકો, ત્યારે જ ગાનની મજા આવે.

'लोगस्स उज्जोअगरे.....' અટકવાનું. ફરી 'धम्मतित्थयरे जिणे...'

•

ગાન તમારા અસ્તિત્વનો કબજો લઈ લે છે. ભક્તિની ધારામાં વહેવાનો આનંદ ગાનથી શરૂ થાય... પછી, બહારથી ગાન અટકેલું દેખાય. ભીતર એનો સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર લય, જેને આપણે ગુંજન કહીએ, તે ચાલ્યા કરે.

•

આ પૃષ્ઠભૂ પર સૂત્ર આવ્યું : 'तस्याः साधनानि गायन्त्याचार्याः'... ભક્તિનાં સાધનો વિષે આચાર્યો ગાન કરે છે.

આ સૂત્ર બહુ જ મઝાની વાત કરે છે : ભક્તિને મેળવવા માટેનાં જે સાધનો છે, એની પણ વાત આચાર્યો નથી કરતા; એનું પણ ગાન કરે છે.

વાહ!

ભક્તોનું ગાન તો બરોબર. એ વાત આગળ ગ્રન્થમાં કહેવાશે પણ ખરી : 'भक्ता एकान्तिनो मुख्याः । कण्ठावरोध-रोमाञ्चाश्रुभिः परस्परं लपमानाः पावयन्ति कुलानि पृथिवीं च...' ભક્તોનું ગાન... ગળાનાં ડૂસકાં વડે, રોમાંચ વડે, આંખોનાં આંસુ વડે...

ભક્તનું ગાન. ભક્તિ એ જ ગાન. અને હવે ભક્તિનાં સાધનોનું ગાન.

એક મહત્ત્વની વાત અહીં આવી. સાધનામાર્ગ કે ભક્તિમાર્ગમાં મંઝિલ તો મઝાની હોય જ છે. માર્ગ પણ મઝાનો, મઝાનો છે. 'ગાન' શબ્દથી માર્ગની મોહકતા કહેવી તે અભિપ્રેત છે. તમે એ માર્ગે ચાલો અને તરોતાજા થાવ!

અને, ભક્તને મંઝિલ જોઈએ પણ ક્યાં છે? સ્વામી પ્રણવાનંદજી ભક્તવૃન્દ સાથે માન-સરોવરની યાત્રાએ નીકળ્યા. વર્ષો પહેલાં તો આ યાત્રા બહુ જ કષ્ટપ્રદ હતી. આખરે, મંઝિલ નજીક આવી. માન સરોવર દેખાવા લાગ્યું. ભક્તોએ કહ્યું : વાહ! પહોંચી ગયા આપણે. મઝા જ મઝા.

પ્રણવાનંદજીએ મનમાં કહ્યું : મઝા ગઈ! જે આનંદ હતો ઝંખનાનો; ક્યારે મળશે, ક્યારે મળશે? એ આનંદ હવે ક્યાં?

કવિ કહે છે : 'મિલનમાં મઝા શું, મઝા ઝૂરવામાં....'

•

માર્ગનો આનંદ.

એક ઘટના યાદ આવે.

ઉનાળાનો સમય. વિહારયાત્રા ચાલુ હતી. સાંજે એક ગામ જવાનું હતું. સવારે ત્યાંથી આગળ.

એ ગામના ભાવકો વિનંતી કરવા આવ્યા કે સાંજે ચાર વાગ્યે અહીંથી વિહાર થાય તો પાંચ - સાડાપાંચ વાગ્યે ત્યાં પહોંચી જવાય. ધર્મસભા આદિ રાખી શકાય.

મેં કહ્યું : 'ચાર વાગ્યે તો કેટલી ગરમી હોય! ત્યારે વિહાર શરૂ થઈ શકે?' તેમણે સરસ વાત કરી : 'ગુરુદેવ! આ ગામ ને અમારા ગામને સાંકળતો રસ્તો નેળિયાવાળો છે. બે બાજુ થોરની વાડ. ને વચ્ચે રસ્તો. થોર પણ સામાન્ય નહિ; હાથિયા થોર! હાથી જેટલા ઊંચા થોર. બે વાગ્યાથી તડકો રસ્તા પર પડેલ ન હોય, એટલે ધૂળ ઠંડી હોય... થોરમાંથી ચળાઈને હવા આવતી હોય...'

એ દિવસે એનો અનુભવ કર્યો. ઉપાશ્રયમાં જે ગરમી લાગતી હતી, તે કરતાં તો અહીંની પરિસ્થિતિ સાવ અલગ!

માર્ગે ચાલવાનો આનંદ...

•

'तस्याः साधनानि गायन्त्याचार्याः...' ભક્તિના સાધનની વાતનો પ્રારંભ : 'तत्तु विषयत्यागात् सङ्गत्यागाच्च...' પરરસનો ત્યાગ, પરપદાર્થોનો ત્યાગ... ભક્તિ તરફ જવા માટેનું આ સાધન...

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ એક પદમાં કહે છે :

પરસંગ ત્યાગ લાગ નિજ રંગે,

આનંદ વેલી અંકુરા;

નિજ અનુભવ રસ લાગે મીઠા,

જિમ ઘેબર મેં છૂરા...

'પરસંગ ત્યાગ...' પરનો સંગ છૂટી રહે... એવી એક ક્ષણ આવે છે, જ્યારે પરમનો અનુરાગ અસ્તિત્વને ઘેરી વળે છે; પરનો અનુરાગ ક્યાં રહે?

શરીર છે; તો ખવાય છે, પીવાય છે, વસ્ત્રો પહેરાય છે; પણ એ ક્રિયાઓમાં અનુરાગ ક્યાં છે? હકીકતમાં, ત્યાં માત્ર ક્રિયાઓ રહે છે. કર્તા હોય છે ગેરહાજર. તો, અનુરાગ કરશે કોણ?

આજના યુગના પ્રસિદ્ધ સંત નીમ કરોલી બાબાની સાથે સ્વામી રામ થોડો સમય રહેલા. એકવાર બાબાને ભોજન સમયે એક ભક્તે પરોઠા, શાક, શીરો આદિનું ભોજન પ્રસાદરૂપે આપ્યું. બાબા જમ્યા. થોડીવાર પછી એક ભક્ત આવ્યો : 'બાબા, યે ગુલાબજામુન... થોડા.... પ્રસાદ

કે રૂપ મેં...' બાબાએ ગુલાબજાંબુ ખાધા. અર્ધો કલાક પછી એક ભક્ત આવ્યો : 'બાબા, યે રબડી... થોડા પ્રસાદ...'

એ વખતે સ્વામી રામે યાદ અપાવી : 'બાબા, આપકા ભોજન અભી થોડી દેર પહેલે હી હો ગયા. ફિર આપને ગુલાબજામુન ભી લિયે...'

'અચ્છા, અચ્છા! ઐસા હૈ, તબ તો અબ કુછ નહિ ચાહિએ...'

'Living with the Himalayan Masters' માં સ્વામી રામે આ પ્રસંગ આલેખ્યો છે.

શું હતું અહીં?

દેહબોધ / આહાર રસ સમાપ્ત થયેલો હતો અહીં. કર્તા બહારની ક્રિયાઓમાં હતો જ નહિ. માત્ર ખવાતું હતું, પીવાતું હતું.

અહીં પરસંગત્યાગમાં વિષયત્યાગ / પરરસનો ત્યાગ સ્પષ્ટરૂપે દેખાય છે. માત્ર પરપદાર્થનો ત્યાગ નહિ; એમાં જે રસવૃત્તિ પડી છે, તેનો ત્યાગ.

•

પરસંગત્યાગ માટે આ સરસ સૂત્ર મળ્યું : કર્તા ભીતર. ક્રિયા બહાર. અને આમ પણ, રસ બહાર છે ક્યાં? 'તૈત્તિરિય ઉપનિષદ'માં ઋષિ કહે છે : 'रसो वै सः....' રસ તે જ છે.

તે (સઃ) એટલે પરમાત્મા. નિર્મલ ચૈતન્ય. એ જ રીતે, 'તે' શબ્દ દ્વારા આપણું નિર્મલ સ્વરૂપ પણ પકડાશે. એટલે, ચેતનાને પરમચૈતન્યમાં જોડીએ કે આપણા સત્તાગત નિર્મલ સ્વરૂપ સાથે જોડીએ.

'પરસંગ ત્યાગ લાગ નિજ રંગે...' પરનો સંગ / અનુરાગ છૂટ્યો; નિજના નિર્મલ સ્વરૂપ સાથે ચેતના અનુવિદ્ધ થઈ. અને ત્યારે...? આનંદની વેલીને અંકુરા ફૂટ્યા... એ અંકુરા ફળમાં પરિણમ્યા. પછી તો, નિજ અનુભવ રસમાં મહાલવાનું.

•

तत्तु विषयत्यागात् सङ्गत्यागाच्च। પરનો રસ છૂટે, પર તો પછી છૂટેલું જ છે ને!

પરનો રસ ભક્તિની ધારામાં સતત વહેવા માટે અવરોધ રૂપ હતો. એ છૂટી ગયો. હવે... 'ભક્ત નિરંતર ખેલા...'

ભર્તૃહરિ સંન્યાસી બનેલા. એકાકી વિચરતાં તેઓ એક સાંજે એક ગામની બહાર આવ્યા. ગામને પાદરે કૂવાની નજીક એક પથ્થરની મોટી શિલા હતી, ત્યાં જ તેમણે ધામા નાખ્યા. રાત્રે ૩-૪ વાગ્યા સુધી ધ્યાન ચાલેલું. સહેજ આડેપડખે પછી થયા.

સવારે કૂવાને કાંઠે ગામની બહેનો પાણી ભરવા આવેલી. એક બહેન ભર્તૃહરિને ઓળખી ગઈ. શિલા પર કશું જ પાથર્યા વિના ભર્તૃહરિ સૂતેલા. હાથ માથાની નીચે હતો.

પેલી બાઈએ કહ્યું : 'જુઓ, આખું સામ્રાજ્ય છોડ્યું. પણ ઓસિકાનો મોહ છૂટતો નથી. એટલે હાથને માથા નીચે ગોઠવેલ છે.' ભર્તૃહરિની યોગનિદ્રા હતી. તેમણે આ શબ્દો સાંભળ્યા. લાગ્યું કે વાત બરોબર છે. શરીર જો પથ્થર પર સૂતેલ છે, તો માથું પણ શિલા પર જ રહે, એ બરોબર છે. એમણે હાથ માથા નીચેથી લઈ લીધો. સીધો કરી દીધો.

•

તત્તુ વિષયત્યાગાત્ સઙ્ગત્યાગાચ્ચ । વિષયત્યાગ એટલે પરમાં જે આકર્ષણ છે એ છૂટી જવું. પર પદાર્થ કે પર વ્યક્તિમાંથી સુખ મળે છે આવી ભ્રમણાનો છેદ ઊડવો. પરિણામ : પરરસ મુક્તિ.

સંગત્યાગ. હવે રોટલી, દાળ શરીરને સાધનામાર્ગે ચલાવવા માટે ખવાશે; શરીરના સ્તરે એમનો સંગ રહેશે; મનના સ્તરે સંગ નહિ રહે.

વિષયત્યાગ એટલે વૈરાગ્ય. સંગત્યાગ એટલે ત્યાગ.

●

સાધકને બહુ જ ઓછા પદાર્થોથી જીવવાનું કહેવામાં આવ્યું. સાદાં સફેદ બે જોડી વસ્ત્રો. સાદું ભોજન.

આ ત્યાગ વૈરાગ્યની આધારશિલા બનશે. ૨૫ વાનગી ખાનાર માણસને અનાસક્ત બનવું અઘરું પડશે. અને રોટલી ને દાળ; બે જ વાનગી ખાતો હશે તેને માટે એ સહેલું હશે.

●

ચર્ચાનો સાર એ થયો કે ચેતનાને પરમાં નથી જવા દેવી. ચેતના જો પરમાં જ ખૂંપેલી હશે, તો પરમમાં શી રીતે આવશે?

ત્યાગ અને વૈરાગ્ય : ભક્તિનું ઝરણું નિરન્તર પ્રવાહિત થયા જ કરશે.

●

ઈશા કુન્દનિકાએ આપેલી એક મઝાની કવિતા આસ્વાદવી ગમશે :

આ તે કેવી અમારી મૂર્ખતા, પ્રભુ!
કે સંસારમાં ઘણી વસ્તુઓ મિથ્યા છે
તેવું સાચોસાચ માનીએ છીએ,
છતાં તેને જ શોધીએ છીએ,
તેને જ સાચવીએ છીએ.
તે ન મળતાં કે મેળવીને ગુમાવતાં
કાગારોળ મચાવીએ છીએ.
અને એ બધો વખત
અમે તને ગુમાવીએ છીએ,
તેનું તો અમને ભાન જ નથી હોતું.
જીવનની સ્પર્ધામાં
આગળ નીકળી જવાની આકાંક્ષાથી,
પાછળ રહી જવાના ભયથી
સતત દોડતાં રહીએ છીએ.....
કોઈક વાર તારો સાદ સંભળાય છે
પણ અમે કહીએ છીએ :
પછી, પછી...
જીવનની સાંજ ઢળ્યે ખ્યાલ આવે છે કે
કેવી તુચ્છ બાબતોમાં જીવન વહી ગયું,
વરદાનોનો ધોધ આંગળીઓ વચ્ચેથી
સરી ગયો,
દિવસ ડૂબી ગયો
ને અંતરમાં દીવો થયો નહિ.

● ● ●

मुख्यतस्तु महत्कृपयैव
भगवत्कृपालेशाद्वा ॥ ३८ ॥

महत्सङ्गस्तु दुर्लभोऽगम्योऽमोघश्च ॥ ३९ ॥

लभ्यतेऽपि तत्कृपयैव ॥४०॥

तस्मिंस्तज्जने भेदाभावात् ॥ ४१ ॥

तदेव साध्यताम्, तदेव साध्यताम् ॥ ४२ ॥

- ભક્તિ, મુખ્યતાએ, સદ્‌ગુરુની કૃપાથી અને પ્રભુકૃપાના લેશ (અંશ)થી થાય છે.
- સદ્‌ગુરુનો સંગ દુર્લભ, અગમ્ય (ન સમજી શકાય તેવો), અમોઘ (નિષ્ફળ ન જાય તેવો) છે.
- પ્રભુની કૃપાથી જ એ મળે છે.
- પ્રભુ અને સદ્‌ગુરુમાં અભેદ છે.
- સદ્‌ગુરુયોગને જ પ્રાપ્ત કરો.

આધારસૂત્ર

ગુરુવ્યક્તિ, ગુરુચેતના, પરમચેતના

10

લીચિ નામનો યુવાન.

સદ્‌ગુરુ પાસે આવ્યો. ચરણોમાં ઝૂક્યો.

સદ્‌ગુરુ ફેઈસ રીડીંગના માસ્ટર હતા. યુવાનના ચહેરાને જોઈને એમણે નક્કી કર્યું કે જન્માન્તરીય વૈરાગ્યની ધારામાં ઝૂમીને આવેલું આ વ્યક્તિત્વ છે.

તેમણે પૂછ્યું : સંન્યાસ ક્યારે લેવો છે?

લીચિ કહે છે : સંન્યાસ લેવો તો છે. પણ ક્યાં લેવો? ક્યારે લેવો? કઈ રીતે લેવો? તેની અવઢવમાં છું.

ગુરુએ એક માસ્ટર સ્ટ્રોક લગાવ્યો. 'ખરો માણસ છે તું. જે બુદ્ધિએ અગણિત જન્મોમાં તને નરકની સફર કરાવી; એ બુદ્ધિને તું પૂછી રહ્યો છે કે ક્યાં દીક્ષા લેવી? ક્યારે દીક્ષા લેવી? વાહ!'

ગુરુના શબ્દો લીચિના અસ્તિત્વને ભેદી ગયા. એ ગુરુનાં ચરણોમાં પડ્યો. એણે પોતાની જાત ગુરુનાં ચરણોમાં સમર્પિત

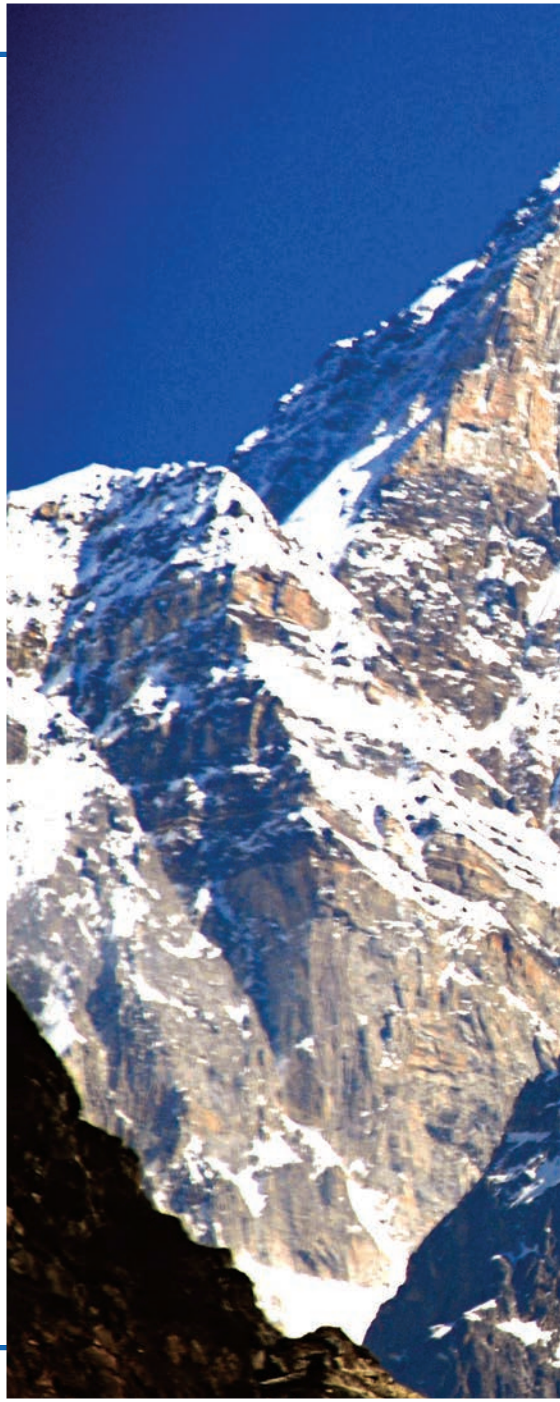

કરી. 'ગુરુદેવ! આપને જ્યારે પણ યોગ્ય લાગે; આપ દીક્ષા આપી શકો છો.'

ગુરુએ દીક્ષા આપી. અને એ સમયે પોતાની ચાદર લીચિને ઓઢાડી. પરંપરામાં બહુ જ મોહક રીતે કહેવાયું : લીચિએ ગુરુને ઓઢ્યા...

ગુરુને ઓઢવા... તમારું વ્યક્તિત્વ વિસર્જિત થાય અને માત્ર ગુરુ રહે, ગુરુની આજ્ઞા રહે; એ પ્રક્રિયા તે ગુરુને ઓઢવાની પ્રક્રિયા. તમે ન રહો, માત્ર ગુરુ રહે. One plus one equal to one.

સદ્ગુરુકૃપા અહંકારને શિથિલ કરે, ભક્તિધારામાં સાધકને આગળ વધારે.

આ સન્દર્ભમાં સૂત્ર છે : 'मुख्यतस्तु महत्कृपयैव भगवत्कृपालेशाद्वा ।' ભક્તિધારામાં આગળ વધવા માટે મહત્ત્વનું પરિબળ છે સદ્ગુરુ-કૃપા.

•

સદ્ગુરુ કૃપા વરસાવ્યા જ કરે છે. સાધકની સજ્જતા માત્ર એ કૃપાને ઝીલવાની છે.

ભગવાન ગૌતમ સ્વામીના જીવનની એક ઘટના બે વાતો પર ઈશારો કરે છે : સદ્ગુરુની શિષ્યો પર કાર્ય કરવાની મોહક રીત અને શિષ્યોની ગુરુકૃપાને ઝીલવાની સજ્જતા.

અષ્ટાપદ પર્વત પર પ્રભુદર્શન કરીને પાછા ફરેલ ગુરુ ગૌતમનાં ચરણોમાં ૧૫૦૦ તપસ્વીઓ પોતાના નિજત્વનું સમર્પણ કરે છે. ભગવાન ગૌતમ તેમને દીક્ષા આપે છે.

પાંચસો શિષ્યોને ખીરનું પારણું કરતાં કેવળજ્ઞાન થાય છે. બીજા પાંચસોને વિહારમાં પ્રભુગુણશ્રવણ દ્વારા અને છેલ્લા પાંચસો શિષ્યોને પ્રભુરૂપદર્શન દ્વારા કેવળજ્ઞાન થાય છે.

•

ખીરમાં છે માધુર્ય.

સામાયિક - આત્માના સમભાવ રૂપ પરિણામમાં પણ છે માધુર્ય.

આ ભીતરી મધુરતાનો આસ્વાદ. આત્મગુણાનુભૂતિ. ક્ષપક શ્રેણિ. કેવળજ્ઞાન.

એક સમર્થ ગુરુદેવે 'કરેમિ ભંતે!' સૂત્ર દ્વારા સમત્વનો શક્તિપાત કર્યો.

એ સમત્વની અનુભૂતિ પાંચસો શ્રમણોને સ્વરૂપદશાની પ્રાપ્તિ સુધી લઈ ગઈ.

•

સદ્ગુરુનો શક્તિપાત અને શિષ્યોની તેને ઝીલવાની સજ્જતા.

શક્તિપાતને હું લિફ્ટનું પાંજરું કહું છું. પાંત્રીસમે માળે કોઈકને જવું છે. એ લિફ્ટમાં ગયો. બટન દબાવ્યું. લિફ્ટ સીધી પાંત્રીસમે માળે ઊભી રહેશે.

પણ ઈલેક્ટ્રીસિટી ફેઈલ હોય અને એણે પાંત્રીસ દાદર ચઢવા પડે તો...?

રાગ-દ્વેષમાં સતત લિપ્ત એવાં આપણાં જેવાં વ્યક્તિત્વો માટે સદ્ગુરુનો શક્તિપાત એ જ લિફ્ટ છે ને!

•

બીજા પાંચસો મુનિઓના વૃન્દ પર સદ્ગુરુએ આ રીતે કાર્ય કર્યું : પ્રભુના અનેક ગુણોની વાત, મોહક અંદાજમાં, સદ્ગુરુએ કરી. અને એ જ બધા ગુણો તમારી ભીતર છે; પણ એ ઢંકાયેલ છે. એનું પ્રાગટ્ય કરવાનું છે. આ વાત ગુરુએ સમજાવી.

સદ્ગુરુ પ્રભુના સ્વરૂપ સાથે નિજસ્વરૂપનું અનુસન્ધાન કરતાં, આગળ કહે છે : તમે કર્મથી, રાગદ્વેષથી અલિપ્ત છો. નિર્મળ છે. વિકલ્પો હટે છે ત્યારે તમારી ચેતના અખંડિતતાના લયમાં નિજ ઉપયોગમાં સરતી હોય છે...

સદ્ગુરુના શબ્દો ભીતર, ભીતર, ભીતર જાય છે. મોહદશા પાંખી બનતી ચાલે છે. આછીસી અનુભૂતિની હવાથી કર્મરજ ખંખેરાય છે... સ્વાનુભૂતિનો લય પકડાય છે... અને... કેવળજ્ઞાન!

•

છેલ્લા વૃન્દને સમવસરણમાં બિરાજમાન પ્રભુનું રૂપ જોતાં, પ્રભુની વીતરાગ દશાને નીરખતાં સ્વનું દર્શન થાય છે.

જિનરૂપદર્શનથી નિજરૂપદર્શન. અને એ નિજરૂપદર્શન નિજસ્વરૂપાનુભૂતિમાં પલટાય છે. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ.

•

સદ્ગુરુનો શક્તિપાત.

સાધકની સજ્જતા, એને ઝીલવા માટેની, કઈ?

સાધકની સજ્જતા છે અહોભાવની પરાકાષ્ઠા.

સ્થૂલભદ્રજી ગુરુ સંભૂતિવિજય મહારાજ પાસે આવ્યા. પ્રાર્થના કરી : ગુરુદેવ! મને આપનાં શ્રીચરણોમાં સ્થાન આપો.

ગુરુદેવ એમના પૂર્વજીવનને જાણે છે. પિતાજી મરવા પડ્યા છે ત્યારે પણ આ યુવાન વેશ્યાને ત્યાંથી પિતાની ખબર કાઢવા જવા તૈયાર નથી. એ કહે છે : આમાં મારું શું કામ છે? વૈદ્યોને બોલાવો!

એ વ્યક્તિ ગુરુદેવને દીક્ષાની પ્રાર્થના કરે છે. ગુરુદેવ તેને દીક્ષા આપે છે. 'કરેમિ ભંતે!' સૂત્ર દ્વારા એવો તો શક્તિપાત થયો અને ઝિલાયો કે વૈરાગ્યની પ્રદીપ્તતા સ્થૂલભદ્ર મુનિને મળી.

સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો તીવ્ર અહોભાવ... સાધક સદ્ગુરુના શક્તિપાતને ઝીલી લે...

•

સદ્ગુરુ રાગને શિથિલ બનાવે. અહંકારને દૂર હટાવી દે. સાધકની સાધનામાં જે અવરોધ હોય, તેને દૂર સદ્ગુરુ કરી દે.

'मुख्यतस्तु महत्कृपयैव...' સદ્ગુરુનો શક્તિપાત ઝિલાયો. તેમની કૃપાધારામાં વહેવાનું થયું. ભક્તિધારાની નિરન્તરતા...

અહંકારની શિથિલતા, હૃદયની ભીનાશ... ભક્તિધારામાં સતત વહેવાનું..

•

કેટલાક સાધકો સીધી જ પ્રભુની કૃપાનો અનુભવ કરીને ભક્તિધારામાં આગળ વધે છે. 'भगवत्कृपालेशाद्वा...'

એકવાર, સદ્‌ગુરુએ પરમચેતના જોડે અનુસંધાન કરી આપ્યું તમારું; પછી તમે સીધી એની કૃપાને મેળવીને આગળ ચાલો છો.

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ કહે છે : 'કર કે કૃપા પ્રભુ ! દરિસન દીનો...' પ્રભુએ કૃપા કરી અને દર્શન આપ્યું.

પૂજ્ય આનંદઘનજી ભગવંત યાદ આવે : 'દરિસન દુર્લભ, સુલભ કૃપા થકી...' હું દર્શન કરવા જાઉં તો એ બહુ જ અઘરી સંઘટના થશે... પણ 'એ'ની કૃપા થઈ તો...? 'આ રહ્યા પરમાત્મા !'

•

પૂજ્યપાદ કલાપૂર્ણસૂરિ દાદાને આચાર્યપ્રવરશ્રી રત્નસુન્દરસૂરિજીએ પૂછેલું : 'પ્રભુની કૃપાની પ્રત્યક્ષ સાબિતી કઈ?'

દાદાએ પૂછ્યું : "તમારી દીક્ષા શી રીતે થઈ?"

'શિબિરમાં ગયેલો. ત્યાં પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ ભુવનભાનુસૂરિ મહારાજની દૃષ્ટિ મારા પર પડી. તેમણે ખેંચ્યો અને હું આવી ગયો.'

દાદાએ પૂછ્યું : "શિબિરમાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ હતા?" 'બસો.' "એમાંથી કોઈ પર નહિ, અને તમારા પર ગુરુની નજર પડી, તેનું કારણ શું?"

આચાર્યશ્રી કહે : 'એ ખબર નથી.'

દાદાએ કહ્યું : "આ જ પ્રભુની કૃપા. જે તમને પ્રભુના માર્ગ તરફ લઈ આવી."

•

સદ્‌ગુરુ પરમચેતના જોડે તમને જોડી આપે. પહેલાં પરમાત્મા જ આપણને સદ્‌ગુરુ આપે; પછી સદ્‌ગુરુ પરમચેતના જોડે આપણને સંબદ્ધ કરે.

આથી જ, પ્રાર્થના સૂત્ર 'જયવીયરાય૦'માં ભક્ત પ્રભુની પાસે સદ્‌ગુરુયોગ માંગે છે. ('સુહગુરુજોગો..')

બહુ જ મઝાના મનોવૈજ્ઞાનિક આયામની આ પ્રાર્થના છે. આપણે પ્રભુ પાસે સદ્‌ગુરુ નથી માંગતા; સદ્‌ગુરુ-યોગ માંગીએ છીએ.

અતીતની યાત્રામાં ઘણા સદ્‌ગુરુઓ મળ્યા; પણ આપણે એમનાં ચરણોમાં ઝૂકી ન શક્યા.

તો, ભક્ત પ્રભુ પાસે માંગે છે કે સદ્‌ગુરુનાં ચરણોમાં તું મને ઝુકાવી આપ !

•

'महत्सङ्गस्तु दुर्लभः, अगम्यः, अमोघश्च । लभ्यतेऽपि तत्कृपयैव ।'

સદ્‌ગુરુયોગને ત્રણ વિશેષણો આપ્યાં : એ દુર્લભ છે, અગમ્ય છે, અમોઘ (ક્યારે પણ નિષ્ફળ ન થાય તેવો) છે.

•

દુર્લભ...

હકીકતમાં, સદ્ગુરુ મળવા એ દુર્લભ ઘટના નથી; પણ આપણું એમનાં ચરણોમાં ઝૂકી જવું એ દુર્લભ ઘટના છે.

બુદ્ધિ અને અહંકાર : કઈ રીતે ઝૂકવા દે? સદ્ગુરુ-વ્યક્તિની નજીક જવું એ તો આસાન ઘટના છે. પણ ત્યાં ઝૂકી જવું એ બહુ જ અઘરી વાત છે.

જો કે, સદ્ગુરુને પિછાણવા એ પણ અઘરું (અગમ્ય) છે. બુદ્ધિ અને અહંકાર જ્યાં સુધી ભરાઇને પડેલ છે; સદ્ગુરુને સદ્ગુરુ તરીકે કઈ રીતે પિછાણી શકાશે?

સંત દરિયાએ એક મઝાની રૂપક કથા લખી છે :

એક બિલાડી.

ભારતની જ રહી હશે કદાચ, જેથી એને ગુરુ કરવાનો વિચાર આવ્યો. એ તો નીકળી પડી ગુરુની શોધમાં! ગઈ તળાવને કાંઠે. ત્યાં બગલાને જોયો. બગલો ધ્યાનમાં હતો : ક્યારે માછલું દેખાય ને પકડું?

બિલાડીની બુદ્ધિએ કહ્યું : વાહ! ગુરુ હો તો ઐસા! ‘દરિયા બિલ્લી ગુરુ કિયા, ઉજ્જલ બગુ કો દેખ...’

●

એક વર્તુળ છે અહીં. સમર્પણ નથી ત્યાં સુધી સદ્ગુરુ મળે શી રીતે? અને સદ્ગુરુ ન મળે ત્યાં સુધી સમર્પણ કઈ રીતે મળે?

આવી રીતે શરૂઆત થઈ શકે : સદ્ગુરુનો મહિમા સંભળાયો. એ ગમ્યો. સ્પષ્ટ થયું કે તેમના વિના એક ડગલું પણ સાધનામાર્ગે નહિ ભરી શકાય. પ્રભુને એ માટે પ્રાર્થના થઈ. પ્રાર્થનાની ક્ષણોની ભીનાશ. પ્રભુકૃપા એ ક્ષણોમાં ભાવકના અસ્તિત્વ પર વરસી. એ ઝિલાઈ. અને સદ્ગુરુયોગ થયો.

●

દુર્લભ અને અગમ્ય (બુદ્ધિની પેલેપારની ઘટના છે ને સદ્ગુરુયોગ!) હોવા છતાં, પ્રભુકૃપાથી એ મળે છે ત્યારે ભાવક માટે હોય છે માત્ર ઓચ્છવ! કારણકે સદ્ગુરુયોગ અમોઘ છે. એ ક્યારેય નિષ્ફળ ન જાય. સદ્ગુરુ કહેશે : લે, આ પ્રભુ! લે, આ મોક્ષ!

(आयओ गुरुबहुमाणो... ચોથું પંચસૂત્ર.)

●

મીરાંએ પ્રભુને ફરિયાદ કરેલી : (ફરિયાદ પણ કેવી ગળચટ્ટી હોય છે!) ‘ઊંચા ઊંચા મહલ પિયા કા, માંસું ચઢા ન જાય; પિયા દૂર, પંથ મારો ઝીણો, સૂરત ઝકોરા ખાય...’

પ્રભુ! તારી પાસે આવવું છે. પણ શી રીતે આવું? માર્ગની ત્રણ દુર્ગમતાની વાત મીરાં કરે છે : પ્રભુ દૂર છે. પ્રભુ પાસે જવાનો માર્ગ અઘરો છે અને સ્મૃતિનો દીવો લબૂક ઝબૂક થાય છે.

પ્રભુએ શું કર્યું? ‘મીરાં કે પ્રભુ ગિરિધરનાગર, સદ્ગુરુ દિયો બતાય; જુગન જુગન સે બિછુરી મીરાં કો, લીની ઘર મેં આય...’ પ્રભુએ મીરાંને તેણીના સદ્ગુરુ બતાવ્યા. કહ્યું : ‘ત્યાં જા.’ મીરાં સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં ગઈ. અને પ્રભુનાં ચરણોમાં, સદ્ગુરુ દ્વારા, આવી ગઈ.

સદ્‌ગુરુએ સમજાવ્યું મીરાંને : પ્રભુ દૂર ક્યાં છે? એ તો અન્તર્યામી છે. તારા અન્તસ્તરમાં જ એ છે. અને પ્રભુ જ જો તારા અસ્તિત્વમાં છે તો માર્ગની વાત કેવી? અને તું પ્રભુને અનુભવે છે, તો સ્મરણ કેવું?

•

ગુરુતત્ત્વની વાતને વિસ્તારતાં નારદ ઋષિ એક અદ્‌ભુત સૂત્ર આપે છે : 'तस्मिंस्तज्जने भेदाभावात्...' ગુરુચેતના અને પરમચેતના, આમ જુઓ તો, એકાકાર થતી / થયેલી સંઘટના છે.

•

એક ત્રિપદી, આ સંદર્ભમાં, પરંપરામાં આવે છે : ગુરુવ્યક્તિ, ગુરુચેતના, પરમચેતના.

આપણે જે ગુરુવ્યક્તિનાં ચરણોમાં ઝૂકીએ છીએ; તે આપણી બાજુ ગુરુવ્યક્તિ છે. તેમની બાજુ તે ગુરુચેતના છે.

ગુરુચેતનાને હું બારી જેવી કહું છું. એક બારીની ઓળખ શું? લોખંડની ગ્રીલ કે સ્ટીલની ગ્રીલ એ એની ઓળખ નથી. તમે છતની નીચે હો અને ભીંતોની વચ્ચે હો; ત્યારે તમને અસીમ અવકાશ સાથે જોડી આપે તે બારી.

ક્યારેક કબાટ અને બારી બહારથી સરખા લાગતા હોય; પણ તમે ખોલો ને ભીંત, તો કબાટ. તમે ખોલો, ને કશું નહિ તો બારી. બારી એટલે રીતાપન. ખાલીપણું.

સદ્‌ગુરુ એટલે પણ રીતાપન. વિભાવશૂન્યતા. એ વિભાવશૂન્યતાના આકાશમાં પરમચેતનાનું આકાશ ઊતરે છે. અને એ રીતે, ગુરુચેતના અને પરમચેતના એકાકાર થયેલી સંઘટના લાગે.

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજે પરમતારક શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનના સ્તવનમાં આનો ઈશારો કર્યો છે. મઝાની પંક્તિ ત્યાં આવી : 'જસ કહે સાહિબ મુગતિનું, કર્યું તિલક નિજ હાથે...'

સદ્‌ગુરુ આજ્ઞાચક્રને દબાવે છે અને સાધક આધ્યાત્મિક દુનિયામાં ખૂબ આગળ વધે છે, આ વાતને તેમણે અહીં મૂકી : પ્રભુએ મારા કપાળમાં મોક્ષનું તિલક કર્યું.

હકીકતમાં, સદ્‌ગુરુ આજ્ઞાચક્રને દબાવે છે. તો, અહીં પરમચેતના અને ગુરુચેતનાને એકાકાર થયેલ સંઘટનારૂપે જોવામાં આવ્યા.

સદ્‌ગુરુયોગ. સદ્‌ગુરુનાં ચરણોમાં સમર્પણ; જે પ્રભુનાં ચરણો સુધી ભક્તને પહોંચાડે.

•

'Living with the Himalayan Masters' માં સ્વામી રામે એક સરસ પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે.

એકવાર ગુરુદેવ સ્વામી રામને પૂછે છે : આપણે સદ્‌ગુરુનાં ચરણોને જ કેમ સ્પર્શીએ છીએ? બીજા અંગને કેમ નહિ?

સ્વામી રામે કહ્યું : ગુરુદેવ! મને આનો ખ્યાલ નથી. આપ કૃપા કરીને સમજાવો.

ત્યારે ગુરુએ કહ્યું : સદ્‌ગુરુ એટલે પ્રભુનાં ચરણોમાં ઝૂકેલું વ્યક્તિત્વ. એક સદ્‌ગુરુ પ્રભુની સમક્ષ ઝૂકેલ હોય,

આપણે તેમની પાછળ બેઠેલ હોઈએ, તો આપણી તરફ તેમનું કયું અંગ લંબાતું હોય? માત્ર બે ચરણો. પણ એ ચરણોનો સ્પર્શ આપણને પ્રભુનાં ચરણોના સ્પર્શ સુધી લઈ જાય છે.

સદ્‌ગુરુયોગ પરમમિલનમાં રૂપાન્તરિત થાય છે.

'तदेव साध्यताम्, तदेव साध्यताम्...' એ સદ્‌ગુરુયોગ આપણા જીવનમાં ઊતરે. તેને જ મેળવવાની પ્રાર્થના પ્રભુ પાસે આપણી હો!

• • •

अनिर्वचनीयं प्रेमस्वरूपम् ॥ ५१ ॥

मूकास्वादनवत् ॥ ५२ ॥

प्रकाशते क्वापि पात्रे ॥ ५३ ॥

गुणरहितं कामनारहितं प्रतिक्षणवर्धमानमविच्छिन्नं सूक्ष्मतरमनुभवरूपम् ॥ ५४ ॥

तत्प्राप्य तदेवावलोकयति, तदेव श्रृणोति,

तदेव भाषयति, तदेव चिन्तयति ॥ ५५ ॥

- પ્રેમનું સ્વરૂપ શબ્દોને પેલે પારનું છે.
- મૂંગો માણસ સાકર ચાખે (પણ તેના રસની વાત કહી ન શકે) તેવું.
- પાત્રમાં / યોગ્ય વ્યક્તિત્વોમાં તે પ્રેમ પ્રગટે છે.
- પ્રેમ ગુણરહિત, કામના રહિત, દરેક ક્ષણે વધતો, અવિચ્છિન્ન (અખંડ) અને સૂક્ષ્મતર અનુભવ રૂપ છે.
- તેને મેળવીને તેને જ જુએ છે, તેને જ સાંભળે છે, તેની જ વાતો કરે છે, તેનો જ વિચાર કરે છે.

આધારસૂત્ર

‘ગૂંગે કેરી સરકરા...’

11

ભક્તિનું સ્વરૂપ તો મહર્ષિ નારદે શરૂઆતમાં બતાવ્યું : પરમાત્મા પરનો પરમ પ્રેમ.

પણ એક પ્રશ્ન થઈ શકે કે, પ્રેમ એટલે શું? પ્રેમનું સ્વરૂપ શું? મહર્ષિ પાસે અનુભૂતિ છે પ્રેમની. એમને જ પૂછીએ.

મઝાનો ઉત્તર તેમણે આપ્યો છે : अनिर्वचनीयं प्रेमस्वरूपम् । પ્રેમનું સ્વરૂપ, પ્રેમની પરિભાષા શબ્દોને પેલે પારની ઘટના છે.

તમે એને શ્વસી શકો, અનુપ્રાણિત કરી શકો, અનુભવી શકો; કહી ન શકો.

ઉદાહરણ પણ મઝાનું આપ્યું : मूकास्वादनवत् । કબીરજીના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘ગૂંગે કેરી સરકરા...’ મૂંગા માણસે સાકર ખાધી. એને પૂછો કે એ કેવી લાગી? તો એ શું કહે?

‘अनिर्वचनीयं प्रेमस्वरूपम् ।’ હા, પ્રેમનું સ્વરૂપ, તેની પરિભાષા શબ્દોને પેલે પાર છે. પણ એ અનુભવી શકાય છે.

‘प्रकाशते क्वापि पात्रे...’ ચંદનાજીમાં કે સુલસાજીમાં કે મીરાંમાં એ પ્રેમનું અવતરણ થયેલ હોય છે... એ વ્યક્તિત્વોમાં રહેલ પ્રભુ પરના પ્રેમને જોઇને આશ્ચર્યવિભોર પણ બનાય છે. આનંદવિભોર પણ.

ચંદનાજીને દ્વારે પ્રભુ પધાર્યા.

એક અનહોની ઘટના ઘટી. ભક્ત તો હંમેશા પ્રભુને દ્વારે જતો જ હોય છે. પણ અહીં તો ત્રિલોકેશ્વર, અખિલ બ્રહ્માંડેશ્વર પરમાત્મા એક નાચીજ દાસીને આંગણે આવ્યા.

ચંદનાજીના હર્ષનો કોઈ પાર ન રહ્યો. ‘પ્રભુ મારે દ્વારે!’ પણ, પ્રભુનો અભિગ્રહ પૂર્ણ ન થતાં, પ્રભુ પાછા ફર્યા. અને ચંદનાજી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યાં. ડૂસકાંમાંથી ચળાઇને આવતા એમના શબ્દો હતા : ‘એક શ્વાસમાંહિ સોવાર સમરું તમને રે...’ પ્રભુ! એક એક સાંસ પર સો-વાર તમારું સુમિરન હું કરું છું. તમે મારે દ્વારેથી પાછા કેમ ફરી શકો?

ચંદનાજીનાં એ આંસુમાં, એ સ્મરણમાં એવી તાકાત હતી કે પ્રભુને પાછા આવવું પડ્યું.

●

આંસુની તાકાત કહીએ કે સ્મરણની; એ હતો ભક્તનો પ્રેમ.

ભગવદ્ગીતા કહે છે તેમ, આ પ્રેમને માર્ગે ભક્ત એક ડગલું ભરે છે, ત્યાં જ પ્રભુ સામેથી આવીને, તેને બાંહોમાં લઈ લે છે.[1]

●

‘प्रकाशते क्वापि पात्रे’ સૂત્રનું કબીરજીએ કરેલ આ ભાષ્ય વાંચતાં ભક્તમાં અવતરિત થયેલ પ્રેમનું ચિત્ર મનના ફલક પર અંકિત થાય છે :

પ્રીતિ કા મારગ ઝીના ઝીના રે...
નહિ અચાહ નહિ ચાહના, ચરનન લય લીના રે...
ચિત્ત મેં શ્રુત ઐસે બસે, જૈસે જલ મીના રે...
સાધના કી રસધાર મેં, રહે નિશિદિન ભીના રે...
સાંઈ સેવન મેં દેઈ શિર, કછુ વિલય ન કીના રે...

●

‘પ્રીતિ કા મારગ ઝીના ઝીના રે...’

પ્રેમનો માર્ગ સૂક્ષ્મ છે. બુદ્ધિ દ્વારા અગમ્ય.

એ અગમ્યતાને ખુલ્લી કરતાં કહ્યું : ‘નહિ અચાહ, નહિ ચાહના...’ પ્રીતિ એટલે ચાહત. પણ અહીં કહ્યું : નથી અહીં અચાહત. ન ચાહત. આ પ્રીતિ છે નિરાળી. ‘ચરનન લય લીના રે...’ અહીં તો શૂન્ય બની જવાનું છે. ચરણોમાં ઓગળી જવાનું છે. પણ શો એનો આનંદ! તમે નથી, ‘એ’ છે; આનંદની પરાકાષ્ઠા.

પૂરું અસ્તિત્વ પરમના હાથમાં છે. ‘ચિત્ત મેં શ્રુત ઐસે બસે, જૈસે જલ મીના રે...’ ચિત્તમાં છે પ્રભુના પ્યારા પ્યારા શબ્દો. પાણીમાં માછલીઓ રમે, તરે; એ રીતે ચિત્તમાં પ્રભુના શબ્દો રમી રહ્યા છે.

૧. ‘उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानम् ।’ અને ‘तेषामहं समुद्धर्ता...’ આ બે આમને-સામને લાગતાં સૂત્રોનો વિનોબાજીની સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાએ કરેલ અર્થ : એક ડગ ભરો, ‘તે’ બાંહોમાં લઈ લેશે.

મહાભારતની કથા યાદ આવે.

ઉદ્ધવજી વૃન્દાવન જઈ રહ્યા હતા, થયું કે વૃન્દાવનમાં ગોપીઓ છે. શ્રીકૃષ્ણનો પત્ર લઈને જાઉં તો તેઓ રાજી થશે. પત્ર લીધો. વૃન્દાવન આવ્યા.

રથને જોઈને ગોપીઓ એકઠી થઈ કે શ્રીકૃષ્ણ આવ્યા હશે. ઉદ્ધવજી રથમાંથી બહાર નીકળ્યા. કહ્યું : શ્રીકૃષ્ણ આજે આવી શક્યા નથી. પણ તેમનો પત્ર લઈને હું આવ્યો છું.

પત્ર પોતાના હાથમાં ઉદ્ધવજીએ રાખ્યો. પરંતુ એક પણ ગોપી પત્ર લેવા માટે આવતી નથી.

કારણ?

'પરસે જરૈ...' સૂરદાસજીએ તેમના એક પદમાં આ કારણ આપ્યું છે. ગોપીઓને થયું કે પરમાત્મા નથી મળ્યા. એમના વિરહનો અગ્નિ શરીરમાં છે. હાથથી પત્ર લેતાં એ બળી તો નહિ જાય?

ચાલો, નજીક આવીને જુઓ તો ખરા!

'બિલૌકે ભીંજે.' ડર છે કે પરમપ્રિયના અક્ષરોને નજીકથી જોતાં આંખોમાંથી આંસુ વહેશે અને પત્રના શબ્દો ચેરાઈ/ભૂંસાઈ જશે!

પરમના શબ્દો પરનો કેવો તો આ પ્રેમ!

•

પ્રેમ...

પ્રભુના શબ્દો જોઈ હૈયું ભીંજાય. પ્રભુની સાધના કરતાં અસ્તિત્વ ભીનું, ભીનું રહે. 'સાધના કી રસધાર મેં, રહે નિશિદિન ભીના રે...'

પ્રભુપ્રીતિથી ભીની, ભીની ક્ષણો.

પૌષધમાં રહેલ શ્રાવક. એક નેપકીનનું પડિલેહણ કરતો હોય... કેટલી સેકંડ એમાં લાગે? પણ એ ક્ષણોમાં એ ભીનો, ભીનો હોય... મારા પ્રભુએ કેવું સરસ આ અનુષ્ઠાન આપ્યું છે!

પ્રભુના પ્રેમમાં રંગાયેલ આ અનુષ્ઠાન.... પ્રીતિ અનુષ્ઠાન.

•

મહાસતી રેવતીજીના આંગણે સિંહ અણગાર વહોરવા પધાર્યા. 'ધર્મલાભ'નો શબ્દ સાંભળતાં રેવતીજી નાચી ઊઠ્યાં. મુનિવરે કહ્યું : તમે તમારે માટે જે ઔષધિ બનાવી છે, તેનો પ્રભુ માટે ખપ છે... તે વહોરવા આવ્યો છું.

હવે તો ભાવધારા ખૂબ ઊંચકાઈ. 'હું વહોરાવીશ અને મારા પ્રભુ એ વાપરશે....' એક કે બે ચમચી ઔષધિ વહોરાવતાં કેટલી સેકંડ લાગે? પણ એ ક્ષણોમાં રેવતીજીએ તીર્થંકર નામકર્મ અંકે સો કર્યું.

પ્રભુપ્રીતિથી રંગાયેલ આ ક્ષણો...

મીરાંએ કહેલું : 'લાલ ન રંગાઉં, હરી ન રંગાઉં, તેરે હી રંગ મેં રંગ દે ચુનરીયાં.....' ને પછી કહે છે : 'ઐસા હી રંગ દો કિ રંગના હી છૂટે, ધોબિયાં ધુએ ચાહે સારી ઉમરિયાં....'

ભીની, ભીની સાધના...

•

પરમ પાવન શ્રી અન્તરીક્ષજી દાદાની યાત્રા માટે શિરપુર તરફ જઈ રહ્યા હતા. ત્યારે એક ગામમાં એક ભાઈને એવા જોયા; જેમની વેયાવચ્ચ-સાધના અપૂર્વ હતી.

સંતોને વહોરાવતી વખતે જે ભાવ હતો એમનો... પરિવારના બધા જ વહોરાવવા માટે ઊભા રહે. સવારે નવ-દશ વાગ્યા સુધી પરિવારના એક પણ સદસ્યે નવકારસીનું પચ્ચક્ખાણ ન પાર્યું હોય..

એ ભાઈની ભક્તિ જોઈ એક મહાત્માએ કહ્યું : એમની આંખોમાં મને પરમાત્માનું દર્શન થયું !

•

લખતર (સૌરાષ્ટ્ર) જવાનું થયું. પાલીતાણા-શંખેશ્વર માર્ગમાં લખતર આવે. દેરાવાસી ઉપાશ્રયમાં મહાત્મા ઘણા હોય ત્યારે સ્થાનકમાં ઊતરવાનું હોય છે. પરસ્પર બહુ જ મૈત્રીભાવ.

અમે લોકો સ્થાનકમાં ઊતરેલ. રોડ પર સ્થાનક, સામે ફૂટપાથ પર એક મોચીભાઈ. નાનકડી પેટી. એમાં એમનો બધો સરંજામ. દશેક વાગ્યે મોચીભાઈ ઉપાશ્રયમાં આવ્યા અને મહાત્માઓનાં મોજાં, આગ્રહ કરી કરીને, લઈ ગયા.

સાંજે ચાર વાગ્યે બધાં મોજાં વ્યવસ્થિત કરીને લઈ આવ્યા. અને એક એક મહાત્માને પ્રેમથી આપવા લાગ્યા.

એક ભક્ત વંદન માટે આવેલ. તેમણે મોચીભાઈની ભક્તિ જોઈ. ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેમણે બે હજાર રૂપિયાની નોટ કાઢી તેમના હાથમાં મૂકવા પ્રયત્ન કર્યો. મોચીભાઈએ નોટ હાથમાં ન લીધી. તેમણે કહ્યું : સંતોની ભક્તિના બદલામાં તો મુક્તિ જ માગી શકાય. બીજું કશું લઈ ન શકાય. હા, આપનાં જુત્તાં વ્યવસ્થિત કરાવવા આપ મારી જગ્યાએ આવો. પછી આપ આપો તે હું લઈ શકું.

•

'સાધના કી રસધાર મેં, રહે નિશિદિન ભીના રે... સાંઈ સેવન મેં દેઈ શિર, કછુ વિલય ન કીના રે...'

પ્રીતિની આત્યન્તિક દશાની વાત આવી : પ્રભુનાં ચરણોમાં શિર મૂકી દેવાય... અને તો, પ્રભુને પૂરા પૂરા મેળવી લેવાય !

•

'प्रकाशते क्वापि पात्रे...' ભક્તના અસ્તિત્વમાં જે ભગવત્પ્રેમ એકાકાર બનેલ છે, તેને જોઈએ ત્યારે 'અનિર્વચનીય પ્રેમસ્વરૂપ' આપણા શબ્દો અને વિચારોનો વિષય બને છે.

આગળના સૂત્રમાં એ વાતને મહર્ષિ સમજાવે છે : 'गुणरहितम्, कामनारहितम्, प्रतिक्षणवर्धमानम्, अविच्छिन्नम्, सूक्ष्मतरम्, अनुभवरूपम्...'

સૂક્ષ્મતર અનુભવરૂપ એ પ્રેમ છે. એને ચાર વિશેષણો આપ્યાં : ગુણરહિત, કામના રહિત, પ્રતિક્ષણ વર્ધમાન અને અવિચ્છિન્ન.

•

ગુણરહિત પ્રેમ.

સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્; એ ત્રણે ગુણોને પેલે પાર છે પ્રેમ.

સાત્ત્વિક પ્રીતિ. ભીતરના અંધકારમાંથી જ્યોતિ ભણી લઈ જવા માટે (तमसो मा ज्योतिर्गमय...) કે મૃત્યુમાંથી અમૃત તત્ત્વ ભણી લઈ જવા માટે જે પ્રભુની પ્રીતિ થાય તે સાત્ત્વિક પ્રીતિ.

યશની કે ધનની પ્રાપ્તિ માટે, સત્તા માટે કે બીજી એવી ઐહિક વસ્તુઓ માટે પ્રીતિ થાય તે રાજસિક પ્રીતિ.

તામસિક પ્રીતિ. ત્યાં વિદ્વેષની જ વાત છે. અમુક વ્યક્તિ મરી જાય, ફલાણી વ્યક્તિ પીડિત થાય...

ન તો સાત્ત્વિક પ્રીતિ જોઈએ, ન રાજસિક, ન તામસિક. પ્રીતિ / ભક્તિ એ; જેમાં કોઈ આકાંક્ષા જ ન હોય. એ છે પરા ભક્તિ.

નિર્ગુણ પ્રીતિની સરળ વ્યાખ્યા આ છે : 'જે તારી ઇચ્છા હોય... મારી ઇચ્છા સામે તું ક્યારેય ન જોતો, પ્રભુ! મારી ઇચ્છા પણ કેવી હશે! એ કરતાં, તને જે ઠીક લાગે મારે માટે, એ જ તું કર!'

•

એક સંત.

નદીને પેલે પાર જવા માટે હોડીમાં બેઠા. હોડીવાળો ખુશ થઈ ગયો. આવા મોટા સંત મારી નાવમાં!

હોડી આગળ ચાલી. જર્જરિત કાપડ હતું નાવનું. એક જગ્યાએ કાણું પડ્યું. નાવમાં પાણી આવવાં લાગ્યું. નાવિક એક હાથે વાટકા વાટે, પાણી બહાર ફેંકે. બીજા હાથે હલેસાં લગાવે.

એ વખતે સંતે પોતાની પાસે રહેલ છત્રીની ધારદાર અણી વડે બીજું કાણું પાડ્યું! પાણી ધસારાબંધ અંદર આવવાં લાગ્યું. નાવિક પાણીને બહાર કાઢે છે.

કિનારો નજીક આવવા લાગ્યો. ત્યારે સંતે નાવિકના હાથમાં રહેલ વાટકાને પોતાના હાથમાં લીધો અને પોતે નાવમાંથી પાણી નદીમાં ફેંકવા લાગ્યા.

નાવ કિનારે આવી. સંત નીચે ઊતર્યા. કિનારા પરના બાંકડા પર બેઠા. નાવિકે કૃતજ્ઞતા પૂર્વક ચરણો પર શિર ઝુકાવ્યું. પૂછ્યું : ગુરુદેવ! આપનાં નાનાં નાનાં કૃત્યો પણ મહત્ત્વપૂર્ણ રહેતાં હોય છે. આપે નાવમાં બીજું કાણું કેમ પાડ્યું અને છેલ્લે વાટકાથી પાણી આપ ઉલેચવા લાગ્યા... ગુરુદેવ! આ કૃત્યોનો મર્મ, કૃપા કરીને, સમજાવો ને!

સંતે કહ્યું : નાવમાં કાણું પડ્યું, ત્યારે મને લાગ્યું કે પ્રભુની ઇચ્છા આપણને ડુબાડવાની છે. ને એની ઇચ્છા ડુબાડવાની હોય તો તરનાર આપણે શી રીતે હોઈએ? એથી મેં નાવમાં બીજું કાણું પાડ્યું. ઝડપથી નાવ તળિયે જાય... પણ નાવ તો તરતી રહી. ને કિનારો નજીક આવ્યો. ત્યારે મને થયું કે એની ઇચ્છા તારવાની છે, તો ડૂબનાર આપણે કોણ? એથી મેં પાણી ઉલેચવાનું શરૂ કર્યું.

•

कामनारहितम् ।

પ્રેમમાં કોઈ જ કામના, ઝંખના નથી. 'गुणरहितम्' વિશેષણ દ્વારા આ વાત, આમ તો સ્પષ્ટ થઈ ગઈ; પણ ઇચ્છારહિતતા પર ભાર મૂકવા માટે આ વિશેષણ આવ્યું.

કામનારહિત પ્રેમ એટલે પ્રેમ માટેનો પ્રેમ. તમે પ્રભુને ચાહ્યા વગર રહી શકતા નથી; ચાહત એ જ તમારો સ્વભાવ છે.

કશાક માટે જ્યારે પ્રેમ કરીએ છીએ ત્યારે પ્રેમ ક્રમાંક બે પર આવે છે. મોક્ષ માટે મેં ભક્તિ કરી; તો મોક્ષ એ નંબર એક પર છે. ભક્તિ નંબર બે પર. અહીં ભક્તિ / પરમપ્રેમ સાધન બની જાય છે..

ભક્તનો પ્રેમ માત્ર પ્રેમ માટે છે. એને કશું જ બીજું જોઈતું નથી. પરમપ્રિય સાથેની પ્રીતિની એ ક્ષણો, એકાકારતાની એ ક્ષણો; એ ક્ષણો એટલી બધી મૂલ્યવાન છે કે ત્યાં બીજું કશું રહી શકતું નથી. 'तस्मिन् अनन्यता...' 'તે'નો કેફ. 'તે'ની સાથે એકાકાર થવાનો કેફ. અનુભૂતિની આ ક્ષણોને શબ્દોમાં કઈ રીતે વિસ્તારી શકાય?

એકાકારતાની આ ક્ષણો સ્વામી વિવેકાનંદજીએ સંન્યસ્ત પહેલાં અનુભવેલી. એ વખતે એમનું નામ નરેન્દ્ર. સંન્યાસની પ્રબળ ઝંખના... થોડીક સાંસારિક જવાબદારીઓ હતી, જે પૂરી કરવા માટે થોડી સંપત્તિ જોઈતી'તી. તેમણે ગુરુ રામકૃષ્ણ પરમહંસને એ માટે વાત કરી.

પરમહંસ હસ્યા. તેમણે કહ્યું : મને શું કહે છે? 'એ'ને-પ્રભુને કહી દે ને!

નરેન્દ્ર મંદિરે ગયા. ત્રણેક કલાકે પાછા ફર્યા. ગુરુએ પૂછ્યું : પ્રભુને પેલી વાત કરી? નરેન્દ્ર કહે : ગુરુદેવ! હું તો પ્રભુમાં ડૂબી ગયેલો. પૂરી મારી ચેતના પ્રભુમયી બની ગયેલી... બીજું કંઈ મને યાદ જ ના આવ્યું.

•

प्रतिक्षणवर्धमानम्... પ્રતિક્ષણ વર્ધમાન... પરમ પ્રીતિની આ એક લાક્ષણિકતા. એ સતત વધ્યા જ કરે. વધ્યા જ કરે. કારણ કે સતત આનંદની અનુભૂતિ એમાં થયા જ કરે છે.

દુન્યવી પ્રીતિ કરતાં ભાગવતી પ્રીતિ આ અંશમાં, અને બીજા પણ ઘણા અંશોમાં વિભિન્ન છે.

સારામાં સારું ગીત. તમે સાંભળો ને ઝૂમવા માંડો. પણ એ ગીતને - એક માત્ર એ ગીતને આખી રાત સાંભળવું પડે તો શું થાય?

•

રાજા જમવા બેઠેલા. ભીંડાનું શાક તે દિવસે હતું. રાજાને બહુ ભાવ્યું. જોડે મંત્રી જમતા હતા. રાજા કહે : ભીંડો એટલે ભીંડો. શાકનો તો એ રાજા. મંત્રી કહે : જી, સાહેબ.

મંત્રીએ રસોઇયાને ઓર્ડર આપ્યો : રોજ બપોરે ને સાંજે ભીંડાનું શાક કરવાનો.

ચાર-પાંચ દિવસ થયા. રોજ બેઉ સમય ભીંડાનું શાક ખાવાથી રાજાને તે અબકી ગયું. છઠ્ઠા દિવસે થાળીમાં ભીંડાનું શાક આવતાં જ રાજા બરાડ્યા : 'શું માંડ્યું છે આ? ભીંડો, ભીંડો, ભીંડો...' થાળી એમણે ફેંકી દીધી. મંત્રીએ કહ્યું : 'જી, સાહેબ. ભીંડો તો હલકામાં હલકું શાક કહેવાય.'

રાજા કહે : 'તે દિવસે તો તું કહેતો હતો કે ભીંડાનું શાક એટલે શ્રેષ્ઠ... આજે...?' મંત્રી કહે : 'મહારાજ! હું આપનો નોકર છું. ભીંડાનો નથી!' રાજા હસી પડ્યા.

•

પરની પ્રીતિ પ્રતિક્ષણ હીયમાન (ઘટતી) હોય છે. પરમની પ્રીતિ પ્રતિક્ષણ વર્ધમાન હોય છે.

પરની પ્રીતિ મનના - જ્ઞાતમનના સ્તર પર હોય છે. પરમની પ્રીતિ હૃદયના / અસ્તિત્વના સ્તર પર હોય છે.

મન પોતે જ ચંચળ છે; તો એની સપાટી પર રહેલ સુખ કેવું હશે?

•

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે સુખ અને આનંદને પણ, સરસ રીતે, અલગ પાડ્યા. 'મુખ દીઠે સુખ ઊપજે, દરિસને અતિ હી આનંદ લાલ રે...'

પરમાત્માને ઇન્દ્રિયો કે મન દ્વારા અનુભવીએ તે સુખ. અને પૂરું અસ્તિત્વ પ્રભુમય બની જાય તે આનંદ.

દેખીતી રીતે, ઇન્દ્રિયો અને મન પર સાથે જોડાય તે સુખાભાસ નામની સંઘટના થશે.

•

અસ્તિત્વનું પ્રભુમય બનવું એટલે તેટલી ક્ષણો તમારું અસ્તિત્વ પરમાત્માના અસ્તિત્વ સાથે એકાકાર થયેલું હોય. ક્ષમાનું ઝરણું તમારા હૃદયમાં ચાલતું હોય તો એ પરમાત્માની ક્ષમાની નદીના પ્રવાહમાં એકાકાર થઈ જાય.

•

'अविच्छिन्नम्...' પરમપ્રેમ અવિચ્છિન્ન છે. એકવાર એની ધારામાં તમે વહો... જન્મોના જન્મો સુધી એ લય તમારો ચાલ્યા કરે.

પૂજ્ય આનંદઘનજી ભગવંતે આ જ વાત કરી : 'રીઝ્યો સાહિબ સંગ ન પરિહરે રે, ભાંગે સાદિ અનંત...' પરમ પ્રેમનો પ્રારંભ થાય છે. એનો અંત નથી થતો. શાશ્વતીના લયમાં પ્રીતિની ધારા ચાલ્યા કરે છે.

•

આ પ્રીતિ સૂક્ષ્મતર અનુભવ રૂપ હોય છે.

એકવાર એનો આસ્વાદ જેણે ચાખ્યો, તેની ભીતરી દશા કેવી હોય છે, તેનું વર્ણન કરતું સૂત્ર આવે છે હવે : 'तत् प्राप्य तदेवावलोकयति, तदेव श्रृणोति, तदेव भाषयति, तदेव चिन्तयति।' 'તે' મળી ગયો; હવે તેનું જ દર્શન થાય છે. તેની જ વાત સાંભળવાનું મન થાય છે. બોલવાનું પણ બીજું શું હોઈ શકે? હોઠ ખૂલે કે 'એ'ની વાત શરૂ! વિચાર-જગતમાં પણ પરમાત્મા અને ભાવ-જગતમાં પણ પરમાત્મા.

સુલસાજીના ભાવજગતમાં પ્રભુ કેવા વસ્યા હશે કે પ્રભુએ પોતાને યાદ કરી છે આ શબ્દો સાંભળતાં આંખોમાંથી શ્રાવણ-ભાદરવો વહે છે. 'પ્રભુ! તું મને યાદ કરે! તું મને 'ધર્મલાભ'ની આશિષ પાઠવે! પ્રભુ! તારા આ ઋણમાંથી ક્યારે હું મુક્ત બનીશ?'

• • •

अन्यस्मात् सौलभ्यं भक्तौ ॥ ५८ ॥
तदर्पिताखिलाचारः सन् कामक्रोधाभिमानादिकं तस्मिन्नेव करणीयम् ॥ ६५ ॥

- બીજા યોગો કરતાં ભક્તિ સુલભ છે.
- ‘તે’ને બધા આચારો સમર્પિત કરીને કામ, ક્રોધ, અભિમાન વગેરે પણ ‘તે’ને વિષે જ કરવા.

આધારસૂત્ર

'નિરાધાર ભયે પાર !'

12

સંત કબીરજીએ એક મઝાનું ભક્તિસૂત્ર આપ્યું છે : 'નિરાધાર ભયે પાર....' જે લોકોએ પોતાની જાત પર આધાર ન રાખ્યો, એ તરી ગયા.

ભક્તની મોટામાં મોટી સજ્જતા છે : એની અસહાય દશા. 'હું કંઈ જ કરી શકું તેમ નથી, પ્રભુ! તારે જે કરવું હોય તે કર!'

એ જ લયમાં સૂત્ર આવ્યું : 'पङ्गुं लङ्घयते गिरिम् ।' પ્રભુ પાંગળાને / લૂલાને (સાધનાનો) ગિરિ કુદાવી દે છે. હું એ સૂત્રમાં એક શબ્દ ઉમેરું છું : 'एव'. 'पङ्गुमेव लङ्घयते गिरिम् ।' પ્રભુ અસહાયને જ, બાંહોમાં સમાવી, ઉપર ચઢાવી દેશે.

નાનું બાળક. માતા જોડે શત્રુંજય ગિરિરાજની યાત્રા માટે ગયું છે. બાળક કહે છે : મારે ચઢવું છે. તો મા એને ચઢવા દે છે. જે ક્ષણે બાળક થાક્યું. મા એને વ્હાલથી ઊંચકી લેશે.

ભક્ત પ્રભુરૂપી માનું બાળક છે. બાળકને કશું કરવાનું હોતું નથી. સાંજે સ્કૂલેથી બાળક આવ્યું. એનું વૉટરબૅગ જૂનું થયેલ હતું. એણે એના સાથીદારનું વૉટરબૅગ જોયું. એ ગમી ગયું

એને. એણે માને કહ્યું : 'મા! મારે પણ આવું જ વૉટરબૅગ જોઈએ.' બીજી સવારે બાળક સ્કૂલે જવા તૈયાર થાય ત્યારે મા રાત્રે ખરીદીને લાવેલ નવું વૉટરબૅગ તેને આપે છે.

ભક્ત તો કહેશે : મોક્ષ પણ તારે આપવો હોય ત્યારે આપજે. હું તો તારાં ચરણોમાં બેઠો છું.

પરમાત્માનું ઐશ્વર્ય તો મોહકતમ છે જ. પણ જરા ભક્તના ઐશ્વર્યને તો જુઓ! અસહાયતાનું ઐશ્વર્ય! કેવો ઠાઠમાઠ છે!

સાધનાના કોઈ પણ અગ્રિમ પડાવે એને જવું છે. એણે માત્ર પ્રાર્થના કરવી છે.

•

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે પરમ તારક શ્રી અરનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહ્યું કે પ્રભુ! તપ અને જપની સાધના શરૂ કરી. પણ અહંકાર આવ્યો કે મેં તપ કર્યો; મેં જપ કર્યો; પ્રભુ! આ અહંકારના તોફાનમાં મારી સાધનાની નાવ શી રીતે ચાલે? ('તપ જપ મોહ મહા તોફાને, નાવ ન ચાલે માને રે...')

પણ, ભક્તહૃદય છે ને! એ ભયભીત તો થાય કેમ? એ કહે છે : 'પણ નવિ ભય મુજ, હાથોહાથે તારે તે છે સાથે રે!' પ્રભુ! તું મારી જોડે છે. પછી મને ભય શેનો?

•

આ લયમાં સૂત્ર આવ્યું : 'अन्यस्मात् सौलभ्यं भक्तौ ।' ભક્તિની ધારા બધાથી સરળ છે. જ્ઞાનયોગમાં સાધક પાસે થોડું કર્તૃત્વ તો રહે છે. 'હું આટલું ભણ્યો. મેં આટલું બધું વાંચ્યું...' યોગ સાધનામાં પણ યોગી પ્રાણાયામથી લગાવીને પ્રત્યાહાર સુધી કશુંક કર્યા જ કરે છે. એક ભક્તિયોગ એવો છે, જેમાં ભક્તે કંઈ કરવાનું નથી હોતું.

•

ભક્ત કશું કરતો નથી, એની સામી બાજુ એક સૂત્ર આવે છે; અને એ બહુ જ પ્યારું સૂત્ર છે. એ સૂત્ર કહે છે કે ભક્ત રાગ, દ્વેષ કે અભિમાન કરશે, તો પણ પરમાત્મા પર જ કરશે!

પૂજ્ય વીરવિજય મહારાજે પ્રભુ સાથે ઝઘડો કેમ કરવો, તે પૂજામાં શીખવ્યું છે. 'સુલસાદિક નવ જણને, જિનપદ દીધું રે..' 'પ્રભુ! તમે સુલસાજીને તીર્થંકર પદ આપ્યું, રેવતીજીને આપ્યું; તો મને કેમ નહિ?' ઝઘડો શરૂ! 'તમે પક્ષપાત કરો છો, પ્રભુ! તમારે તો બધાને સરખા ગણવા જોઈએ.'

પૂજ્ય જ્ઞાનવિમલસૂરિ મહારાજ કહે છે : 'નિરંજન પ્રભુ નામ ધરાવો, તો સહુને સરખા ગણો રે; ભેદભાવ પ્રભુ! દૂર કરીને, મુજશું રમો એકમેકસું રે...'

•

પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજને એક ભક્તે કહેલું : ગુરુદેવ! વીતરાગતાની ધારા અમારે પલ્લે પડતી નથી. અમે તો રાગની ધારાના માણસ છીએ.

પૂજ્યશ્રીજીએ કહ્યું : વાંધો નહિ. પ્રભુ જોડે રાગ કર! પ્રભુના પ્રેમમાં ડૂબી જા! પ્રભુમય જીવન તારું બની જાય.

ભક્ત એ માર્ગ પર ચાલ્યો.

•

આચાર્ય વિનોબાભાવે એક પત્રકાર પરિષદને સંબોધી રહ્યા હતા. ત્રણ પ્રશ્નો પુછાઈ ગયા. દેશ-વિદેશના પત્રકારોના પ્રશ્નો હતા. વિનોબાજી શાન્તિથી ઉત્તર આપ્યે જતા હતા.

ચોથો પ્રશ્ન પૂછવા માટે પત્રકાર ઊભો થયો. તેણે પૂછ્યું : આચાર્યજી, ત્રણ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે આપ્યા. ચોથો પ્રશ્ન હું પૂછવા જઈ રહ્યો છું; પણ વચ્ચે જે સેકંડો ગઈ, તેમાં આપ શું કરતા હતા?

વિનોબાજીએ કહ્યું : ગુરુએ આપેલ મંત્રને હું જપી રહ્યો છું. તમારો પ્રશ્ન નહિ આવે ત્યાં સુધી એ ચાલુ રહેશે.

એક એક ક્ષણ પ્રભુમય!

•

કવિ સુન્દરમ્‌ના એક ગોપીગીતનો પ્રારંભ છે :

હમ જમના કે તીર,
ભરત નીર,
હમરો ઘટ ન ભરાઈ;
ઐસો ઘટ ક્યોં તુમને દિયો,
જિસે તુમ બિન કો ન સગાઈ...

એકવાર મંચ પરથી લક્ષ્મીશંકર આ ગીત આલાપી રહ્યા હતા. સભાગૃહમાં કવિ સુન્દરમ્ અને કવિ ઉમાશંકર જોષી બેઠેલા.

ગીતની પશ્ચાદ્‌ભૂ આવી છે : ગોપી જમનાને કાંઠે ગઈ છે પાણી ભરવા. જો કે, ગોપી ગઈ છે એમ કહેવું એ ઓવરસ્ટેટમેન્ટ થશે. ગોપીનું શરીર યમુનાને કાંઠે છે. ગોપીનું મન તો પ્રભુમાં છે.

હવે મન પ્રભુમાં છે. ઘડો વહેણમાં બરોબર મુકાતો નથી અને એટલે ભરાતો નથી. એ વખતે ગોપી પ્રભુને ફરિયાદ કરે છે : 'હમરો ઘટ ન ભરાઈ... ઐસો ઘટ ક્યોં તુમને દિયો?'

લક્ષ્મીશંકર આ બે પંક્તિઓને ઘૂંટી રહ્યા છે. સુન્દરમ્ ભક્તહૃદય કવિ છે. તેમની આંખો છલછલાઈ આવી. તેમણે ઉમાશંકરભાઈને કહ્યું : ભાઈ, ઇન્દ્રિયોનો અને મનનો ઘડો ભરાવાનો નહોતો; તો પ્રભુએ આપ્યો કેમ?

મીરાંએ પણ આ ફરિયાદ કરી : 'નયણાં દીધાં, પણ દરિસન ન દીધું, ઊંચે રે ગગને જઈ બેસણું રે કીધું...'

આંખ સાર્થક ક્યારે? જ્યારે આંખોમાં 'એ' ઝલકે. ભક્તહૃદયની આ પ્રીતિ.

•

ઉદ્ધવજી વૃન્દાવન ગયા છે.

રથને આવતો જોઈ ગોપીઓ એકઠી થઈ. ઉદ્ધવજી બહાર નીકળ્યા. એમણે ગોપીવૃન્દને કહ્યું : શ્રીકૃષ્ણ આજે નથી આવી શક્યા. આવતી વખતે જરૂર તેઓને લઇને આવીશ. તમે નિરાશ ન થતા.

ગોપીઓએ કહ્યું : ઉદ્ધવજી! આપ શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન કરીને આવી રહ્યા છો. અમે આપની આંખોમાં શ્રીકૃષ્ણને જોઈશું!

કેવો આ પરમ પ્રેમ!

•

ભક્ત અહંકાર શેનો કરશે? પ્રભુ મળ્યા એનો જ તો કરશે ને!

એક સ્તવનામાં ભક્ત પ્રભુને કહે છે : પ્રભુ ! તારા કરતાં મારું ઐશ્વર્ય જોરદાર નથી? 'તું નિર્ગુણ, હું તો ગુણધારી.' તું સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્ એ ત્રણે ગુણોથી રહિત છે. હું ત્રણે ગુણોથી યુક્ત છું.

પણ છેલ્લે મઝાની વાત આવે છે સ્તવનામાં : 'તુજ સરીખો માહરે મહારાજા !' પ્રભુ ! એક બાબતમાં તો હું તારાથી શ્રેષ્ઠ છું જ. તારા માથા ઉપર કોણ? કોઈ જ નહિ. જ્યારે મારા માથા પર તારા જેવો નાથ છે. બોલો, હું આગળ છું ને?

અહંકાર કરે છે ભક્ત, પણ એમાંય કેન્દ્રમાં પ્રભુ છે.

અને, પ્રભુ કેન્દ્રમાં છે તો અહંકારને શૂન્ય પ્રભુ બનાવી જ દેશે ને !

એ અહંકારનું સમર્પણમાં રૂપાન્તરણ થશે.

•

સૂત્ર આ છે : 'तदर्पिताखिलाचारः सन् कामक्रोधा-भिमानादिकं तस्मिन्नेव करणीयम् ।'

ભક્તે બધા આચારો / શુભ કાર્યો પ્રભુને સમર્પિત કર્યા છે. એટલે શુભ કાર્યો મેં કર્યા એવો તો અહંકાર એને નહિ આવે. પણ સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્ અંદર બેઠેલ છે; એટલે અભિમાન, રાગ, દ્વેષ આવવાની સંભાવના ગણાય.

એ સંદર્ભમાં આ અદ્ભુત સૂત્ર આવ્યું. અહંકાર કર : 'એ' મળી ગયો એનો ! રાગ કર : 'એ'ના તરફ ! ગુસ્સો કર: 'એ'ના ભણી.

હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું : નાનું બાળક. એના મિત્રની બર્થડેના રીસેપ્શનમાં પહેલીવાર ગયું. એને ખ્યાલ નહિ કે બધાં બાળકો નવાં કપડાં પહેરીને આવશે. એ તો સાદાં કપડાં પહેરીને ગયેલ.

બધાંએ એની હાંસી ઉડાવી ! બાળક એ વખતે કોઈના પર ગુસ્સે થતું નથી. ઘરે આવીને મા પર ગુસ્સો ઠાલવે છે : મને ખ્યાલ નહોતો. પણ તને તો હતો ને ! રીસેપ્શનમાં જવાનું હતું, તો આવાં સાદાં કપડાં કેમ પહેરાવ્યાં?

•

અંદરની વાત બહુ વેધક છે ! ભક્તની ચતુરાઈથી ભરેલી. રાગ, દ્વેષ અને અહંકાર; પણ પ્રભુને સ્પર્શીને તો એ પવિત્ર જ થઈ જવાના ને !

'એ'ના પરનો રાગ મને વીતરાગતા તરફ દોરી જશે. 'એ'ના પરનો ગુસ્સો મને વીતદ્વેષતા તરફ લઈ જશે. અને 'એ'ના પરનો અહંકાર મને નિરહંકાર બનાવશે.

મારા કચરાને 'એ' સોનામાં ફેરવી આપશે.

અદ્ભુત છે તારી લીલા, પ્રભુ !

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી યાદ આવે :

'દેખી રે અદ્ભુત તાહરું રૂપ,
અચરિજ ભવિક અરૂપી પદ વરેજી;
તાહરી ગત તું જાણે હો દેવ !
સમરણ ભજન તે 'વાચક જસ' કરેજી....'

પ્રભુ ! તારા અદ્ભુત રૂપને જોઈને ભક્ત અરૂપી પદને પામે છે. તારી લીલાનો પાર મારી બુદ્ધિ કઈ રીતે પામી શકે? હું તો માત્ર તારું સ્મરણ અને ભજન કર્યા કરીશ.

• • •

भक्ता एकान्तिनो मुख्याः ॥ ६७ ॥

कण्ठावरोध–रोमाञ्चाश्रुभिः परस्परं लपमानाः पावयन्ति कुलानि पृथिवीं च ॥ ६८ ॥

सुतीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि, सुकर्मीकुर्वन्ति कर्माणि, सच्छास्त्रीकुर्वन्ति शास्त्राणि ॥ ६९ ॥

- ભક્તો માત્ર 'તે'ના તરફ જ ઝૂકેલા અને શ્રેષ્ઠ હોય છે.
- ગળામાંથી પ્રગટતાં ડૂસકાં, રોમાંચ અને આંખેથી વહેતી અશ્રુધારા વડે

  પરસ્પર વાતો કરતા ભક્તો કુલોને અને પૃથ્વીને પાવન કરે છે.
- ભક્તો તીર્થોને સુતીર્થ, કર્મને સુકર્મ અને શાસ્ત્રને સત્‌શાસ્ત્ર બનાવે છે.

આધારસૂત્ર

'તબ મુખ દેખ્યો પિવ...' 13

ઉદ્ધવજીનો રથ વૃન્દાવનમાં આવ્યો. ગોપીઓને થયું : શ્રીકૃષ્ણ આવ્યા હશે. ગોપીઓ રથને ઘેરી વળી. રથનું દ્વાર ખૂલ્યું. ઉદ્ધવજી બહાર નીકળ્યા. ગોપીઓને જોઈને સમજી ગયા કે શ્રીકૃષ્ણને મળવા આ બધી ભક્તાઓ આવી છે.

તેમણે કહ્યું : શ્રીકૃષ્ણ એમના કાર્યમાં ડૂબેલા છે. તમે પણ તમારાં કાર્યોમાં ડૂબી જાવ. શું આખો દિવસ કૃષ્ણ-કૃષ્ણની ધૂન મચાવીને બેઠી છો?

ઉદ્ધવજી પંડિત હતા. ગોપીઓ ભક્તા છે. પંડિતની બુદ્ધિ તીવ્ર હોય. ભક્તના હૃદયમાં ભાવોની તીવ્રતા હોય.

મુખ્ય ગોપીએ કહ્યું :

યે મહોબ્બત કી બાતેં હૈ ઉધા,
બંદગી તેરે બસ કી બાત નહિ;
યહાં શિર કટા કે હોતે હૈ સૌદે,
આસિકી ઇતની સસ્તી નહિ...

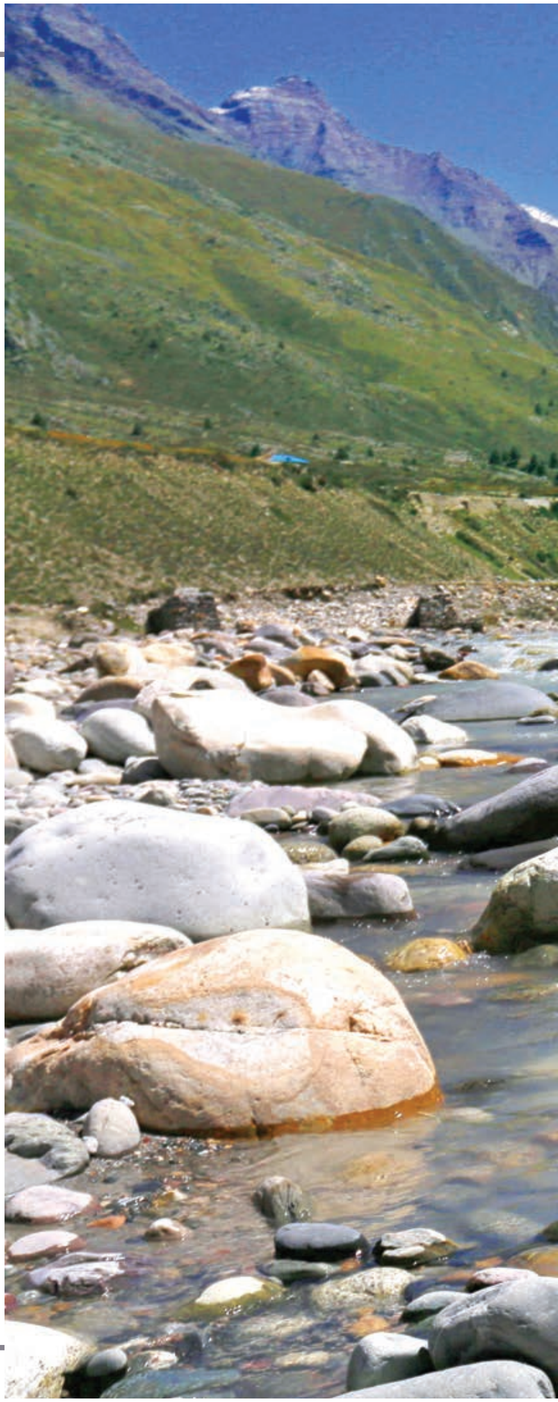

ભક્તિનું માહાત્મ્ય ભક્તના કંઠેથી પ્રગટ થાય ત્યારે આપણને તો ઓચ્છવ જ ઓચ્છવ!

ભક્ત પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રભુને ચરણે ધરી દે છે. 'હું કંઈ જ નથી…' આ બિન્દુથી ભક્તિની યાત્રાનો પ્રારંભ થાય છે.

•

રુક્મિણીએ - શ્રીકૃષ્ણની પટ્ટરાણીએ રાધાને પૂછેલું : 'રાધા, એકવાર તેમની આગળ તારું નામ મેં લીધેલું. તારું નામ સાંભળતાં જ તેઓ વિચારોમાં ખોવાઈ ગયેલા. જાણે કે દૂર, સુદૂર ચાલ્યા ગયા હોય. રાધા, તારા સમર્પણમાં કેવો જાદૂ છે! તારું નામ સાંભળતાં જ તેમની આ ભાવદશા…'

રાધાએ કહ્યું : 'તેમને જ પૂછો.' રુક્મિણીએ શ્રીકૃષ્ણને રાધાના સમર્પણ વિષે પૂછ્યું. શ્રીકૃષ્ણની આંખમાંથી એક આંસુનું બુંદ ટપકી પડ્યું! વાત ત્યાં અટકી ગઈ.

રાધાને આ વાત રુક્મિણીએ કહી ત્યારે રાધાએ કહ્યું : 'મારા સમર્પણમાં તો કશું નથી. પણ તેમને એ સમર્પણ લાગે છે. તે દિવસે તમે શ્રીકૃષ્ણની વિચારોમાં ખોવાઈ જવાની વાત કરેલી. એ સાંભળી મારી આંખો ભીની બનેલી. કદાચ એ કારણે જ તેમની આંખમાંથી અશ્રુબિન્દુ ટપક્યું હશે. હવે એક કામ કરજો, આપ. મારું નામ ક્યારેય એમની પાસે લેતા નહિ.'

ભક્તહૃદયનો કેન્દ્રવર્તી નાદ અહીં સંભળાય છે : મારું હોવું, ન હોવું એનો કોઈ અર્થ નથી. 'એ' મારા હૃદયમાં / અસ્તિત્વમાં સદાકાળ ધબકતા હોવા જોઈએ.

'એ' જ તો છે જીવન.

'એ' જ તો છે પ્રાણ.

રાધાના મનોભાવોને આ પંક્તિઓ સરસ રીતે અભિવ્યક્ત કરે છે :

એવું કંઈક કરો કે ખુદનું, નામ અમે વિસરીએ,
અમે તમારા નામની સાથે, ભીતરમાં વિસ્તરીએ;
નામની હોડીમાં બેસીને, ભવનો દરિયો તરીયે…

•

રાધા.

ભક્તહૃદયનું એક પ્રતીક.

ભક્ત : જેણે પોતાના જીવનનું બુંદ પરમના સમુદ્રમાં ભેળવ્યું, અને એ સમુદ્રરૂપ બન્યો. હવે બુંદ ક્યાં છે? બુંદ ગયું.

રાધાનું શરીર દશ્યમાન હોઈ શકે. રાધા ક્યાં છે?

•

મીરાં યાદ આવે આ સંદર્ભમાં. મીરાં કહે છે :

'ઈસ તન કા દિયા કરું,
બાતી મેલું જીવ;
લોહી સિંચ્યો તેલ જ્યું,
તબ મુખ દેખ્યો પિવ…'

શરીરનું કોડિયું, પ્રાણોની વાટ, તેલની જગ્યાએ લોહી; એ દીપના પ્રકાશમાં પ્રભુનું મુખ જોયું!

'લોહી સિંચ્યો તેલ જ્યું…' વિરહવ્યથાની અનુભૂતિની સટીક, માર્મિક અભિવ્યક્તિ. છાતી ભીંસાય, લોહી અને

ચરબી સુકાય, ઓછા થાય; શરીર હાડપિંજર જેવું થાય.... એક જ વાત પર જીવન ટક્યું છે : 'એ' મળશે. 'એ' મળશે જ.

અને, 'એ' મળે !

ભક્તને કોઠે કોઠે દીવા પ્રગટે !

●

'मधुराधिपतेरखिलं मधुरम्' તો છે જ. પણ 'मधुराधिपतिभक्तस्याप्यखिलं मधुरम्' હોય છે.

આ સૂત્રમાં છે 'भक्तमहिम्नः गानम्'. સૂત્ર આ છે : भक्ता एकान्तिनो मुख्याः ॥ ભક્તો માત્ર એક પરમાત્માને જ સામે રાખીને જીવતા હોય છે. 'एकान्तिनः...' પરમ પાવન આચારાંગ સૂત્રમાં શિષ્યનું એક વિશેષણ આવ્યું : 'તદ્દિટ્ઠીએ.' (તદ્દષ્ટિક). સાધકની / ભક્તની દૃષ્ટિ માત્ર પ્રભુ તરફ હોય છે. 'એ' શું કહે છે? એની આજ્ઞા, તે જ મારું જીવન.

આ ક્ષણોમાં, ભક્તના હૃદયમાં વાસ્તવિક રીતે ગુરુચેતનાનો સ્પર્શ થાય છે. સદ્‌ગુરુને ભક્ત પૂછે છે : ગુરુદેવ ! આ રીતે હું જીવન જીવું છું. મારા પ્રભુને એ ગમશે ને !

●

'एकान्तिनः'...

માત્ર પ્રભુ પર મીટ માંડીને બેઠેલ ભક્ત. પ્રાપ્તિની ક્ષણ હોય કે પ્રતીક્ષાની ક્ષણ હોય; દૃષ્ટિ 'એ'ના તરફ.

એક શાયરે લખ્યું છે :

'પ્રભુ !
તુઝે પા લેને મેં વહ લિજ્જત કહાં,
જિંદગી વહ હૈ,
જો તેરી જુસ્તજુ (પ્રતીક્ષા) મેં કટ ગઈ.'

●

પ્રતીક્ષાની ક્ષણો...

આંખોથી આંસુની અનરાધાર વર્ષા થતી હોય... છાતી ભીંસાતી હોય...

'એ' મળશે, 'એ' મળશેની હૈયાધારણ નિરાશામાં પલટાતી હોય...

અને છતાં એ ક્ષણો મીઠી લાગે. એ ક્ષણોનું પોતાનું એક માધુર્ય છે.

આમ પણ, ભક્તનો પ્રભુ તરફ જતો માર્ગ કયો છે? પોતે વહાવેલ આંસુના પ્રવાહમાં જ ભક્તે ચાલવાનું છે.

●

'भक्ता एकान्तिनो मुख्याः'... ભક્તો માત્ર પરમ-આશ્રિત છે અને એટલે જ શ્રેષ્ઠ છે.

બદ્રીની યાત્રાએ કેટલાક ભક્તો ગયેલા. બદ્રીમાં ઠંડી બહુ પડે ત્યારે મંદિર પણ બંધ થઈ જાય. પૂજારીઓ સહિત તમામ લોકો નીચે ઊતરી જાય.

આ ભક્તોએ જોયું કે એક સંત બારે મહિના બદ્રીમાં રહેતા હતા. કંતાનનું વસ્ત્ર, ટૉવેલ જેવું, નીચે પહેરતા. ઉપરનું શરીર, એ કડકડતી ઠંડીમાં પણ ખુલ્લું !

ભક્તોએ પૂછ્યું : બાબા ! જબ યહાં કોઈ આદમી નહિ હોતા હૈ, તબ આપકો ભોજન કૌન દેતા હૈ ?

સંતે કહ્યું : અરે, સંતોં કો ભોજન દેનેવાલે ક્યા તુમ હોતે હો ? ભોજન તો ઉપરવાલા દેતા હૈ !

કેવી પરમ-નિષ્ઠા !

•

એવા ભક્તો વાત માત્ર 'એ'ની કરશે. પણ એ વાત કરવાની તેમની ભાષા કઈ છે ? ત્રણ ભાષા તેમની પાસે છે : આંખેથી ઝરતાં આંસુની ભાષા. શરીરે પ્રગટતા રોમાંચની ભાષા. ગળામાંથી વહેતાં ડૂસકાંની ભાષા...

'कण्ठावरोध-रोमाञ्चाश्रुभिः परस्परं लपमानाः पावयन्ति कुलानि पृथिवीं च...'

અંદર પ્રગટેલ ભાવવિશ્વની બહાર આવેલી આ નાનકડી ઝલક. કહો કે ભાવ-સમંદરની નાનકડી, આછીસી છાલક.

'એ'નું નામ લેતાં, 'એ'ની વાત કરતાં, 'એ'ના આપણા પરના ઉપકારોનું સ્મરણ થઈ આવે. 'ઇતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હી આણ્યો !' પ્રભુ ! કેવી તારી આ નિર્હેતુકી કૃપા ! હું બિલકુલ બેબૂઝ; તારાથી જોજનો દૂર; અને તું મારા પર અનહદ વરસ્યો ! નરક અને નિગોદમાંથી તું મને અહીં સુધી લઈ આવ્યો ! આ ભાવધારાનું સહેજ મૂર્તસ્વરૂપ તે આ અશ્રુધારા, તે આ રોમાંચ, તે આ ડૂસકાં...

•

આ ભાવધારાની નિર્મલતા શું કરે એની મઝાની વાત મહર્ષિ અહીં કરે છે. ભક્તોની નિર્મલ ચેતના પૂરા વાતાવરણને નિર્મલ બનાવે છે. 'पावयन्ति कुलानि पृथिवीं च...' પોતાનાં

કુળોને તો એ નિર્મલ બનાવે જ છે. પૂરી પૃથ્વીને પણ આ નિર્મલ ચેતના નિર્મલ બનાવે છે.

સતત ભાવધારા પ્રભુમયી છે. અને એથી ભક્તોની એ ભાવધારા નિર્મલ, નિર્મલ છે. આ નિર્મલ ભાવધારા પૂરા વાતાવરણને પવિત્ર બનાવે છે.

•

નિર્મલ વિચારોને કારણે જ, સામાન્ય કાર્યો પણ, ભક્ત દ્વારા થાય છે ત્યારે શ્રેષ્ઠ કાર્ય બને છે.

સામાન્ય વ્યક્તિ કાર્ય કરશે ત્યાં કાર્ય નાનું હશે. અહંકાર મોટો હશે. અહંકારથી ખરડાયેલ એ કાર્ય, કેવું લાગે? જ્યારે ભક્તનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં વિનમ્રતા છલકાતી હશે : 'તારી કૃપાથી આ થયું, પ્રભુ!'

આ સન્દર્ભમાં જ એક અનૂઠો શબ્દ આપણી ભાષામાં છે : નિમિત્ત. પ્રભુએ મને નિમિત્ત બનાવ્યો.

તમે સાધક છો, તો ક્રમબદ્ધપર્યાયને આગળ કરશો. કહેશો કે એ સમયે એ કાર્ય થવાનું જ હતું. કર્તા કોઈ પણ હોઈ શકત. સંયોગથી, કર્તા હું હતો. પણ એ ક્ષણે એ કાર્ય થવાનું હતું, માટે થયું. અહંકારના પ્રવેશની કોઈ શક્યતા ન રહી.

તમે ભક્ત છો, તો કહેશો કે 'એ'ની કૃપા! હું તો કશું જ કરી શકું તેમ નથી. 'એ'ની કૃપાથી, 'એ'ની શક્તિથી આ કાર્ય થયું.

તો, ભક્તનું નાનકડું પણ કૃત્ય પ્રભુકૃપાની ભાવધારાથી એવું તો શોભતું હશે કે શ્રેષ્ઠ કૃત્યોની યાદીમાં એ કૃત્યનો સમાવેશ થશે. (सुकर्मीकुर्वन्ति कर्माणि)

અલબત્ત, ભક્તની ઇચ્છા એવી નથી જ. એના માટે તો એ નાનકડું કૃત્ય એટલે પ્રભુની સેવા. ગ્લાનને / માંદાને એક પ્યાલો પાણી આપ્યું... પણ એમાં એનો ભાવ કેટલો તો ભળેલો હતો! કદાચ એ ભાવથી જ, બીમાર વ્યક્તિ સાજી થઈ જાય.

રેકી, પ્રાણિક હીલિંગ આદિનો આજે ખૂબ સરસ ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. સેંકડો માઇલ દૂર રહેલ વ્યક્તિના રોગને માત્ર શુભ વિચારોથી દૂર કરી શકાય છે.

•

મઝાનું સૂત્ર છે :

सुतीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि, सुकर्मीकुर्वन्ति कर्माणि,

सच्छास्त्रीकुर्वन्ति शास्त्राणि ॥

ભક્તોની ભક્તિનાં સ્પન્દનો તીર્થોને સુતીર્થની પ્રતિષ્ઠા આપે છે. ભક્તોના ભાવો કાર્યોને સત્કાર્યમાં ફેરવે છે. ભક્તહૃદયની ભીનાશ શાસ્ત્રોને સત્શાસ્ત્ર – મધુર ગ્રન્થ (મધુર ગાન)માં રૂપાન્તરિત કરે છે.

•

તીર્થ.

જ્યાંથી વિશિષ્ટ આન્દોલનો / ઊર્જાનો પ્રવાહ સતત વહી રહ્યો હોય છે. તમે એકાગ્રચિત્ત થઈને બેસો કે તરત એ ઊર્જા પકડાવા લાગે.

ઋજુવાલિકા તીર્થ (મહાવીર પ્રભુનું કૈવલ્ય તીર્થ)ની યાત્રાએ જનાર એક યાત્રિકે માર્ગદર્શન માગતાં મેં કહેલુંઃ ત્યાં થોડો સમય તમે ધ્યાનમાં બેસજો. ૨૫૦૦-૨૬૦૦ વર્ષનો ગાળો એ નિરવધિ સમય-સમુદ્રમાં એક ચમચી જેટલો જ છે.

પ્રભુના કૈવલ્ય સમયે જે ઊર્જા વિખેરાયેલી, તે ધરતીએ પણ પીધેલી. તમે ત્યાં બેસજો, એકાગ્રચિત્ત થઈને; ને ઊર્જા પકડાવા લાગશે.

તીર્થોની વિભાવના ઊર્જાતત્ત્વ પર જ કેન્દ્રિત છે. એ પવિત્ર ઊર્જાને તમે પકડો, સ્વીકારો અને તમારી સાધના ઊંચકાય.

•

શત્રુંજય ગિરિરાજ પર રાયણ વૃક્ષ બહુ જ પવિત્ર છે. દાદા ઋષભદેવ કૈવલ્યની પૂર્વે ત્યાં આવ્યા, ત્યારે તેમણે એ વૃક્ષની નીચે જ ધ્યાન કરેલું. રાયણ વૃક્ષે પ્રભુની ધ્યાનસમયની ઊર્જાને પ્રાપ્ત કરી છે. વૃક્ષોની રીસેપ્ટિવીટિ, ધરતી કરતાં, વધુ છે.

આજે એ રાયણ વૃક્ષ નીચે ધ્યાનમાં બેસીએ એટલે ઊર્જાનું અનુસંધાન થાય જ.

શત્રુંજય ગિરિરાજ પર દર વર્ષે લાખો ભક્તો આવે છે. રાયણ વૃક્ષની ઊર્જાને તેઓ સ્વીકારે છે. એક મઝાની વાત ત્યારે એ બને કે પ્રભુના ધ્યાનની ઊર્જાના પ્રવાહમાં લાખો ભક્તોની ભક્તિનાં સ્પન્દનો ઉમેરાય.

આ સંદર્ભમાં કહ્યું કે ભક્તો તીર્થોને સુતીર્થરૂપે પ્રતિષ્ઠિત કરે છે. ઊર્જાને એક વિશિષ્ટ સંયોજન અપાયું એ વાત અહીં છે.

પ્રભુપ્રતિષ્ઠા પછીના દિવસે જિનાલયના દ્વારોદ્ઘાટનનો જે મહિમા છે, તેના મૂળમાં આ વાત છે. પ્રતિષ્ઠાના દિવસે

સેંકડો, હજારો ભક્તો આવ્યા હોય અને એમણે પ્રભુનાં ચરણોમાં નતશિર બનીને ભક્તિનાં સ્પન્દન રૂપી પુષ્પો પ્રભુને ધરાવેલ હોય. રાત્રે ૯-૧૦ વાગ્યે મંદિર માંગલિક થાય. આખી રાત પ્રભુની ઊર્જા અને ભક્તનાં સ્પન્દનોનું મિશ્રણ ત્યાં જામેલ રહે. દેરાસર ખોલવાનો ચઢાવો લેનાર વ્યક્તિ પહેલાં અંદર જાય ત્યારે તેને પ્રભુની ઊર્જા ને ભક્તની ભક્તિનાં સ્પન્દનોનો સ્પર્શ મળે.

•

અમદાવાદમાં વાઘણપોળનાં કે જગવલ્લભજીના દેરાસરનાં ભોંયરામાં મેં ઊર્જાને ખૂબ માણેલ છે.

ભોંયરામાં નીચે ઊતરીએ. પ્રભુ સમક્ષ નતમસ્તકે ઊભા રહીએ અને ઊર્જા પકડાવા લાગે. આવા એક દેરાસરમાં મેં જોયેલું કે દીવાલો ૪-૫ ફૂટ પહોળી હતી. હવા લાવવા માટે પણ વિશિષ્ટ વ્યવસ્થા હતી. પોળની શેરીમાં બારી હોય, પણ એ સીધી અંદર તરફ ખૂલતી ન હોય. એ ભીંતમાં જ ખૂલતી હોય. થોડે દૂર બીજી નાનકડી બારી હોય...

આશય એ હતો કે ભીતર નિષ્પન્ન થયેલ ઊર્જા બહાર ન નીકળે. અંદર ઘુમરાયા કરે.

ભક્ત ભોંયરામાં જાય. પ્રભુ સમક્ષ ઊભો રહે. ને ઊર્જા તેના પર વરસવી ચાલુ થઈ જાય.

•

અનેક ભક્ત મહાપુરુષો, ભક્તિયોગાચાર્યો ત્યાં આવે. તેમની ભક્તિનાં સ્પન્દનો પણ એ વાતાવરણમાં એકાકાર થતાં જાય.

એક એવું વાતાવરણ, જે લિફ્ટની જેમ, ભક્તને સીધું જ ઊંચકી લે.

•

એક ઘટના મને યાદ આવે છે.

મારી વિહારયાત્રા એક તીર્થસ્થળે પહોંચેલી. ભોંયરામાં પ્રભુજી. વાતાવરણ બહુ જ સરસ. તરત જ ઊર્જા મળવા લાગી.

બપોરે ત્યાંના અગ્રણીઓ મારી પાસે આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે તેમને નવું મંદિર બનાવવું છે; એ જ જગ્યાએ. મારું માર્ગદર્શન તેમણે માંગ્યું.

મેં કહ્યું : સેંકડો વર્ષોથી પ્રભુ ભોંયરામાં છે. એ સમય દરમ્યાન અનેક ભક્ત આચાર્યો, મહાપુરુષો અહીં ભક્તિ માટે આવેલ હશે. પ્રભુની ઊર્જા અને એ મહાપુરુષોની ભક્તિનાં સ્પન્દનો વડે એક શ્રેષ્ઠ ઑરાફિલ્ડ / ઊર્જાવર્તુળ અંદર નિષ્પન્ન થયું છે. તમે મંદિર નવું બનાવશો. આ ઑરાફિલ્ડ ક્યાંથી લાવશો? એ તો ખતમ થઈ જશે.

એમને ગળે વાત ઊતરી. મેં કહ્યું : આ સ્થાપત્ય તો તમે એમને એમ જ રાખો. નવું દેરાસર બનાવવું હોય તો બાજુમાં નવી જમીન સંપાદિત કરીને બનાવો!

•

'सच्छास्त्रीकुर्वन्ति शास्त्राणि...' ગ્રન્થો અદ્‌ભુત રહેતા હોય છે. પણ ભક્ત મહાપુરુષને કંઠેથી એ ગ્રન્થ સાંભળવા મળે ત્યારે રોમે રોમે રાજીપો છવાતો હોય છે.

'લલિત વિસ્તરા' ગ્રન્થ પૂજ્ય આચાર્ય હરિભદ્ર-સૂરિજીની શ્રેષ્ઠ કૃતિ. એ વાંચેલી બે-ત્રણ વાર. પણ જ્યારે પૂજ્ય કલાપૂર્ણસૂરિ દાદાને તેના પર બોલતાં સાંભળ્યા ત્યારે ઓવારી જવાયું. એ શબ્દો અન્તસ્તરને સ્પર્શતા હતા.

•

શંખેશ્વર મહાતીર્થમાં પૂજ્યપાદ, શ્રુતસ્થવિર જંબૂ-વિજયજી મહારાજ સાહેબની પરમપાવન શ્રી આચારાંગ સૂત્ર પરની વાચના સાંભળેલી.... 'મારા પ્રભુએ આમ કીધું છે...' એ બોલતી વખતે પૂજ્યશ્રીના મુખ પર જે અનહદ ભક્તિભાવ ઊભરાય, તેને જોયા કરવાનું મન થાય...

વિમાસણ એ થાય કે તેમને સાંભળવા કે જોવા?

•

આ જ સન્દર્ભમાં તેમની શાસ્ત્રભક્તિની એક વાત સ્મરણમાં આવે છે. પૂજ્યપાદ મલ્લવાદિજીનો દ્વાદશાર નયચક્ર ગ્રન્થ મળતો નહોતો ક્યાંય હસ્તપ્રતોમાં. પણ તેની માત્ર ટીકાના આધારે તેમણે મૂળ ગ્રન્થ પુનર્નિર્મિત કર્યો. વિદેશી વિદ્વાનો પણ નાચી ઊઠ્યા : મલ્લવાદિજીનો પુનરવતાર!

શિષ્યની આ વિદ્વત્તાથી પ્રસન્ન થયેલ ગુરુદેવ પૂજ્યપાદ ભુવનવિજય મહારાજે કહેલું : 'જંબૂ! આગમ ગ્રન્થોનું / પ્રભુવાણીનું પણ તું સંપાદન કર.' વિનીત શિષ્યે એ વાત સ્વીકારી. થોડા સમય પછી શ્રી કસ્તૂરભાઈ શેઠે કહ્યું : 'પૂજ્યપાદ આગમ પ્રભાકર શ્રી પુણ્યવિજય મહારાજની ચિરવિદાય થઈ છે. હવે આપ આગમ-સંપાદનનું કાર્ય સ્વીકારો!'

પૂજ્યશ્રીએ તરત આ વાત સ્વીકારી. તેમને મન આ સદ્ગુરુવચન સ્વીકાર (તવ્વયણ સેવણા) હતો.

અત્યારે આગમ-સંપાદનનું એ જ કાર્ય વિદ્વદ્વર્ય આચાર્ય-પ્રવરશ્રી મુનિચન્દ્રસૂરિ મહારાજ (સંસારી સંબંધે મારા નાના ભાઈ) સંભાળી રહ્યા છે.

•

જો કે, આગમ-સંપાદનનો પાયો રોપનાર પૂજ્યપાદ મહાશાસન પ્રભાવક આચાર્ય ભગવંત શ્રીમત્ સાગરાનન્દસૂરિ મહારાજાને તો આપણે ભૂલી જ કેમ શકીએ? તેઓશ્રીએ જે ભગીરથ કાર્ય કર્યું છે, એ જોઈ મસ્તક તેમનાં ચરણોમાં ઝૂકી રહે.

આવા મહાપુરુષોની શાસ્ત્રભક્તિને વન્દના, 'સચ્છાસ્ત્રી-કુર્વન્તિ શાસ્ત્રાણિ....'

• • •

तन्मयाः ॥ ७० ॥

नास्ति तेषु जाति-विद्या-रूप-कुल-धन-
क्रियादिभेदः ॥ ७२ ॥

यतस्तदीयाः ॥ ७३ ॥

- ભક્તો તન્મય / પ્રભુમય છે.
- ભક્તોમાં જાતિ, વિદ્યા, રૂપ, કુલ, ધન, કાર્ય આદિનો ભેદ હોતો નથી.
- કારણ કે ભક્તો 'તે'ના છે.

આધારસૂત્ર

ભક્ત છે પ્રભુમય

14

રામકૃષ્ણ પરમહંસ. પરમ ભક્ત મહાપુરુષ.

એકવાર એમની પાસે આવે છે કેશવ મિશ્ર. એ યુગના શ્રેષ્ઠ તાર્કિક. પરમ નાસ્તિક.

એક પરમ ભક્ત પ્રભુના. એક પરમ નાસ્તિક. કેશવ મિશ્રે ધારદાર દલીલો શરૂ કરી : ઈશ્વર છે જ નહિ, એ વિષે.

અપેક્ષા હતી કે રામકૃષ્ણજી તેનું ખંડન કરશે. પણ રામકૃષ્ણ એ જ સ્મિત સાથે એની વાત સાંભળતા રહ્યા. વચ્ચે વચ્ચે તેઓ કહે છે : 'વાહ! ખૂબ સરસ! દલીલ જોરદાર છે તમારી.'

કેશવ મિશ્ર વિચારમાં પડ્યા. હું ઈશ્વરનું ખંડન કરું છું અને આ પરમ ભક્ત કહેવાતી વ્યક્તિ 'વાહ! બહુ સરસ! શી મઝાની દલીલ!' આ રીતે ટાપસી પૂરે છે. વાત સમજાતી નથી.

એટલે, એમણે કહ્યું : 'હું ઈશ્વરનું ખંડન કરું છું. ઈશ્વર છે જ નહિ. ખ્યાલ આવ્યો ને, તમને?'

અને ત્યારે રામકૃષ્ણ, એકદમ મીઠાશથી, પણ જે શબ્દો કહે

છે; કેશવ મિશ્રની નાસ્તિકતાની હવેલીના પાયા ડગમગવા લાગે છે. રામકૃષ્ણે કહ્યું : "તમે ક્યાં બોલો છો? 'એ' બોલે છે કે હું નથી. તમારા મુખ દ્વારા એ કહી રહ્યો છે કે હું નથી. પણ મેં તો 'એ'ને અનુભવ્યો છે! 'એ' પોતે આવીને કહે તોય હું ક્યાં માનું એમ છું?"

ઈશ્વરનો અનુભવ. એ અનુભૂતિ પછી ભક્તનું જીવન પૂરેપૂરું 'એ'ના મય થઈ જાય છે. ભક્તો 'તન્મયાઃ' છે. તન્મય છે ભક્ત. પ્રભુમય છે ભક્ત.

●

સંત વિનોબાજી પવનારના આશ્રમમાં, સાંજના સમયે, પ્રાર્થનામાં ડૂબેલા છે. દીવો ટીમટીમાઈ રહ્યો છે.

એક વિદેશી જિજ્ઞાસુએ તેમને પૂછેલું : ઈશ્વરમાં તમે માનો છો?

વિનોબાજીએ કહ્યું : અત્યારે આપણે દીવાના પ્રકાશમાં બેઠા છીએ. બૌદ્ધ દાર્શનિક ધારાને પકડીને હું કહી શકું કે દીવો નથી. કારણ કે બૌદ્ધદર્શન પદાર્થને એક જ ક્ષણ રહેનાર તરીકે સ્વીકારે છે. તો, જે દીવાના પ્રકાશમાં આપણે બેઠા છીએ; એ દીવો નથી, પ્રકાશ નથી; આવું માનવામાં મને વાંધો નથી. પણ ઈશ્વર તો છે જ. કારણ કે ઈશ્વરને મેં અનુભવ્યો છે.

●

પરમચૈતન્યની અનુભૂતિ કેમ કરવી એ માટે, એક સરસ સૂત્ર મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે આપ્યું :

'જ્યોતસું જ્યોત મિલત જબ ધ્યાવે,
હોવત નહિ તબ ન્યારા...'

પરમચૈતન્યની અભેદાનુભૂતિ માટેનું આ સૂત્ર કહે છે તેમ સાધકે જ્યોતિર્મય પરમચૈતન્ય સાથે જ્યોતિર્મય બનીને અભેદાનુભૂતિ કરવી છે.

શબ્દ પૌદ્‌ગલિક છે અને તેથી તે અજ્યોતિર્મય છે. વિચાર પણ પૌદ્‌ગલિક છે. અનુભૂતિ છે જ્યોતિર્મય. સાધક સમભાવની અનુભૂતિમાં હોય ત્યારે, સાધકની એ અનુભૂતિ ઝરણાં જેવી હશે. પરમચૈતન્યમાં સમત્વનો સમુદ્ર છે. ઝરણું સમુદ્રમાં મળશે... આ અભેદાનુભૂતિ.

આવી જ વીતરાગદશાની આંશિક અનુભૂતિ લઈને પણ સાધક અભેદાનુભૂતિ કરી શકે.

●

સૂત્ર છે : 'તન્મયાઃ'. ભક્તો તન્મય / પ્રભુમય હોય છે. ભક્તિના રંગમાં એકાકાર બની તેઓ અનુભૂતિની દુનિયામાં જાય છે.

●

મારા દાદાગુરુદેવ પૂજ્ય ભદ્રસૂરિ દાદા. તેમની એક આંખ ઝામરમાં ગયેલી. બીજી આંખે મોતિયો આવતો હતો. ઑપરેશન થયું. પણ નિષ્ફળ થયું. બીજી આંખની રોશની પણ સ્થગિત થઈ.

એ સમયે પણ એ ભક્ત મહાપુરુષ એકદમ સ્વસ્થ હતા. તેમણે કહ્યું : પહેલાં હું સ્વાધ્યાય વધુ કરતો હતો. આંખો નથી, તો હું ધ્યાન-દશામાં ઊંડો ઊતરીશ!

આ સર્વસ્વીકાર એ કેવી તો મઝાની અનુભૂતિ હતી!

●

'તન્મયાઃ…'

તન્મયતાનું એક વિશેષ વહેણ દેખાય ઉદયનાચાર્યજીની ભક્તિમાં. તેઓ બહુ જ મોટા દાર્શનિક પુરુષ હતા. પણ, બનતું આવ્યું છે તેમ, તર્ક ભક્તિમાં જ પર્યવસિત થાય છે. આદ્ય શંકરાચાર્યજીનું સૂત્ર યાદ આવે : 'तर्कः अप्रतिष्ठितः…' સાધનામાર્ગમાં / ભક્તિમાર્ગમાં તર્કનું કોઈ જ મૂલ્ય નથી.

ઉદયનાચાર્યજી મહાન ભક્ત બન્યા. બૌદ્ધોનું હિંદુ સંસ્કૃતિ પરનું આક્રમણ તેમણે ખાળ્યું. બૌદ્ધોને દેશની બહાર મૂક્યા.

આ ઉદયનાચાર્યજી પદયાત્રામાં હતા. ત્યાં એક ગામ આવ્યું. જ્યાં એક આશ્ચર્યકારક ઘટના ઘટેલી. મહાદેવજીનું મંદિર. સાંજે દ્વાર બંધ થયું. બસ, બંધ થયું તે દ્વાર બંધ થયું. ખૂલે જ નહિ. ઘણા ભક્તો આવ્યા. ઘણી પ્રાર્થના થઈ. પણ દ્વાર બંધ.

એ અરસામાં ઉદયનાચાર્યજી આ ગામે આવે છે. લોકોને આશા બંધાણી કે આટલા મોટા ભક્ત આવે છે, તો પ્રભુ દર્શન આપશે જ.

ગામમાં આવ્યા આચાર્ય. પૂછ્યું : 'મંદિર ક્યાં?' સ્વાગતયાત્રા મંદિરે પહોંચી. દ્વાર બંધ હતાં. પૂછ્યું : 'અત્યારે કેમ દ્વાર બંધ છે?' એક અગ્રણી આગળ આવ્યા. એમણે બધી વાત કરી. ને ઉમેર્યું કે આજે આપ પધાર્યા છો, તો પ્રભુ દર્શન આપશે જ.

ઉદયનાચાર્યે પ્રાર્થના કરી. પણ દ્વાર ખૂલતાં નથી. ત્યારે, ભક્ત તરીકેનો એક વિશેષાધિકાર તેઓ વાપરે છે. પ્રભુને તેઓ કહે છે :

ऐश्वर्यमदमत्तोऽसि, मामवज्ञाय तिष्ठसि ।
समापतिते तु बौद्धे, मदधीना तव स्थितिः ॥

ઐશ્વર્યના અભિમાનમાં તમે આવી ગયા છો. મારી અવજ્ઞા તમે કરો છો? જ્યારે બૌદ્ધોનું આક્રમણ આવ્યું ત્યારે મારા કારણે જ તમે અહીં રહી શક્યા છો!

શબ્દોમાં ભલે અહંકારની છાંટ લાગે, કઠોરતા મૂર્તિમંત થયેલી લાગે; પણ પ્રભુને એ શબ્દો ગમ્યા. કારણ કે ભક્ત-હૃદયમાંથી સરેલ તે શબ્દો હતા.

દ્વાર ખૂલ્યાં.

ઉદયનાચાર્ય ભીતર ગયા. અને મહાદેવજીની પિંડી સામે, ધ્રુસકે ધ્રુસકે, બાળકની જેમ રડી પડ્યા. 'પ્રભુ! તેં મારી પ્રાર્થના સ્વીકારી!' લાંબો સમય સુધી એમની આંખોમાંથી આંસુ ટપક્યાં જ કર્યાં…

પ્રભુમયતા / તન્મયતાનો આ પણ કેવો મઝાનો અર્થ! જ્યાં ભક્તના ભાવવિશ્વમાં પરમાત્મા સિવાય કોઈ / કશું હોતું નથી.

રડવાનું પણ 'એ'ની સામે.

તો લડવાનું વળી કોની સામે?

'એ'ની સામે જ તો!

ભક્ત પ્રભુ સમક્ષ જાય ત્યારે, ન તો એને દેહનું ભાન રહે છે, ન સમયનું, ન આજુબાજુની પરિસ્થિતિનું.

નમસ્કાર મહામંત્રના અદ્વિતીય ઉપાસક આચાર્યપ્રવરશ્રી યશોદેવસૂરિ મહારાજ ખંભાતમાં બિરાજમાન હતા. આચાર્ય રત્નસુંદરસૂરિજી, તે સમયે, મુનિ પદે.

એકવાર આચાર્ય ભગવંત સવારે દેરાસરે જવા માટે તૈયાર થયા. રોજ તેમની સાથે જિનાલયે જનાર મુનિવરને એમ લાગ્યું કે સાહેબજીને થોડીવાર લાગશે તૈયાર થવામાં. એટલે એ પાણી વહોરવા ગયેલ.

રત્નસુંદરવિજયજીને થયું કે હું સાહેબ જોડે જાઉં. એટલે સાહેબજીનું આસન લઈ તેઓ જોડે ચાલ્યા.

સ્થંભન પાર્શ્વનાથ પ્રભુના દેરાસરે સાહેબ પધાર્યા. પ્રભુ સમક્ષ ગયા પછી પૂજ્યશ્રી તો ભક્તિધારામાં લીન થઈ ગયા. અર્ધો કલાક સ્તુતિઓ, સ્તોત્રો પ્રભુનાં ચરણોમાં સમર્પિત થયાં.

એ પછી દેવવંદન ચાલુ થયું. સ્તવનો આવ્યાં. સાહેબજી પોતે જ સ્તવનો ગાય. એક, બે, ત્રણ.... મુનિરાજને થયું કે સાહેબજી ત્રણ સ્તવનો રોજ ગાતાં હશે. પણ ત્યાં તો ચોથું સ્તવન શરૂ થયું. પછી પાંચમું.... એમ, એ દિવસે સત્તર સ્તવનો પૂજ્યશ્રીએ ગાયા. અને ખાસ પંક્તિઓ તો સાહેબજી આવર્તિત કરીને, દોહરાવીને ગાય...

દેવવંદન પૂરું થયું. ફરી સ્તોત્રો. સવારે સાત વાગ્યે લગભગ દેરાસરે પધારેલ પૂજ્યશ્રી અગિયાર વાગ્યે દેરાસરથી બહાર નીકળ્યા.

બહાર નીકળ્યા પછી પૂજ્યશ્રીને ખ્યાલ આવ્યો કે આજે રત્નસુંદરવિજય પોતાની સાથે આવેલ છે. સાહેબજીએ પૂછ્યું: તારી નવકારસીનું શું થયું, ભાઈ? રત્નસુંદરજી કહે : સાહેબ, પોરિસી પણ ગઈ, ને સાઢ-પોરિસી આવી!

સાહેબજી પણ હળવા મૂડમાં હતા. એ કહે : આજે તો ૧૭ સ્તવન જ બોલેલો. ક્યારેક ૨૧ કે ૨૫ પણ ગાઉં છું. તો તારે પુરિમઢ્ઢ આવી જાત!

કેવી આ તન્મયતા!

•

પૂજ્ય જંબૂવિજય મહારાજ શંખેશ્વર મહાતીર્થમાં બિરાજમાન. આચાર્ય ભાગ્યેશવિજયસૂરિ (તે વખતે મુનિપદે) પણ ત્યાં.

પૂજ્યશ્રીએ એકવાર કહ્યું : ભાગ્યેશવિજય! અમદાવાદથી એક મુનિરાજ અહીં આવી રહ્યા છે. તે આવે ત્યારે મને કહેજે. મારે તેમને મળવું છે. ગ્રન્થોના સંપાદનની અમુક પદ્ધતિઓના તેઓ સારા જાણકાર છે.

એમાં, બે-ચાર દિવસ પછી પૂજ્યશ્રીને બાજુના આદરીયાણા ગામે જવાનું નક્કી થયું. સાંજે બોલેરા ગામ, સવારે આદરીયાણા.

તે સાંજે ચાર વાગ્યે સાહેબજી ભક્તિ માટે દેરાસરે આવ્યા. સાડાપાંચ સુધી ભક્તિ ચાલી. પછી તરત વિહાર શરૂ થયો. બે-ત્રણ દિવસ પછી ભાગ્યેશવિજયજી આદરીયાણા આવ્યા. પૂજ્યશ્રીએ પૂછ્યું : પેલા મુનિરાજ શંખેશ્વર આવી ગયા છે?

ભાગ્યેશવિજયજીએ આશ્ચર્ય સાથે કહ્યું : સાહેબજી, જે દિવસે સાંજે આપે વિહાર કર્યો, તે દિવસે સવારે જ તે મહાત્મા શંખેશ્વર આવેલા. પણ લાંબા વિહારને કારણે થાકેલ હોઈ કાલે પૂજ્યશ્રીને મળશું, તેમ તેમણે વિચારેલું. ત્યાં સમાચાર આવ્યા કે સાહેબ તો વિહાર કરે છે અને અત્યારે ચાર વાગ્યે તેઓ ભક્તિ કરવા દેરાસરે પધારે છે. એટલે તેઓ દેરાસરે આવ્યા. આપ દેરાસરમાં બિરાજમાન થયા અને એ આવી ગયેલા. દોઢ કલાક આપની જોડે જ તેઓ બેઠેલા. ભક્તિમાં મોડું થવાથી આપે સીધો વિહાર કરી દીધો.

સાહેબે હસતાં હસતાં કહ્યું : ભાગ્યેશવિજય! હું તો સામેવાળા મારા પ્રભુને જોઉં ને! બાજુવાળા પર મારી નજર ક્યાંથી પડે?

•

આ તન્મયતાને જ બહુ સરસ રીતે અભિવ્યક્ત કરે છે આગળનાં બે સૂત્રોમાં :

नास्ति तेषु जाति-विद्या-रूप-कुल-धन-क्रियादिभेदः ॥ यतस्तदीयाः ॥

ભક્તોના મનમાં ન તો કોઈ જાતિગત ભેદ હોય છે. ન વિદ્યાને કારણે કોઈ અસમાનતા હોય છે. રૂપ, કુલ, ધન આદિની વિશેષતા ત્યાં કોઈ જ કામમાં આવતી નથી.

અહંકાર ભેદ ઊભો કરે છે. હું બીજા કરતાં શ્રેષ્ઠ છું. પણ ભક્તનો અહંકાર તો વિલીન થયો છે. 'ન રહે બાંસ, ન બજે બાંસુરી.'

ભેદ ઊભો કરનાર તત્ત્વ જ ન રહ્યું.

બહુ જ પ્યારું સૂત્ર આવ્યું : 'यतस्तदीयाः'... કારણ કે ભક્તો 'એ'ના છે.

ભક્તની વિશેષતા ગણો કે સામાન્યતા; તે એક જ છે : તે પ્રભુનો છે. 'એ'નો છે.

'એ'માં બધું જ સમાઈ ગયું ને! 'એ'ની બહાર શું છે? કંઈ જ નહિ.

• • •

गुणमाहात्म्यासक्ति – रूपासक्ति – पूजासक्ति – स्मरणासक्ति – दास्यासक्ति – साख्यासक्ति – कान्तासक्ति – वात्सल्यासक्ति – आत्मनिवेदनासक्ति – तन्मयतासक्ति – परमविरहासक्तिरूपा एकधाप्येकादशधा भवति ॥ ८२ ॥

- ગુણ માહાત્મ્ય-આસક્તિ, રૂપ-આસક્તિ, પૂજા-આસક્તિ, સ્મરણ-આસક્તિ, દાસ્ય-આસક્તિ, સાખ્ય-આસક્તિ, કાન્તા-આસક્તિ, વાત્સલ્ય-આસક્તિ, આત્મનિવેદન-આસક્તિ, તન્મયતા-આસક્તિ, પરમવિરહ-આસક્તિ રૂપે, ભક્તિ એક હોવા છતાં, અગિયાર રૂપે તે થાય છે.

આધારસૂત્ર

‘પરમવિરહાસક્તિ...’

15

મહર્ષિ નારદજીના ભક્તિસૂત્રને પહેલી વાર વાંચતો હતો ત્યારે ભક્તિના અગિયાર પ્રકારો પૈકીના આ છેલ્લા પ્રકાર પાસે હું થોભી ગયો. ‘પરમવિરહાસક્તિ’. વિરહનું પણ આકર્ષણ? વિરહનું ખેંચાણ? વિરહ મીઠો લાગી શકે?

ઉત્તર મળેલો : હા. વિરહ; પણ એ પરમપ્રિયનો છે ને! દુનિયાની પ્રિય વ્યક્તિ કે પ્રિય પદાર્થ મળે અને જે આનંદ થાય, તેથી અનેકગણો આનંદ પરમપ્રિયના વિરહમાં હોય. કારણકે વિરહની ક્ષણોમાં આપણે ‘એ’ની જોડે સંબદ્ધ છીએ.

ભક્ત કહેશે : તેં મને તડપાવ્યો, તેં મને રડાવ્યો; તારો આભાર, પ્રભુ! તડપન વિના મિલન છે ક્યાં?

તડપનનું આખરી બિન્દુ તે મિલન.. મીરાંએ કહેલું : કેટલું તડપાવશો? ‘તડપ તડપ જીવ જાસી!’ તડપી તડપીને પ્રાણ ચાલ્યા જશે. એ તડપનનું આખરી બિન્દુ. અને એ પછી તરત આવી મિલનની ક્ષણો.

‘એ’ના વિરહમાં આટલી મધુરતા છે, એનું મિલન કેવું હશે?

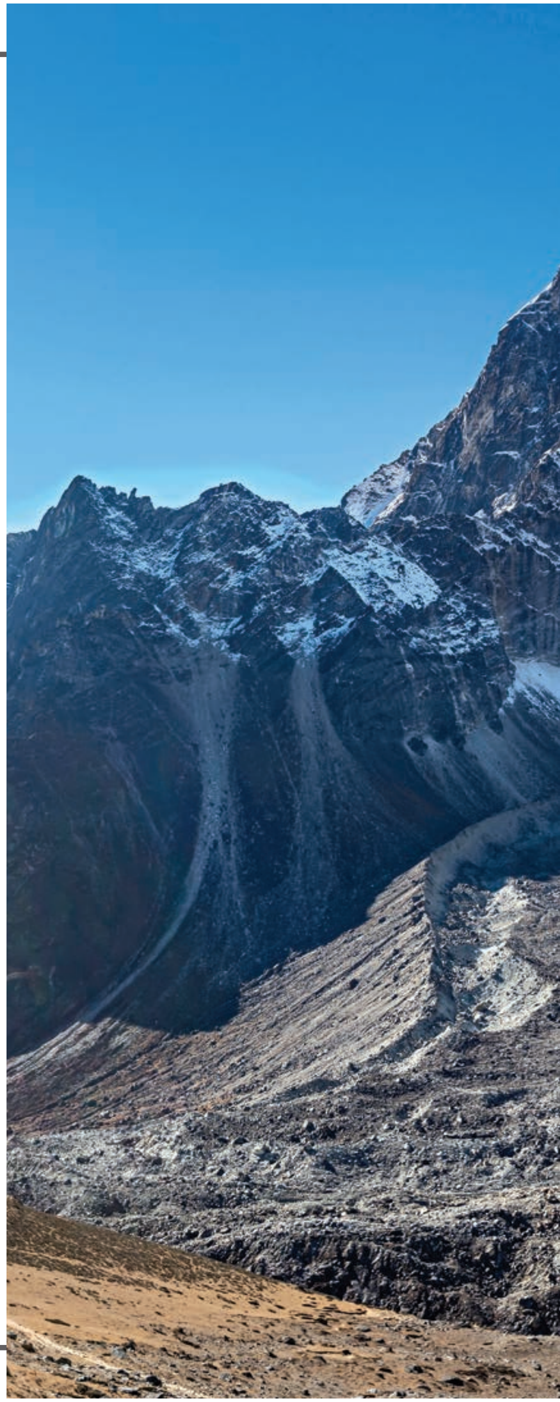

વિરહની ક્ષણો... ભક્ત માટે પ્રતીક્ષાની ક્ષણો છે. 'એ' આવશે જ. મને મળશે જ. પ્રતીક્ષાની ક્ષણોનું માધુર્ય તો આપણે અનુભવ્યું છે જ.

•

'શ્યામ! એક વાર આવોને આંગણે!'માં દિનકર જોષી પ્રતીક્ષાનું માહાત્મ્ય સમજાવતાં કહે છે : 'કૃષ્ણની ચિરવિદાય પછી અર્જુન દ્વારકા આવે છે. વાસુદેવ અર્જુનને કહે છે : કંસની જેલમાં ૧૪ વર્ષ ગાળ્યાં, પણ ત્યાં પ્રતીક્ષા હતી. કૃષ્ણ આવશે... પ્રતીક્ષાને કારણે કંસની જેલ સારી લાગતી'તી. હવે શું? પ્રતીક્ષા વિનાની દ્વારકા જેલ કરતાં આકરી લાગે છે.'

•

ભક્તની શ્રદ્ધા, વિરહની ક્ષણોને મધુર બનાવી દે છે. આજે 'એ' નથી મળ્યો મને. કાલે એને મળવું જ પડશે.

ભગવદ્‌ગીતામાં પ્રભુસત્તા કોલ આપે છે : 'प्रतिजाने प्रियोऽसि मे.' હું તને કહું છું કે તું મને વ્હાલો છે. 'मामेवैष्यसि सत्यं ते.' તું મારી પાસે જ આવવાનો છે. (૧૮/૬૫)

•

'પરમ વિરહાસક્તિ' આ શબ્દને કઈ રીતે છોડશું? પરમની વિરહાસક્તિ કે પરમ એવી વિરહાસક્તિ?

પહેલો સંદર્ભ બરોબર નથી. કારણ કે અપરમની વિરહાસક્તિ નથી હોતી. એની વિરહવ્યથા હોય, વિરહાસક્તિ નહિ. આકર્ષણ તો પરમના વિરહમાં જ હોય.

એટલે બીજો અર્થ બરોબર થશે : પરમ એવી વિરહાસક્તિ.

વિરહનું ખેંચાણ, આકર્ષણ, કહો કે માધુર્ય; પણ શ્રેષ્ઠ કોટિનું. વિરહનું પરમ માધુર્ય. ભક્તોની ઈર્ષા આવે કે એમણે આ વિરહના પરમ માધુર્યને માણ્યું છે.

•

'ક્યારે એ માણી શકાય?'

જ્યારે અલપ-ઝલપ પણ 'એ'ના મિલનના આનંદને માણેલ હોય.

ભક્ત ત્રિભેટે ઊભેલ છે. અલપઝલપ પરમાત્માના મિલનના આનંદને એણે માણ્યો. પણ એ છૂટી ગયો. હવે...? હવે એ આનંદ મળતો નથી. અને એના વિના બીજા કશાથી મન સંતુષ્ટ થતું નથી. પરિણામ? આંખોથી વરસતી આંસુની ઝડી. ગળેથી પ્રગટતાં ડૂસકાં.

મીરાં યાદ આવે :

'પાની પી કર પ્યાસ છિપાવું,
નૈનન કો કૈસે સમજાઉં?
યુગ બીતે ના આઈ મિલન કી,
પૂરન માસી રે...'

બહારી પ્યાસ પાણીથી છિપાય. પણ 'એ' નથી મળતો; 'એ'ની પ્યાસ... કઈ રીતે છિપાય? મારી આંખોને હું કઈ રીતે સમજાવું? યુગો વીત્યા... પણ મિલનની પૂર્ણિમા નથી આવતી.

•

'એ' મળે નહિ, 'એ'ના વિના બીજા કશાથી અર્થ સરે તેમ નથી. શું કરવું?

લાગે કે, અપેક્ષાએ, 'એ' નહોતો મળ્યો; એ ક્ષણો સુખદ હતી. જ્યારે વિરહની આ પીડા નહોતી.

•

જો કે, બીજી બાજુ, એ પીડા પીડા રૂપ નથી લાગતી, એ પણ હકીકત છે. માટે જ નારદ ઋષિ કહે છે : પરમ વિરહાસક્તિ.

•

સૂત્ર આ છે : 'गुणमाहात्म्यासक्ति – रूपासक्ति – पूजासक्ति – स्मरणासक्ति – दास्यासक्ति – साख्यासक्ति – कान्तासक्ति – वात्सल्यासक्ति – आत्मनिवेदनासक्ति – तन्मयतासक्ति – परमविरहासक्तिरूपा एकधाप्येकादशधा भवति ॥

ભક્તિ એક રૂપા હોવા છતાં ભક્તની ભાવભૂમિકાની અપેક્ષાએ તેનાં અગિયાર રૂપો થાય છે.

•

ગુણમાહાત્મ્યાસક્તિ.

પ્રભુના ગુણોને / તેમના ઐશ્વર્યને જોઈને / સાંભળીને હૃદયમાં આનંદની લહેરો ઊઠે.

કેવું તેમનું યોગૈશ્વર્ય?

'ત્રિગડે રતન સિંહાસન બેસી,

ચિહું દિશિ ચામર ઢળાવે;

અરિહંત પદ પ્રભુતાનો ભોગી,

તો પણ જોગી કહાવે રે....'

વીતરાગ દશા આદિ ગુણોની વાત સાંભળતાં તો સ્તબ્ધ જ થઈ જવાય!

•

રૂપાસક્તિ.

કેવું અદ્ભુત પ્રભુનું રૂપ!

મેરુ પર્વત પર બાળ વર્ધમાન કુમારના અભિષેક પછી ઈન્દ્રાણી મા તેમના શરીરને સુંવાળા વસ્ત્ર વડે લૂછી રહ્યાં છે. લૂછવા માટે એકદમ નજીક આવેલ ઈન્દ્રાણી મા પ્રભુના મુખને જોઈને અવાક્ બની જાય છે. તેમની આંખોમાં હર્ષાશ્રુ છલકાય છે. પછી મઝાની ઘટના ઘટે છે. ભીનાશ ઈન્દ્રાણી માની આંખોમાં છે. પણ એ પ્રતિબિંબિત થાય છે પ્રભુના મુખ પર. એમને લાગે છે કે પ્રભુનું મુખ હજુ ભીનું છે, ભીનું છે. અને તેથી તેઓ મુખ પર વસ્ત્ર ફેરવ્યાં કરે છે.

પ્રભુના રૂપને જોઈને આંખો છલકાય હર્ષાશ્રુથી.

•

પૂજાસક્તિ.

પ્રભુનાં ચરણકમળોને પૂજવામાં થતો આનંદ.

ભક્ત પ્રભુનો જળથી અભિષેક કરે અને યાચે કે પ્રભુ! મને નિર્મલ બનાવો! ચંદનથી ચરણોને પૂજે ને પ્રાર્થે કે પ્રભુ! મને ચંદન સી શીતલતા આપો! પ્રભુને પુષ્પ ચડાવે અને મનમાં ઈચ્છે કે પ્રભુ! પુષ્પ જેવું સુકોમળ મારું હૃદય હો!

•

સ્મરણાસક્તિ.

'એ'નું સ્મરણ.

વિનોબાજીની માતાએ એકવાર નાનકડા વિનોબાને પૂછેલું : બેટા ! એક લાખ ચોખાનો સાથિયો વિધિમાં કરવાનો હોય છે. હું એ માટે એક-એક ચોખા પર પ્રભુનું નામ સ્મરણ કરી તેની ગણતરી કરું છું. તારા પિતાજીએ કહ્યું કે, આમાં તો કેટલો બધો સમય લાગે ! ૧૦૦૦ ચોખાનું વજન કરી લે. ને એ પ્રમાણે ૧૦૦ ગણા કરી લે. એટલે ૧ લાખ ચોખા થઈ જાય. પણ, વિન્યા, તને શું લાગે છે?

વિનોબાજીએ કહ્યું : પિતાજીની વાત ખોટી નથી. પણ એક-એક ચોખા પર પ્રભુના નામનું સ્મરણ કરવું તે વધુ સારું છે.

મહેસાણા પાસે જોટાણામાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનું ચાતુર્માસ. હું એ વખતે ૧૨ વર્ષની વયનો, બાળમુનિ. ત્યાં પ્રવચનમાં પટેલ ભાઈઓ પણ ઘણા આવે. ગામના અગ્રણી હતા હરિભાઈ પટેલ. જેઓ વર્ષોથી મૌનમાં હતા. અને ગુરુએ આપેલ 'રામ' નામનો અજપાજપ કરતા હતા. સતત જાપ ચાલું જ હોય.

એક બપોરે તેઓ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી પાસે કંઈક પૂછવા, સમજવા આવેલા. હું બાજુમાં હતો. તેઓ તો મૌનમાં હતા. એટલે લખીને આપે. ગુરુદેવ તેનો ઉત્તર આપે. છેલ્લે ગુરુદેવે પૂછ્યું કે, 'હરિભાઈ ! તમારો અજપાજપ ચાલે છે. રાત્રે ઊંઘમાં કેવું હોય?'

ભક્તની નમ્રતા તેમના ઉત્તરમાં વરતાતી હતી. તેમણે કહ્યું, 'સાહેબ, શિયાળામાં રાત્રે બે-ત્રણ વાર બાથરૂમ માટે જવું પડે. પણ જ્યારે જાગું, એ ક્ષણે જાપ ચાલતો હોય છે. એટલે, ઊંઘમાં પણ જાપ ચાલતો હશે, તેમ માનું છું. બાકી તો ઉપરવાળો જાણે !'

દાસ્યાસક્તિ.

પ્રભુના સેવક હોવાનો આનંદ.

કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યશ્રી વીતરાગ સ્તોત્રમાં કહે છે :

तव प्रेष्योऽस्मि दासोऽस्मि, सेवकोऽस्म्यस्मि किङ्करः ।
ओमिति प्रतिपद्यस्व, नाथ! नातः परं ब्रुवे ॥

પ્રભુ ! તમારા સંદેશવાહક તરીકે, ચરણોની સેવા કરનાર તરીકે કે કોઈ પણ રીતે મને તમારા સેવક તરીકેનું સ્થાન આપો ! આપ 'હા' કહો કે, 'તું મારો સેવક છે.' બસ, મને બધું મળી ગયું.

પૂજ્ય ઉદયરત્નજી મહારાજ યાદ આવે :

'આજ મારા પ્રભુજી ! સામું જુઓ ને,
સેવક કહીને બોલાવો રે;
એટલે હું મનગમતું પામ્યો,
રૂઠડાં બાળ મનાવો...'

મીરાંએ પ્રાર્થના કરી : 'મને ચાકર રાખોજી !'

સાખ્યાસક્તિ.

મિત્રભાવ... અગણિત અતીતમાં પ્રભુ સાથે રમેલા, સાથે ખાધેલું; કેટલાય જન્મોમાં આ પ્રક્રિયા ચાલી હશે.

સ્તવનાકાર પ્રભુને એ અતીતની યાદ અપાવે છે : 'બાળપણે, આપણ સસનેહી! રમતા નવ નવ વેષે; આજ તુમે પામ્યા પ્રભુતાઈ...'

•

કાન્તાસક્તિ.

પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી ભગવંતે પ્રથમ સ્તવનામાં કહ્યું : 'ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો રે!' પ્રભુ મારા પ્રિયતમ છે.

પ્રિય, પ્રિયતર, પ્રિયતમ.

પ્રિય એટલે વ્હાલી વ્યક્તિ. પ્રભુ વ્હાલા છે. સંસારમાં પણ ઘણી વ્યક્તિઓ પ્રિય છે.

પછી આવશે શબ્દ પ્રિયતર. બીજા બધા કરતાં પ્રભુ વધુ પ્યારા છે.

પ્રિયતમ. માત્ર પ્રભુ જ પ્રિય છે. બીજું કોઈ જ નહિ. ભક્ત કવિ કહે છે : 'તુમ સે હૈ જોડી, અવર સંગ તોડી; સાંચી પ્રીત મૈંને, તુમ સે હૈ જોડી....'

'એ' જ જોઈએ. 'એ'ની અવેજીમાં બીજું કોઈ જ ચાલી શકે નહિ.

•

વાત્સલ્યાસક્તિ.

એનું વાત્સલ્ય. 'એ'નો પ્રેમ... કેટલો બધો વરસ્યો એ આપણા પર! અહેતુક પ્રેમ 'એ'ની પાસે છે. આપણે બેબૂઝ હતા. પરમચેતના એટલે શું, તેનો આપણને ખ્યાલ પણ નહોતો; ત્યારે પણ 'એ'ની કરુણા, 'એ'નો પ્રેમ આપણા પર વરસતો જ રહ્યો.

'એ' વરસ્યા જ કર્યો, વરસ્યા જ કર્યો.

ટૉલ્સટૉયે લખેલી એક કથા યાદ આવે :

એક મા.

એને બે બાળકો.

એક છ વર્ષનું. એક આઠ વર્ષનું.

એકવાર આઠ વર્ષના બાળકે કહ્યું : મા! તારો પ્રેમ અજોડ જ હોય. શ્રેષ્ઠ જ હોય. પણ આજે મારે તને કહેવું છે કે તારા અમારા પરના પ્રેમ કરતાં અમારા બેનો તારા પરનો પ્રેમ ચઢિયાતો છે.

મા હસે છે. પૂછ્યું : શી રીતે, બેટા?

દીકરાએ કહ્યું : મા! તારે બે બાળકો છે. એટલે તારો પ્રેમ અર્ધો અર્ધો વહેંચાઈ જાય. અમારો પૂરો પ્રેમ તને મળે.

•

ટૉલ્સટૉયની કથા અહીં પૂરી થઈ. આપણે તેને આગળ વધારીએ. એ માને માત્ર બે દીકરા હતાં. આપણી પ્રભુ રૂપી મા-ને અસંખ્ય બાળકો છે, તો પણ તે દરેક બાળકની 'પર્સનલ કૅર' કરે છે.

•

આચાર્યપ્રવર રત્નસુન્દરસૂરિજીની ઉત્તર ગુજરાતમાં વિહારયાત્રા ચાલે. ડીસા બાજુ તેઓ જઈ રહ્યા છે. એક ઊંટગાડી પાછળથી આવી રહી છે. ઊંટગાડીવાળાએ જોયું કે સંતો જઈ રહ્યા છે. તેણે ગાડી થોભાવી. આચાર્યશ્રીનાં ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. ને પૂછ્યું : મઝામાં ને?

આચાર્યશ્રીએ કહ્યું : બહુ જ મઝામાં.

એ ભાઈએ કહ્યું : મહારાજ સાહેબ, તમે મઝામાં જ હો. તમે પ્રભુ માટે આટલું તપ કરો છો, તો પ્રભુ તમારી ખબર રાખે જ ને!

•

વાત્સલ્યાસક્તિ.

'એ'નું વાત્સલ્ય, કેવું તો માધુર્ય હોય એમાં! એ પર આસક્તિ / આકર્ષણ થાય જ ને!

•

આત્મનિવેદનાસક્તિ.

આત્મનિવેદન, પ્રાર્થના.

પ્રાર્થના પણ 'એ' કરાવે ને! અને 'એ' કરાવે / 'એ' આપે એ બધું મધુર જ હોય ને! ભક્તની આ એક બહુ સરસ વાત છે : મારા માટે શું સારું, શું ખરાબ; મને ક્યાંથી એનો ખ્યાલ આવે? તું જ નક્કી કરી આપ!

નાનો બાબો મમ્મી સાથે માસીને ત્યાં ગયો. ચા-નાસ્તો થયો. પછી માસીએ કાજુ-અખરોટ વગેરે ડ્રાયફ્રુટની ડીશો આગળ મૂકી. બાબાને કહ્યું : 'ગજવું ભરી લે તારું! રસ્તામાં ખાજે!'

પણ દીકરો અડે જ નહિ એક પણ ડીશને.

માસી કહે : 'હું તો મા-ને ઠેકાણે ગણાઉં. આ ઘર તારું જ છે, બેટા! લે!'

તોય બાળકે ન લીધું. માસીએ મુઠ્ઠી ભરી એના ખમીસનાં ખિસ્સાં ભરી આપ્યાં.

મા-દીકરો બસ સ્ટેન્ડે ગયાં. બસમાં બેઠાં. મા કહે : 'બેટા! તું બહુ શાણો થઈ ગયો. માસીએ આટલું કહ્યું તોય તેં લીધું નહિ કંઈ.' બાળક હોંશિયાર હતો. એ કહે : 'મા! માસી કહેતા હતાં : લે, લે! પણ મારી મુઠ્ઠીમાં કેટલું સમાય? જ્યારે માસીએ મુઠ્ઠા ભરીને ખિસ્સાં ભર્યાં છે ત્યારે બે-ત્રણ દિવસ ખાઉં, તોય ખૂટે નહિ, તેવું આવી ગયું છે!'

પ્રાર્થનામાં ભક્ત પાસે આ વિભાવના છે : હું શું માગું? પૂજ્ય આનંદઘનજી મહારાજના એક પદનું ધ્રુવપદ છે : 'ક્યાં માગું ગુનહીના?'... હું ગુણોથી રહિત છું. તારી પાસે શું માગું? ભક્ત એ કહેવા માગે છે કે જે ગુણો મારા માટે જરૂરી હોય, તે તું મને આપી દે!

•

આત્મનિવેદનાસક્તિ.

ભક્ત પોતાની વીતક પ્રભુને જણાવવા ચાહે છે. એક સરસ પ્રાર્થના છે. મમળાવવી ગમે તેવી...

એનો ઉઘાડ : 'તું ગત મેરી જાને, જિનજી!' પ્રભુ! તું મારી વીતક કથા જાણે છે.

પ્રભુ જાણે છે એ ખબર હોવા છતાં, ભક્ત પોતાની એ ભૂતકાળની કથાને જણાવવા ઇચ્છે છે. કેમ? 'એ'ના સિવાય બીજા સાથે વાત કરવાની ઇચ્છા જ નથી થતી! બોલવું છે; પણ 'તે'ની સાથે જ.

ભક્ત કહે છે : 'મૈં જગવાસી, સહી દુઃખરાશિ, સો તો તુમ સે નહિ છાને...' પ્રભુ! હું દુનિયામાં રહું છું, તમારાથી દૂર, દૂર; અને એથી જ પીડિત છું. ને એ તમે જાણો છો...

પ્રભુથી દૂરી. પીડા જ પીડા.

તો, પ્રભુ! મને તમારી નજીક લઈ લ્યો ને!

•

'સબ લોકન મેં જિઉ કી સત્તા, દેખત દરિસન જ્ઞાને...' તમે તમારા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન વડે પૂરા લોકને જાણો છો. અને તમને ખ્યાલ છે કે તમારા વિનાનો હું કેવો પીડિત છું! જાણે કે 'જલ બિન મછલી...' આ તરફડાટ, પ્રભુ! આપ જુઓ છો ને?

ભક્તના હૃદયમાં વિતૃષ્ણાનો ભાવ જાગે છે : 'ઇન કારણ ક્યા તુમ સેં કહેવો? કહીએ તો ન સુણો કાને.' તમે જાણો છો. સર્વ શક્તિમાન પણ તમે છો. છતાં તમે કશું કરતા નથી. અરે, કહીએ તો તમે વાત કાને પણ ધરતા નથી... હું શું કરું, પ્રભુ!

લાગે છે કે થોડું વધુ પડતું કહેવાઈ ગયું પ્રભુને. એટલે થોડોક આત્મીયતાનો પુટ આપી વાતનો સંકેલો કરવા મથે છે ભક્ત : 'અપનો હી જાન નિવાજ કીજે, દેઈ સમકિત દાને...' આખરે તો હું તમારો જ બાળક છું. મને સમ્યગ્દર્શન આપી દો ને, પ્રભુ!

આરોહ-અવરોહના માધુર્યથી ભરાયેલ પ્રાર્થનાની અંતિમ પંક્તિ : 'માનો અજિત પ્રભુ! અરજી એ ઇતની, જ્યું અમૃત મન માને...' અમૃતવિજય મહારાજ કહે છે : પ્રભુ! સમ્યગ્દર્શન મને આપો. જેથી મારું મન શાન્ત થાય. આનંદ પામે.

•

તન્મયતાસક્તિ.

પ્રભુમયતાનો કેફ.

હું 'તે'નો છું... આ વિચારતાં જ હૃદય આનંદથી ભરાઈ ઊઠે.

•

પરમ વિરહાસક્તિ.

વિરહની ક્ષણોના માધુર્યનું સંવેદન. વિરહ 'એ'નો છે ને! માધુર્ય કેમ ન ઊતરે?

'मधुराधिपतेरखिलं मधुरम्...

विरहोऽपि मधुरः...'

'એ'નો વિરહ પણ મધુર છે. એ વિરહની ક્ષણોમાં વહેતાં ભક્તનાં આંસુ, એટલે જ, મધુર છે.

• • •

રચનાની ક્ષણોમાં

અન્તરીક્ષજી દાદાનાં ચરણોમાં...

શહાપુર, ભુવનભાનુ માનસ મન્દિરમ્ તીર્થના નીરવ, પ્રકૃતિરમ્ય વાતાવરણમાં પુસ્તક લખવાનું શરૂ થયું. અન્તરીક્ષજી દાદાનાં ચરણોમાં એ પરિપૂર્ણ થયું.

• • •

શ્રી શત્રુંજય તીર્થધામ ભુવનભાનુ માનસ મંદિરમ્... ભીતર ઊતરવા માટે જે તત્ત્વ આવશ્યક ગણાય તે અહીં છે : પરમ તત્ત્વનું ઐશ્વર્ય અને પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યનું સાયુજ્ય.

તલેટીના દેરાસરે જઈએ કે ઉપરના જિનાલય-સમૂહની યાત્રાએ; ભક્તિના અપાર આનંદથી હૃદય છલકાઈ આવે.

પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યને નિહાળતાં રોબર્ટ ફ્રોસ્ટ યાદ આવતા :

The Woods are lovely, dark and deep,
But I have promises to keep;
And miles to go before I sleep,
And miles to go before I sleep....

(જંગલો સુંદર, શ્યામ, ગહન,

પણ મેં તો દીધાં છે કેંક વચન;

પોઢ્યા પહેલાં જાવું કેંક જોજન,

કે પોઢ્યા પહેલાં જાવું કેંક જોજન)

કવિએ તો વચન આપ્યું છે અને એટલે એમને આ સુન્દર જંગલ છોડીને જવું પડે તેમ છે. પણ અમારે તો ઉપધાન તપની નિશ્રા આપવા માટે દોઢ મહિનો રોકાવાનું છે : પરમ અને પ્રકૃતિના સોહામણા સાથમાં.

ઉપાશ્રયેથી તલેટીના દેરાસરે જઈએ કે રોડ દ્વારા કે પગથિયાં દ્વારા ઉપર જઈએ; માર્ગો કેટલા સોહામણા !

કુદરતે છુટ્ટે હાથે વેરેલ સૌન્દર્યને માણતાં તમે ક્યારે ઉપર ચઢી જાવ; ખબર પણ ન પડે.

ઉપર ગયા પછી લાગે કે પર્વતોની સભામાં આપણે બેઠા છીએ. ચારે બાજુ દેખાતાં ડુંગરો. અને હરિતિમાનો તો કોઈ પાર જ નહિ.

શિયાળામાં આવું દશ્ય હતું. તો ચોમાસામાં કેવું હોય ! વાદળાંઓની સભાના સભાસદ આપણે બની જઈએ !

• • •

ઉપાશ્રયની ઉપરની રૂમમાં હું રહેતો હતો. પાછળથી જ એક ઝરણું વહેતું હતું. ચોમાસામાં તો એ ઝરણું નદીની જેમ વહેતું હશે !

ઝરણાની પેલે પાર, દૂર દેખાતા ડુંગરો ને હરિતિમાનું સૌન્દર્ય! જોયા જ કરીએ બધું. અને નવું, નવું લાગ્યા કરે.

માઘ કવિ યાદ આવે :

क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति,
तदेव रूपं रमणीयतायाः ।

(ક્ષણે ક્ષણે નવીનતાને પામે, તે જ રમણીયતા!)

• • •

શહાપુરથી અન્તરીક્ષતીર્થની યાત્રા પ્રારંભાઈ ઉપધાન તપના માળારોપણના દિવસે, સાંજે. (પો.સુ.૧૦, ૧લી જાન્યુ.'૨૩)

વચ્ચે ઇલોરાના ગુફાસમૂહને જોવાનું થયું. એક અનોખો એ અનુભવ હતો. બૌદ્ધ, હિન્દુ અને જૈન ગુફાઓ... કળામંડિત. પથ્થરમાં કોરાયેલ શિલ્પોને જોઈ અવાક્ થઈ જવાય.

એ ગુફાઓમાં રહીને સાધના કરનાર સાધકોની ઈર્ષા આવે.

દેવગિરિ (દોલતાબાદ)નો વિખ્યાત કિલ્લો પણ જોયો.

• • •

શહાપુરમાં દીક્ષિત થયેલ આઠ મુનિવરો અને ચાર સાધ્વીજીઓની વડી દીક્ષા છત્રપતિ સંભાજી નગરમાં થઈ.

પહેલી જ વાર મહારાષ્ટ્રના આ પ્રદેશમાં વિચરણ થયું. અહીંના લોકોનો ભાવ હૃદયને સ્પર્શી ગયો. સ્થાનકવાસી સંતો અને શ્રાવકોનું સૌહાર્દ પણ બહુ જ સરસ.

• • •

પરમતારક અન્તરીક્ષજી દાદાનાં ચરણોમાં મહા સુદિ-૫, ૨૬ જાન્યુઆરીના દિવસે પહોંચ્યા.

પ્રભુનું દર્શન થતાં જ આંખો ભીની બની. હોઠ પરથી શબ્દો સર્યા : 'કર કે કૃપા પ્રભુ! દરિસન દીનો....' ૧૪ દિવસ સુધી પ્રભુની ભક્તિની ધારામાં વહાયું. મહા વદિ પ્ર.૪, ૯ ફેબ્રુઆરીએ વિહાર કરતાં દાદાને કહેલું : દાદા! ફરી બોલાવજો!

• • •

નવું પરિસર પણ બહુ જ સરસ બન્યું છે. અદ્ભુત જિનાલય, મનોહર પરમાત્મા. ત્યાં પ્રતિષ્ઠા મહા સુદ-૧૫, ૫ ફેબ્રુઆરીએ થઈ. શ્રી અન્તરીક્ષજી તીર્થ અભ્યુદયપ્રેરક પંન્યાસપ્રવરશ્રી ચંદ્રશેખરવિજયજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય પંન્યાસપ્રવરશ્રી વિમલહંસવિજયજી અને પં. શ્રી પરમહંસવિજયજીની દૃષ્ટિથી જિનાલયના સૌંદર્યમાં અદ્ભુત નિખાર આવ્યો.

• • •

પુનામાં સોળ દિવસ રહેવાનું થયું. અદ્ભુત જિનાલયો : ૧૦૦ જેટલાં. ગોડીજી દાદા અને ચિંતામણી દાદાની ભક્તિનો અપૂર્વ આનંદ માણ્યો.

ભક્તામર તીર્થ અને કાત્રજ તીર્થમાં પણ ભક્તિધારામાં વહેવાનો આનંદ આવ્યો. સંઘસ્થવિર, જિનાગમસેવી પૂજ્યપાદ આ. ભ. દોલતસાગરસૂરિ મહારાજાના દર્શન-વંદનનો લાભ મળ્યો. વિદ્વદ્વર્ય આચાર્યપ્રવરશ્રી હર્ષસાગરસૂરિ મહારાજાનું સૌહાર્દ માણ્યું.

શ્રુતભવન (કાત્રજ)ની યાત્રા પણ બહુ જ સરસ રહી. આપણા પ્રાચીન શ્રુતવારસાના સંરક્ષણ / સંવર્ધનનો મોટો યજ્ઞ વિદ્વદ્વર્ય મુનિરાજશ્રી વૈરાગ્યરતિવિજયજી મહારાજના માર્ગદર્શન હેઠળ ચાલી રહ્યો છે.

• • •

પાર્શ્વ પ્રજ્ઞાલય તીર્થમાં ચૈત્રી ઓળીની આરાધના સાથે બે મૌન સાધના શિબિરો થઈ. તળેટીના અને ટેકરી ઉપરનાં જિનાલયો / પરમાત્મા અદ્ભુત.

વિદ્વદ્વર્ય આચાર્યપ્રવરશ્રી વિશ્વકલ્યાણસૂરિ મહારાજનું સૌહાર્દ આજે પણ યાદ આવે છે.

• • •

છ સાધ્વીજીઓના વરસીતપનાં પારણાં આવી રહ્યાં હતાં. ગુરુભક્ત મહેન્દ્રભાઈ વાવવાળાએ વિનંતી કરી : ગુરુદેવ! લોનાવલા, ગ્રીન હેવન સોસાયટીમાં પધારો. અને અમને લાભ આપો.

પાર્શ્વ પ્રજ્ઞાલયથી ગ્રીન હેવન આવ્યા. સરસ મઝાનું શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું જિનાલય. બંગલાઓમાં ૪૦ મુનિવરો અને ૬૦ ઉપરાંત સાધ્વીજીઓ ૧૫ દિવસ સુધી સ્વાધ્યાયમાં મગ્ન રહ્યા.

એ સોસાયટીના તથા બાજુની આવકાર સોસાયટીના પણ ઘણા બંગલા ખૂલી ગયા. રોજ વાચના, સંગોષ્ઠિ બધું ચાલવા લાગ્યું.

અક્ષયતૃતીયાનાં પારણાં સરસ રીતે ત્યાં સંપન્ન થયાં.

• • •

રચનાની આ બધી ક્ષણોના ધ્રુવતારક હતા પરમતારક, દેવાધિદેવશ્રી અન્તરીક્ષજી પાર્શ્વનાથ દાદા.

આજે આ લખાણ લખતાં દાદાનું તીવ્ર સ્મરણ થઈ ઊઠે છે. દાદા! તમે જ આ લખાવ્યું છે. 'ઈશમહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્' બીજી કઈ રીતે લખાઈ શકે? અને 'ઈશાનુભૂતિ' પણ તમે જ કરાવી ને!

- આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

પૂ. આચાર્ય ભગવંત
યશોવિજયસૂરિ મહારાજા દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- **દરિસન તરસીએ... ભા.૧-૨ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- **બિછુરત જાયે પ્રાણ... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (પૂજ્યપાદ સિદ્ધર્ષિ મહારાજકૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- **આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિક્ખુ અધ્યયન ઉપર વિવેચના)
- **મેરે અવગુન ચિત્ત ન ધરો... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (કુમારપાળ ભૂપાળકૃત 'આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા' પર સંવેદના)
- **ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (શ્રી આનંદઘનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) (સ્તવન ૧ થી ૫)
- **પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ**
  (પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર (૧ થી ૪) પરની વાચનાઓ)
- **આત્માનુભૂતિ**
  (યોગપ્રદીપ, જ્ઞાનસાર આદિ ગ્રન્થો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજનાં પદોમાં મળતાં સાધના-સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- **અસ્તિત્વનું પરોઢ**
  (હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)
- **અનુભૂતિનું આકાશ**
  (પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્ઝાય પર અનુપ્રેક્ષા)
- **રોમે રોમે પરમસ્પર્શ**
  (દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરની સાડાબાર વરસની લોકોત્તર સાધનાની આંતર કથા)
- **પ્રભુના હસ્તાક્ષર**
  (પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ વિશેનો શાસ્ત્રીય સન્દર્ભો સાથેનો સ્વાધ્યાય)
- **પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે**
  (નવપદ સાધના)
- **એકાન્તનો વૈભવ (તૃતીય આવૃત્તિ)**
  (સ્મરણ યાત્રા)

- **રસો વૈ સઃ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત શ્રી અભિનન્દન જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **સાધનાપથ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત શ્રી સુવિધિનાથ જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **પરમ ! તારા માર્ગે (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત પ્રભુ મહાવીર સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **પ્રગટ્યો પૂરન રાગ**
  (પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત પ્રભુ નેમિનાથ સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **સાધનાનું શિખર (ગુજરાતી)**
  The Summit of Spiritual Journey (English)
  (પૂજ્યપાદ દાદાગુરુદેવશ્રી ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)
- **વાત્સલ્યનો ઘૂઘવતો સાગર (ગુજરાતી)**
  Ocean of Affection (English)
  (પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી ૐકારસૂરીશ્વરજી મહારાજાના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)
- **સમાધિ શતક (ભાગ ૧ થી ૪)**
  (પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજકૃત સમાધિશતક ગ્રન્થ પર વિવેચન)
- **સમુંદ સમાના બુંદ મેં**
  (અધ્યાત્મયોગી પૂજ્યપાદ આ. ભ. શ્રી કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજા દ્વારા અપાયેલ ભક્તિસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)

- **સ્વાનુભૂતિની પગથારે**
  (પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજકૃત સવાસો ગાથાના સ્તવનની કેટલીક કડીઓ પર સ્વાધ્યાય)
- **સદ્‌ગુરુઃ શરણં મમ**
  (સદ્‌ગુરુતત્ત્વ પર ભિન્ન-ભિન્ન અનુપ્રેક્ષાઓથી સભર ગ્રંથ)
- **નિરંજન નાથ મોહિ કૈસે મિલેંગે ?**
  (ભક્તિયોગના ઉદ્‌ગાતા, સાધનામનીષી પૂજ્યપાદ પંન્યાસ ભગવંતશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ દ્વારા અપાયેલ ભક્તિસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **દિલ અટકો તોરા ચરન કમલ મેં...**
  (પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ રચિત શ્રી ઋષભજિન સ્તવના પર સંવેદના)
- **મોક્ષ તમારી હથેળીમાં...**
  (પંચસૂત્ર ગ્રન્થનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **જુગ જુગથી ઝંખું છું તમને...**
  (કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય વિરચિત 'વીતરાગ સ્તોત્ર'ના કેટલાક શ્લોકો પર સંવેદના)
- **સ્વાનુભૂતિ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (જૈન સાધના પદ્ધતિની પ્રસ્તુતિ)
- સ્વાનુભૂતિ (हिन्दी आवृत्ति)
- **ધ્યાન : આંતરયાત્રા (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
  (જૈન ધ્યાન પ્રક્રિયા)
- ध्यान : आंतरयात्रा (हिन्दी आवृत्ति)
  (जैन ध्यान प्रक्रिया)
- **Meditation : A Journey within**
  (Dhyan : Antar Yatra in English)
- **માનવિજય વાચક કહે...**
  (પૂજ્યપાદ માનવિજયજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)
- **દેવચન્દ્રે સ્તવ્યો, મુનિગણે અનુભવ્યો...**
  (પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)
- **આનંદઘન ચેતનમય મૂરત...**
  (પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)
- **શક્રસ્તવ : પરમનો સાક્ષાત્કાર**
  (શ્રી વર્ધમાન શક્રસ્તવમાં આવેલ પરમાત્માનાં વિશેષણો પર સંવેદના)

JSBN: OMKAR0046

ISBN: 978-93-92906-73-2